

Lessen in het vrouw- zijn

De adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* als kennisbron over lichaam en geest, 1950-1990.

Siebe Terrones

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
Master in de Geschiedenis

Promotor: prof. dr. Kaat Wils

Academiejaar 2025-2026

222.040 tekens

Copyright informatie:

*studiewerk van een student in het kader van de academische
opleiding en examenbeoordeling.*

*Na deze beoordeling vond geen correctie plaats
van het studiewerk.*

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor
geloofwaardig auteurschap.

Gedragcode en transparantieverklaring voor het gebruik van GenAI

Geef aan met "X":

☐ Ik heb geen GenAI-tool gebruikt.

☒ Ik heb een GenAI-tool gebruikt. In dit geval, geef aan **welke tools** (bijv. ChatGPT, MS Copilot...):

GenAI-tool gebruikt als/voor:	Naam van de gebruikte GenAI-tool. Indien nuttig, omschrijf hoe je GenAI gebruikte, in verhouding tot de gedragscode.	Gedragscode:
Als taalhulp voor het nakijken of verbeteren van zelf geschreven teksten	Niet gebruikt.	Dit gebruik is gelijkaardig aan tools voor spelling- of grammaticacontrole. In het algemeen hoef je in de tekst niet te verwijzen naar een dergelijk GenAI-gebruik. Echter, let op: - Indien je de GenAI-tool gebruikt om teksten te verbeteren die je niet zelf schreef, moet je <u>verwijzen</u> naar de originele bron of auteur (indien niet, pleeg je <u>plagiaat</u> en dus een onregelmatigheid).
Als parafraseertool	Niet gebruikt. Voor het vinden van synoniemen maakte ik gebruik van de website synoniemen.net.	Dit gebruik is toegestaan, tenzij het is verboden door de docent of de opleiding. Je mag je eigen teksten of die van andere auteurs parafraseren en je laten inspireren door wat de GenAI-tool voorstelt (tenzij het is verboden). In het algemeen hoef je in de tekst niet te verwijzen naar een dergelijk GenAI-gebruik. Echter, let op: - Indien je de GenAI-tool gebruikt om teksten te parafraseren die je niet zelf schreef, moet je <u>verwijzen</u> naar de originele

		bron of auteur (indien niet, pleeg je plagiat en dus een onregelmatigheid).
Als vertaalhulp om teksten te verbeteren die je zelf schreef of om teksten van anderen beter te begrijpen	DeepL en Google Translate, om zeker te zijn dat ik bepaalde artikels in het Frans goed begrepen had.	Dit gebruik is toegestaan, tenzij het is verboden door de docent of de opleiding. Het is gelijkaardig aan het gebruik van vertaaltools (Google translate, DeepL,...). In het algemeen hoef je in de tekst niet te verwijzen naar een dergelijk GenAI-gebruik. Echter, let op: - Indien je de GenAI-tool gebruikt om teksten te vertalen die je niet zelf schreef, moet je verwijzen naar de originele bron of auteur (indien niet, pleeg je plagiat en dus een onregelmatigheid). - Controleer altijd de vertaalde tekst op correctheid en betekenis.
Als een zoekmachine om informatie te vinden over een topic of om hierover bestaand onderzoek te vinden	Niet gebruikt.	Dit gebruik is gelijkaardig aan bijv. Google search of Wikipedia. Als je je eigen tekst schrijft op basis van deze info, hoef je niet te verwijzen naar een dergelijk GenAI-gebruik. Echter, let op: - Je moet wel verwijzen naar het bestaande onderzoek en de verwijzingen die je hebt gecheckt en gebruikt (indien niet, pleeg je plagiat en dus een onregelmatigheid). Wees je ervan bewust dat de output van de GenAI-tool niet 100% betrouwbaar is. De output kan niet helemaal correct of beperkt zijn door de database die de tool gebruikt. Bovendien evolueert kennis; mogelijk is de database van de GenAI-tool niet up-to-date.

Voor literatuuronderzoek	Eenmalig ElicitAI om literatuur op te sporen die ik niet had gevonden via Google Scholar of LIMO. Die zoektocht leverde echter bijzonder weinig op, aangezien ik bijna alles wat de tool voorstelde al gevonden had.	Dit gebruik is gelijkaardig aan bijv. Google Scholar. In het algemeen hoef je in de tekst niet te verwijzen naar een dergelijk GenAI-gebruik. Echter, let op: - Je moet wel verwijzen naar de literatuur verwijzingen die je hebt gecheckt en gebruikt (indien niet, pleeg je plagiat en dus een onregelmatigheid). - Wees je ervan bewust dat het zoekresultaat beperkt is tot de database van de GenAI-tool. Zoek en analyseer daarom vervolgens de originele wetenschappelijke bronnen. Verifieer, interpreteer, analyseer en verwerk de informatie die je bekam. Dus niet louter copy-pasten; je moet immers begrijpen en kritisch analyseren wat je schrijft. - Wees je ervan bewust dat sommige GenAI-tools geen of verkeerde verwijzingen aanleveren. Als student ben je verantwoordelijk voor het checken van het ontbreken en de correctheid van de verwijzingen. Opnieuw: dus niet louter copy-pasten.
Voor het genereren van programmeercode	Niet gebruikt.	- GenAI-gebruik voor het genereren van code is toegestaan, tenzij het is verboden door de docent of opleiding. Vermeld steeds het gebruik van de GenAI-tool, in overeenstemming met de richtlijnen op de pagina hoe transparant te zijn over het gebruik van GenAI.
Voor het genereren van nieuwe (onderzoeks)ideeën	Niet gebruikt.	Ga in dit geval na of het idee effectief nieuw is of niet. Er is een grote kans dat het gebaseerd is op bestaand werk. Indien dat het geval is, moet je verwijzen naar het

		bestaande werk (indien niet, pleeg je plagiat en dus een onregelmatigheid).
Voor het genereren van tekstblokken (anders dan het hoger toegelaten gebruik zonder verwijzing)	Niet gebruikt.	Volgens artikel 84 Onderwijs- en Examenreglement moet je tekst een juist oordeel toelaten over je eigen kennis, inzicht en vaardigheden. Daarom is het verboden tekstblokken op te nemen zonder aanhalingstekens en verwijzing naar het gebruik van een GenAI-tool. Echter, let op: - Indien het echt nodig is tekstblokken van een GenAI-tool op te nemen, bijv. omwille van de aard van je opdracht, citeer het door gebruik van aanhalingstekens en vermeld het gebruik van de GenAI-tool, in overeenstemming met de richtlijnen op de pagina hoe transparant te zijn over het gebruik van GenAI. - In het algemeen moet een dergelijk GenAI-gebruik tot een absoluut minimum beperkt worden; check ook steeds de originele bronnen.
Voor het genereren van beeldmateriaal, video of audio	Niet gebruikt.	Gebruik van GenAI voor het genereren van afbeeldingen, video of audio is toegestaan, tenzij het verboden is door de docent of opleiding. Echter, let op: - Vermeld het gebruik van de GenAI-tool, in overeenstemming met de richtlijnen op de pagina hoe transparant te zijn over het gebruik van GenAI. - Indien je met de GenAI-tool werkt op basis van bestaande afbeeldingen, video of audio, moet je verwijzen naar het bestaande materiaal (indien niet, pleeg je plagiat en dus een onregelmatigheid). - Leg het GenAI-gebruik uit in de methodesectie (als die er is) en vermeldt eventueel ook de gebruikte prompts (of een link ernaar) en de volledige GenAI-output (of de geschiedenis).
Overig gebruik (leg uit; het kan ook gaan om een combinatie van	Niet van toepassing.	Neem vooraf contact op met het onderwijsteam van het opleidingsonderdeel of de promotor van je thesis, om te checken of je voorgenomen GenAI-gebruik is toegestaan en welke voorwaarden eventueel

bovenstaande vormen)		van toepassing zijn. Licht ook de programmadirecteur in. Motiveer hoe het voorgenomen gebruik in overeenstemming is met de opdracht of thesis en met art. 84 Onderwijs- en Examenreglement en de KU Leuven richtlijnen voor verantwoord gebruik van GenAI tools. Leg ook de meerwaarde van het GenAIgebruik uit. Naargelang het GenAI-gebruik, kan het nodig zijn ernaar te verwijzen in je tekst, volgens de de richtlijnen op de pagina hoe transparant te zijn over het gebruik van GenAI.
------------------------------------	--	--

Inhoudsopgave

Dankwoord	IX
Inleiding	1
Van vrouwengeschiedenis naar gendergeschiedenis	1
Bronnenmateriaal	5
Methodologie en structuur	6
1. Een (korte) geschiedenis van het vrouwenmagazine	8
1.1 <i>Het Rijk der Vrouw</i>	8
1.2 <i>De Brievenbus van Het Rijk der Vrouw</i>	11
2. Seksualiteit en relaties in de adviesrubriek	15
2.1 Van katholieke harmonie naar progressieve waarden	15
2.2 (Relationele) moeilijkheden overwinnen: zelfhulp en verantwoordelijkheid	25
2.3 Het vrouwelijke lichaam en de mannelijke blik	30
2.4 Besluit: de <i>eighties</i> als keerpunt	34
3. Ziekte en gezondheid in de adviesrubriek	36
3.1 Van zelfhulp naar forum: de omgang met ziekte	38
3.2 Een evenwichtig lichaam in een omgeving die ziek maakt	46
3.3 Psychologie en psychologisering	49
3.4 Besluit: ziek-zijn en vrouw-zijn	58
Algemeen besluit	61
Samenvatting	64
Bibliografie	65
Bronnen	65
1. Uitgegeven bronnen	65
2. Archivalische bronnen	65
3. Persoonlijke communicatie	65
Werken	66
Digitale informatie	73

Dankwoord

Voor deze masterproef echt begint, zou ik graag een aantal mensen bedanken die mij doorheen dit hele traject hebben bijgestaan. Allereerst wil ik graag mijn promotor Kaat Wils ontzettend bedanken voor haar uitstekende begeleiding. Zonder haar suggesties, nauwgezette verbeteringen, ideeën, literatuurtips en motiverende woorden was deze masterproef nooit gelukt. Ik bedank ook graag Kas Swerts, die mij dankzij haar oneindige enthousiasme tijdens de lessen ‘Cultuurstromingen- en stijlen in het moderne Europa’ al snel deed beseffen dat cultuurgeschiedenis mij enorm zou boeien. Ik wil haar graag samen met Joris Vandendriessche en Lea Schiettecatte ook bedanken voor de goede begeleiding tijdens het masterproefseminarie.

Verder bedank ik graag mijn ouders, die mij altijd en onvoorwaardelijk gesteund hebben in alles wat ik doe en een luisterend oor boden wanneer dat nodig was. Ook mijn broer en zussen bedank ik graag voor alle keren dat ze mij aan tafel hebben laten praten over alles wat mij tijdens deze opleiding zo geboeid heeft. Mijn opa wil ik bedanken voor zijn interesse en de vele filosofische discussies. Mijn oma heeft mijn traject aan de universiteit helaas niet meer kunnen meemaken, maar ik ben ervan overtuigd dat ook zij ergens met trots meeleest.

Ik bedank ook graag mijn vrienden, waarmee ik honderden uren in de bibliotheek, in de les, in de stad of ergens anders spendeerde.

Als laatste wil ik mijn vriendin Laura bedanken. Al meer dan zeven jaar kan ik rekenen op haar steun, vertrouwen en motiverende woorden. Zonder haar hulp had mijn hele loopbaan in het onderwijs er ongetwijfeld anders uitgezien.

Inleiding

*'Does the image by which modern American women live also leave something out, the proud and public image of the high school girl going steady, the college girl in love, the suburban housewife with an up-and-coming husband and a station wagon full of children? This image—created by the women's magazines, by advertisements, television, movies, novels, columns and books by experts on marriage and the family, child psychology, sexual adjustment and by the popularizers of sociology and psychoanalysis—shapes women's lives today and mirrors their dreams. It may give a clue to the problem that has no name, as a dream gives a clue to a wish unnamed by the dreamer. [...] I could not fit the quiet desperation of so many women into the picture of the modern American housewife that I myself was helping to create, writing for the women's magazines.'*¹

Het was februari 1963 wanneer Betty Friedan's *The Feminine Mystique* in de rekken van de boekhandel verscheen. In haar boek had ze het over het zogenaamde '*problem that has no name*': vrouwen in haar omgeving leken net als zichzelf ontevreden met hun leven als huisvrouw.² In bovenstaand fragment richt Friedan haar pijlen op een aantal schuldigen. Eén schuldige werd twee keer in het fragment genoemd: het vrouwenmagazine. Volgens Friedan creëerden vrouwenmagazines een beeld van vrouwelijkheid dat voor veel vrouwen juist niet de realiteit was. Friedan uitte een herkenbare frustratie: *The Feminine Mystique* werd al snel een bestseller en Friedan werd een van de leidende figuren binnen de Vrouwenbeweging van de jaren 1960 en 1970.³

Friedan had het in het bovenstaande citaat specifiek over de Amerikaanse huisvrouw. De vraag rijst dan ook meteen of Friedan's *problem that has no name* ook in andere Westerse landen speelde en ook in hoeverre vrouwenmagazines daar mee het idee van het 'vrouw-zijn' vormgaven. België kende sinds de jaren 1930 en 1940 ook een aantal moderne vrouwenmagazines, zoals *Libelle*, *Het Rijk der Vrouw* en *Femmes d'Aujourd'hui*.⁴ Een tweede vraag die in deze context gesteld kan worden is ook in hoeverre vrouwenmagazines actief het vrouwenleven vormgaven, of gewoon de maatschappij weerspiegelden waarin ze geschreven werden. Antwoorden op die vragen zoeken was echter niet evident: om ze te kunnen onderzoeken moesten het vrouwenmagazine en het lezerspubliek ook historiografisch serieus genomen worden.

Van vrouwengeschiedenis naar gendergeschiedenis

Het feminisme van de tweede golf, waaronder ook *The Feminine Mystique*, zette een historiografische verandering in gang. De beweging stond mee aan de basis van de zogenaamde '*cultural turn*'. Rond de jaren 1970 begon historisch onderzoek uit te gaan van een bredere kijk op het concept 'cultuur'. Niet langer sloeg 'cultuur' enkel op haar 'hoge' variant, maar groeide de

¹ Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: W. W. Norton, 1963), 34.

² Debra Michals, "Betty Friedan", National Women's History Museum, 2017, <https://www.womenshistory.org/education-resources/biographies/betty-friedan>.

³ Michals, "Betty Friedan".

⁴ Martina Temmerman en Maaïke Van de Voorde, "Absent husbands and whispering voices: a critical analysis of the representation of men in two popular Flemish women's magazines", *Journal of Gender Studies* 24, nr. 1 (januari 2015): 4; Els Flour e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België: deel 2: Repertorium van de feministische en de vrouwenpers 1830-1994* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995).

aandacht voor andere vormen van cultuur en werden ook ‘gewone’ mensen deel van het historische vraagstuk.⁵ Dankzij bekende essays als *Did women have a Renaissance* van Joan Kelly of het vijfdelige *Histoire des femmes en Occident*, onder redactie van Georges Duby en Michelle Perrot, kregen ook vrouwen hun plaats in de cultuurgeschiedenis en ontstond zo stilaan de vrouwengeschiedenis als nieuwe historiografische stroming.⁶

Rond de jaren 1970 en 1980 ontstonden er echter discussies over die vrouwengeschiedenis. De vrouwengeschiedenis had ‘gewone’ vrouwen wel zichtbaar gemaakt, maar focuste volgens critici als historica Natalie Zemon Davis nog te weinig op de machtsrelaties die in deze context speelden.⁷ Hoewel het concept ‘gender’ al eerder in de late jaren 1970 invloedrijk was, was het vooral het essay ‘Gender: A Useful Category of Historical Analysis’ van historica Joan W. Scott, die zich onder andere door het Franse poststructuralisme liet inspireren, dat doorslaggevend bleek.⁸ Voor Scott was gender niet louter een term om biologische verschillen te beschrijven, maar een manier om machtspatronen binnen sociale relaties te onderzoeken.⁹ Langzaamaan begon vrouwengeschiedenis, mede dankzij de vragen van Davis en de theoretische bijdrage van Scott te veranderen naar gendergeschiedenis, die meer focuste op machtsrelaties en bijgevolg ook verder ging dan enkel vrouwen.

De veranderingen die de *cultural turn* voortbracht, waaronder de focus op de ‘gewone’ vrouw, vertaalden zich ook naar een historiografische focus op ‘gewone’ bronnen, zoals het vrouwenmagazine. Net als Friedans *The Feminine Mystique* kwamen vroege geschiedenissen van het vrouwenmagazine vooral uit feministische hoek, zoals Janice Winships *Inside Women’s Magazines*, Marjorie Fergusons *Forever Feminine: Women’s Magazines and the Cult of Femininity* en *Women’s worlds: ideology, femininity and the women’s magazine* van Ros Ballaster, Margaret Beetham en Elizabeth Frazer.¹⁰ Zij waren zeer kritisch voor het vrouwenmagazine, dat volgens hen vooral de patriarchale realiteit weerspiegelde, bijdroeg aan de creatie van een idee van vrouwelijkheid dat moeilijk te rijmen was met de realiteit en vooral traditionele genderrollen verderzette.

Het idee dat het vrouwenmagazine meer dan een weerspiegeling van de realiteit was, is de laatste decennia verder uitgewerkt. Zo beschrijft historicus en journalist David Abrahamson het magazine zowel als een soort spiegel van een maatschappij als een katalysator van socio-culturele trends.¹¹ Ook historica Laurel Forster benadrukt deze vormende kracht van magazines

⁵ Violet Soen, *Geschiedenis is een werkwoord: een inleiding tot historisch onderzoek* (2016; Tweede gewijzigde druk, Leuven: Universitaire Pers, 2021), 194-95.

⁶ Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?*, vertaald door Alwin van Ee en Bastiaan Bommeljé (Cambridge: Polity Press, 2007; Derde druk, Utrecht: Erven J. Bijleveld, 2018), 75-76; Joan Kelly, *Women, History and Theory: The Essays of Joan Kelly* (Chicago: University of Chicago press, 1984); Georges Duby en Michelle Perrot, red., *Histoire des Femmes en Occident*, 5 delen, (Parijs: Plon, 1990-1992).

⁷ Sonya O. Rose, *What Is Gender History?* (Cambridge: Polity, 2010), 12; Natalie Zemon Davis, “‘Women’s History’ in Transition: The European Case”, *Feminist Studies* 3, nr. 3/4 (1976): 83-103, <https://doi.org/10.2307/3177729>.

⁸ Rose, *What Is Gender History?*, 12; Joan W. Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *The American Historical Review* 91, nr. 5 (december 1986): 1053, <https://doi.org/10.2307/1864376>.

⁹ Scott, “Gender”, 1066-70.

¹⁰ Janice Winship, *Inside Women’s Magazines*, Pandora Press Popular Culture (London: Pandora, 1987); Marjorie Ferguson, *Forever Feminine: Women’s Magazines and the Cult of Femininity* (London: Heinemann, 1983); Ros Ballaster, Margaret Beetham, en Elizabeth Frazer, *Women’s Worlds: Ideology, Femininity and the Women’s Magazine*, Women in Society: A Feminist List (Basingstoke: Macmillan, 1991).

¹¹ David Abrahamson, “Introduction”, in *The Routledge Handbook of Magazine Research: The Future of the Magazine Form*, onder redactie van David Abrahamson en Marcia R. Prior-Miller, Routledge Handbooks (New York: Routledge, 2018), 1.

in haar inleiding op het boek *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940's-2000's: The Postwar and Contemporary Period*, specifiek als het gaat over wat het 'vrouw zijn' betekent en in het verleden betekend heeft.¹² In haar boek *Magazine Movements: Women's Culture, Feminisms and Media Form* benadrukt Forster nogmaals de rol van het magazine als belangrijke historische bron om ook dynamieken tussen vrouwen te observeren: 'Magazines have acted as private discursive spaces for women for centuries, offering an intimate zone of confidentiality and friendship'.¹³ Historica Tracey Loughran benadrukte eveneens die belangrijke vormende rol en katalysatorfunctie van het vrouwenmagazine.¹⁴ Die vormende rol kan breed worden geïnterpreteerd: zo wees sociologe Pamela Hyde bijvoorbeeld op de rol van vrouwenmagazines in het construeren van het vrouwenlichaam en daaraan gekoppelde sociale rollenpatronen in Nieuw-Zeeland tussen de jaren 1930 en 1950.¹⁵

Het was vooral de adviesrubriek die in veel van deze analyses van het vrouwenmagazine een belangrijke rol speelde. Ook bekend als *problem page*, *agony page*, brievenrubriek of probleemrubriek, was deze rubriek een belangrijke zone van uitwisseling tussen het magazine en haar lezers. Toch werd de adviesrubriek een lange tijd niet serieus genomen als historische bron, maar al snel afgedaan als amateuristisch of onbelangrijk en zeker niet beschouwd als gepolitiseerde vorm van populaire cultuur. In recente decennia is die blik bijgesteld, onder andere in het artikel 'Newspaper Problem Pages and British Sexual Culture since 1918' van historicus Adrian Bingham die benadrukte dat adviesrubrieken door lezers wel degelijk werden beschouwd als belangrijke informatiebron.¹⁶ Eerder hadden criminologen Moira Peelo en Keith Soothill al gewezen op de rol van de adviesrubriek als 'sociale barometer', die aangaf wat wel en niet in de publieke sfeer gezegd kon worden.¹⁷

De aandachtige lezer merkt echter al snel op dat veel toonaangevende historische onderzoeken naar vrouwenmagazines vooral op de Angelsaksische wereld betrekking hebben. Nederlandstalige vrouwenmagazines kregen vooral in Nederland aandacht, bijvoorbeeld in het toonaangevende werk *Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use* van politicologe Joke Hermes en het werk *Kiezen voor kinderen?: vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven, 1950-1975* van genderhistorica Marloes

¹² Laurel Forster, "Introduction: Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940's-2010's", in *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940s - 2000s : The Postwar and Contemporary Period*, door Laurel Forster en Joanne Hollows, Edinburgh History of Women's Periodical Culture in Britain (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 1.

¹³ Laurel Forster, *Magazine Movements: Women's Culture, Feminisms and Media Form* (New York: Bloomsbury Academic, 2015), 158.

¹⁴ Tracey Loughran, "Sex, Relationships and 'Everyday Psychology' on British Magazine Problem Pages, c. 1960-1990", *Medical Humanities* 49, nr. 2 (2023): 203-13; Tracey Loughran, "'The Most Helpful Friends in the World': Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women's Magazines, c. 1960-1980", in *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940s - 2000s : The Postwar and Contemporary Period*, door Laurel Forster en Joanne Hollows, Edinburgh History of Women's Periodical Culture in Britain (Edinburgh: University Press, 2020), 133-49.

¹⁵ Pamela Hyde, "Managing Bodies—Managing Relationships: The Popular Media and the Social Construction of Women's Bodies and Social Roles from the 1930s to the 1950s", *Journal of Sociology* 36, nr. 2 (augustus 2000): 157-71.

¹⁶ Adrian Bingham, "Newspaper Problem Pages and British Sexual Culture since 1918", *Media History* 18, nr. 1 (2012): 52, <https://doi.org/10.1080/13688804.2011.632187>.

¹⁷ Moira Peelo en Keith Soothill, "Personal Power and Public Control: Sex Crimes and Problem Pages", *The Howard Journal of Criminal Justice* (Oxford, UK) 33, nr. 1 (1994): 10, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.1994.tb00791.x>.

Hülsken.¹⁸ Bij hun zuiderburen kregen vrouwenmagazines (en soms ook in het bijzonder hun adviesrubrieken) tot op heden vooral aandacht in de vorm masterproeven. Zo onderzocht Noëmi Willemen seksualiteit, discipline en biomacht in meisjes- en jongerenbladen *Joepie* en *Popfoto*, waar ze ook stilstond bij de adviesrubriek van deze tijdschriften.¹⁹ Marie Boffin onderzocht dan weer de opkomst van etnisch koken in België aan de hand van een inhoudsanalyse van *Het Rijk der Vrouw* en *Bij de Haard*.²⁰ Ook binnen de domeinen van de psychologie, pedagogie en journalistiek werden vrouwenmagazines al onderzocht. Zo onderwierp Sarah Van Maele de adviesrubrieken van *Het Rijk der Vrouw*, *Libelle* en *Flair* aan een kritische discoursanalyse om de evolutie van verschillende vrouwbeelden doorheen de tijd te observeren, net als Tinne Celis die de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* als bron gebruikte voor haar onderzoek naar veranderende adviezen omtrent opvoeding tussen 1950 en 1990.²¹ Ten slotte onderzocht ook Hanne-Lore Marck *Het Rijk der Vrouw* met een zelfde tijdsafbakening, in een onderzoek naar het beeld van de man als partner.²² Een andere belangrijke studie naar twee Belgische vrouwenmagazines kwam uit taalkundige hoek: in ‘Absent husbands and whispering voices’ onderzochten taalkundigen Martina Temmerman en Maaïke Van de Voorde de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* van 1958 en artikels van *Libelle* van 2008 om te achterhalen hoe mannen in deze magazines gerepresenteerd werden.²³

Ander, recenter, onderzoek naar Belgische magazines binnen een gegenderde context kwam er onder andere van historica Anne-Sophie Crosetti, die het katholieke *Feuilles Familiales* gebruikte in haar onderzoek naar geboortebeperving en familieplanning in België tussen de jaren 1947 en 1973.²⁴ Ook historica Juliette Masquelier maakte van de *Feuilles Familiales* gebruik in haar onderzoek naar seksualiteit bij katholieke vrouwen in het Franstalig België van de jaren 1950.²⁵ Een paar jaar eerder nog stonden de *Feuilles Familiales* ook centraal in de thesis van Rebecca Segers, die katholieke attitudes rond vaderschap onderzocht en net als Masquelier de jaren 1950 als tijdperiode koos.²⁶ Breder genderhistorisch onderzoek in een Belgische context kwam er onder andere van historica Claudine Marissal die met haar boek *Moeders en vaders: geen*

¹⁸ Joke Hermes, *Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use* (Cambridge: Polity Press, 1995); Marloes Hülsken, *Kiezen voor kinderen?: vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven, 1950-1975* (Hilversum: Verloren, 2010).

¹⁹ Noëmi Willemen, “Voor meiden die alles willen weten: seksuele vertogen, discipline en biomacht in jongerenbladen (1974-2000).” (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2007).

²⁰ Marie Boffin, “Het buitenland op je bord, de opkomst van etnisch koken in vrouwenmagazines ‘Bij de Haard’ en ‘Rijk der Vrouw’ van 1960- 1990” (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2017).

²¹ Sarah Van Maele, “‘Je mag je niet zo laten gaan, kind.’ Een kritische discoursanalyse van de evolutie van adviesrubrieken in Vlaamse vrouwenmagazines” (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Sociale Wetenschappen, 2020); Tinne Celis, “Het kind in Het Rijk der Vrouw: Tijdschriftadviezen rond opvoeding in 1950 tot 1990” (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 2023).

²² Hanne-Lore Marck, “Het Beeld van de Man als Partner in het Rijk der Vrouw van 1950 tot 1990” (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 2024).

²³ Temmerman en Van de Voorde, “Absent husbands and whispering voices”.

²⁴ Anne-Sophie Crosetti, “The ‘Converted Unbelievers’: Catholics in Family Planning in French-Speaking Belgium (1947–73)”, *Medical History* (England) 64, nr. 2 (2020): 267-86, <https://doi.org/10.1017/mdh.2020.6>.

²⁵ Juliette Masquelier, “‘Dear Lord, If It Were Up to Me, It Wouldn’t Happen’: Marital Duty, Consent, and Catholic Women’s Sexual Agency in 1950s French-Speaking Belgium.”, *Journal of the History of Sexuality* 33, nr. 2 (mei 2024): 235-57, <https://doi.org/10.7560/IHS33204>.

²⁶ Rebecca Segers, “In naam van de vader’. Katholieke ideeën over vaderschap in het België van de jaren 1950.” (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2021).

vanzelfsprekende gelijkheid een geschiedenis schreef van verschillende gezinsmodellen in België in de negentiende en twintigste eeuw.²⁷

Er is tot op heden echter weinig aandacht voor (de constructie van) het vrouwenlichaam in het Belgisch vrouwenmagazine. Binnen de gendergeschiedenis kan een focus op het lichaam echter niet ontbreken. Vanuit de definitie van gender die Judith Butler opperde, die gender zag als een *performance* die herhaald wordt, is het lichaam een belangrijke ‘producent van culturele betekenissen’.²⁸ Het feminisme van de tweede golf had ook het belang van de geest duidelijk in de verf gezet: onderdrukking speelde zich ook af in het onderbewuste (een term overgenomen uit de psychoanalyse), waardoor verzet tegen het patriarchaat ook een van psychologische aard werd.²⁹ Niet alleen het fysieke, maar ook het mentale werd op die manier relevant voor de gendergeschiedenis. Toch werden ook attitudes over de geest in het Belgisch vrouwenmagazine nog niet onderzocht.

Het is dan ook vanuit die lacunes dat deze masterproef zal uitgaan van de volgende onderzoeksvraag: hoe profileerde de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* zich als kennisbron over het lichaam en de geest tussen de jaren 1950 en 1990? De keuze om *Het Rijk der Vrouw* als onderzoeksobject te nemen, is vooral te danken aan haar grote lezerspubliek en de mogelijkheid om verder te bouwen op eerder onderzoek, want naast de eerdere masterproeven die het magazine als bron gebruikten, was *Het Rijk der Vrouw* qua format, ontstaansgeschiedenis en lezerspubliek te vergelijken met de veel meer bestudeerde Britse bladen *Woman* en *Woman’s Own*. Door te focussen op de rol van de adviesrubriek van het magazine als kennisbron wordt het mogelijk om zowel een analyse te maken van welke kennis het magazine verspreidde en hoe het magazine haar autoriteit motiveerde, als te onderzoeken uit welke kennisbronnen het magazine zélf puurde. Het lichaam en de geest worden niet alleen samengenomen omdat er naar beide nog weinig onderzoek is, maar ook om de relatie tussen de twee elementen te kunnen onderzoeken.

Dat specifiek de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* centraal staat, heeft twee redenen. De eerste reden komt voort uit de historiografische lacune: de adviesrubriek is nog maar weinig bestudeerd, zeker in een Belgische context. Ten tweede is de adviesrubriek ook een aangewezen bron om de dialoog tussen het magazine en haar lezers te onderzoeken, waardoor het ook mogelijk wordt om te zien in welke mate bepaalde ideeën ook effectief door lezers opgenomen werden. Op deze manier wil ik met deze masterproef bijdragen tot het veld van de gendergeschiedenis in België.

Bronnenmateriaal

Voor deze masterproef bestaat het grootste deel van het bronnenmateriaal uit adviesrubrieken van *Het Rijk der Vrouw* tussen 1950 en 1990. Omdat het magazine wekelijks uitkwam was het onmogelijk alle magazines te onderzoeken, dus koos ik ervoor om een steekproef te maken. Meer specifiek nam ik voor elk jaar tussen 1950 en 1990 telkens één maand, wat neerkwam op vier magazines per jaartal. Om er zeker van te zijn dat de steekproef representatief zou zijn werden de maanden in volgorde bekeken: zo kreeg 1950 de maand januari toegewezen, dus kreeg 1951 de maand februari, begon de teller bij 1962 terug opnieuw met januari, enzovoort, tot aan 1990. Op

²⁷ Claudine Marissal, *Moeders en vaders: geen vanzelfsprekende gelijkheid: België, 19de-21ste eeuw*, vertaald door Els Flour (Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2018).

²⁸ Judith Butler, “Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory”, *Theatre Journal* (Washington, D.C.) 40, nr. 4 (december 1988): 526-28; Kaat Wils, red., “Inleiding”, in *Het lichaam (m/v)* (Leuven: Universitaire Pers, 2001), 13.

²⁹ Nora Ruck e.a., “Psychologization in and through the Women’s Movement: A Transnational History of the Psychologization of Consciousness-raising in the German-speaking Countries and the United States”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 58, nr. 3 (2022): 274.

die manier kwam zeker elke periode van het jaar minstens een keer aan bod, zodat een overzicht aan bepaalde periodes (zoals bijvoorbeeld de kerstperiode) niet tot foute conclusies zouden leiden. Wanneer een maand onvolledig of niet beschikbaar was, werd het groepje van vier tijdschriften gevormd of aangevuld met tijdschriften van de dichtstbijzijnde beschikbare maand. Mei 1966 werd bijvoorbeeld met een nummer uit april en twee nummers uit juni aangevuld. Verder werden er ook nog een zeer klein aantal andere artikels, inhoudstafels en colofons in de steekproef opgenomen die meer duiding konden geven over het magazine, zoals het artikel ‘Thuisblijven? Uit werken gaan?’ dat later in deze masterproef aan bod zal komen.³⁰

Dat vrouwenmagazines een lange tijd als historische bron onderschat werden, vertaalde zich ook naar een zoektocht naar nummers van *Het Rijk der Vrouw* in verschillende collecties, omdat deze vaak onvolledig waren. De meeste tijdschriften kon ik in het KADOC in Leuven bekijken. Het KADOC had een heel aantal jaren, maar vaak misten er heel wat nummers. Om lacunes aan te vullen (vooral van de jaren 1950) kon ik bij het KBR in Brussel terecht, maar ook hun catalogus was niet compleet. Om een aantal jaargangen van de jaren 1980 aan te vullen kon ik vervolgens rekenen op de collecties van de Universiteitsbibliotheek van de KU Leuven.³¹ De totale steekproef, met inbegrip van een aantal andere artikels die voor duiding moesten zorgen, kwam in het totaal op 171 adviesrubrieken en artikels.

Verdere duiding zocht ik ten slotte ook nog in twee archieven. Het eerste archief, dat van priester Frans-Bertrand Janssens, bewaard in het Leuvense KADOC, was vooral bedoeld om via brieven een beeld te krijgen van de vroege jaren van *Het Rijk der Vrouw* in de context van de katholieke zuil.³² Het tweede archief, dat van klinisch psychologe en feministe Majo Van Ryckeghem, bewaard in het AVG-Carhif in Brussel, diende dan weer om een beter beeld te krijgen van *Het Rijk der Vrouw* in de context van het feminisme in België rond de jaren 1980.³³

Methodologie en structuur

Methodologisch steunt deze masterproef op een aantal methodes. Ten eerste werd er een inhoudsanalyse van de adviesrubriek gemaakt. Dat werd gedaan door de alle adviesrubrieken binnen de steekproef te lezen en in een themalijst op te delen, om zo patronen waar te kunnen nemen. Een paar van die thema's waren bijvoorbeeld ‘psychologische inzichten’, ‘seksualiteit’ of ‘relatieadvies’. Vervolgens werden deze thema's nog opgedeeld in subthema's als ‘zelfdiagnose’, ‘minderwaardigheidscomplex’ of ‘jaloerie’, om zo nog een duidelijker beeld te krijgen van de inhoud. Omdat de adviezen niet altijd even consequent waren was het soms moeilijk om rode draden te vinden, maar niet onmogelijk. Ten tweede maakte ik ook gebruik van de principes van de discoursanalyse om de taal van de adviesrubriek te analyseren. Zo keek ik bijvoorbeeld naar het gebruik van de gebiedende wijs, persoonlijk taalgebruik, het gebruiken van woorden als ‘meisje’, ‘vriendin’, of ‘mevrouw’, maar ook naar de positie van de adviesrubriek binnen het magazine. Dit alles leidde tot het vormen van een aantal hypothesen, die verder werden onderzocht aan de hand van de themalijst. Op die manier was het mogelijk om lijsten aan te leggen met voorbeelden die de hypothesen nuanceerden, afwezen of bevestigden.

Het is ook belangrijk om te reflecteren over mijn eigen positie als onderzoeker. Ik ben zelf een man en de overgrote meerderheid van mijn bronnenmateriaal ging over vrouwen. Er is dus een zekere afstand tussen mij en de bronnen die ik heb onderzocht. Om die afstand zo klein mogelijk te

³⁰ “Thuisblijven? Uit werken gaan?”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 oktober 1971.

³¹ Jaargang 1985 is de enige jaargang waarvan ik geen vier nummers kon vinden, maar slechts een.

³² Leuven, KADOC, Archief Frans-Bertrand Janssens (1927-1991), BE/942855/327, bestanddelen 11.18 en 19.

³³ Brussel, AVG-Carhif, Majo Van Ryckeghem, BE-A4013-75-MVR, 5.6, omslagen 75-79.

maken, was het vooral belangrijk om mij goed in te lezen over de bredere context van de gendergeschiedenis.

De verschillende thematische clusters die ik maakte, vertaalden zich ook naar de thematische opdeling van deze masterproef. Voor er op die thema's zal worden ingegaan, zal deze masterproef eerst beginnen met de nodige historische context, dat kort het ontstaan van het vrouwenmagazine in Europa zal bespreken. Na die korte contextuele schets zal er dieper worden ingegaan op het ontstaan van *Het Rijk der Vrouw*, discussies over hun katholieke inslag en het ontstaan van de adviesrubriek. Vervolgens valt de masterproef uiteen in twee thematische delen, die telkens verder worden opgesplitst in een aantal thema's, die op hun beurt dan weer chronologisch benaderd zullen worden: het eerste deel zal handelen over seksualiteit en relaties in de adviesrubriek, zoals relatieproblemen, homoseksualiteit of anticonceptie. Het tweede deel zal ingaan op ziekte en gezondheid in de adviesrubriek. Voor beide thema's zal telkens teruggekoppeld worden naar hun visie en omgang met het lichaam en de geest en hoe de adviesrubriek van het magazine zich daarin als kennisbron profileerde.

1. Een (korte) geschiedenis van het vrouwenmagazine

Op 27 februari 1693 kwam het eerste nummer van de *Ladies' Mercury* uit in Londen. Het magazine was een spin-off van het toen zeer bekende magazine *Athenian Mercury* en volledig gericht op vrouwen. Ballaster en collega's benadrukken echter dat het vrouwenmagazine niet ontstond als een soort 'plaatsvervanger' van magazines gericht op mannen, maar dat vrouwen al vanaf het begin van het vroegmoderne magazine een groep waren die aangesproken moesten worden. Zo bracht ook de *Athenian Mercury* tweewekelijks een 'women's page' uit.³⁴ Een belangrijke nuance is echter dat deze vroege vrouwenmagazines in de zeventiende en achttiende eeuw, zoals ook *The Ladies' Magazine* (1749) en *The Lady's Monthly Museum* (1798), gericht waren op vrouwen uit de hogere sociale klassen.³⁵

Omdat het drukken van kranten en magazines steeds goedkoper werd en sneller ging, werden ze doorheen de negentiende en het begin van de twintigste eeuw massaproducten. Gedreven door de zoektocht naar advertentie-inkomsten, die zeer winstgevend waren gebleken, werd er naar nieuwe doelgroepen gezocht en werden vrouwenmagazines zo een belangrijke manier om ook vrouwen tot consumenten te maken. Op die manier werden ook vrouwen van lagere sociale klassen onderdeel van het doelpubliek. In de jaren 1930 werden vanuit die filosofie verschillende vrouwenmagazines uitgebracht, zoals het Britse *Woman's Own* in 1932 en *Woman* in 1937.³⁶ Ook in België kwam het vrouwenmagazine in deze periode als massamedium op, met titels als *De Haardvriend*, *Het Modeblad-Het Rijk der Vrouw* en *Femmes d'Ajourd'hui* aan de Franstalige kant.³⁷

De definitieve doorbraak van deze moderne vrouwenmagazines kwam er in België pas na de Tweede Wereldoorlog. Inhoudelijk bleven de magazines vaak onveranderd, want in de eerste plaats moesten de magazines vooral geld opbrengen: het lezerspubliek moest zo groot mogelijk zijn en te radicale veranderingen zouden bepaalde groepen van lezers van het magazine doen afkeren.³⁸ Vanaf de jaren 1960 begonnen de verkoopcijfers van veel magazines langzaam te dalen en tussen de jaren 1970 en 1980 kregen veel magazines het moeilijk.³⁹ De economische welvaart na de Tweede Wereldoorlog had namelijk een belangrijke concurrent voortgebracht: de televisie. Magazines werden al snel genoodzaakt te experimenteren om hun lezers te behouden en mogelijk nog nieuwe lezers aan te spreken, zoals uitpakken met opvallende covers en neologismen die vaste lezers meteen zouden begrijpen.⁴⁰ *Het Rijk der Vrouw* begon ook stevast plaats te maken voor een Tv-gids, ofwel vooraan, ofwel achteraan het blad.

1.1 *Het Rijk der Vrouw*

Het was het jaar 1925 toen Vlaams vrouwenmagazine *Het Modeblad* voor het eerst van de drukpersen rolde. Die titel bleef echter niet lang bestaan, want in 1931 al werd een naamsverandering doorgevoerd: *Het Rijk der Vrouw* werd geboren, opdat het blad op die manier

³⁴ Ballaster, Beetham, en Frazer, *Women's Worlds*, 47-48.

³⁵ Ferguson, *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*, 15.

³⁶ Ferguson, 17.

³⁷ Flour e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995), IV.

³⁸ Flour e.a., IV.

³⁹ Ballaster, Beetham, en Frazer, *Women's Worlds*, 111.

⁴⁰ Trees Verleyen en Berty Goudriaan, *PMV: printmedia in Vlaanderen* (Mechelen: Wolters Plantyn, 2005), 55.

mee zou kunnen met de vernieuwde tendensen van de tijd.⁴¹ Een blik op de oplagecijfers laat meteen zien dat het blad populair was: in 1961 kende het blad een oplage van 105.382 exemplaren en in 1980 was die oplage zelfs gestegen tot 167.635 exemplaren. Na de jaren 1980 begon de oplage echter zienderogen te dalen, met een korte periode van verbetering na de overname van een ander Vlaams tijdschrift, *Ons Volk*. In 1990 ging het blad failliet en werd het overgenomen door *Libelle*.⁴²

De titel van het magazine geeft al snel weg voor wie het magazine bedoeld was: *Het Rijk der Vrouw* was gericht op Nederlandstalige vrouwen, vooral (huis)vrouwen uit de middenklasse. Het blad had een vrij breed doelpubliek voor ogen en sinds de wet op de schoolplicht van 1914 was het ook steeds meer mogelijk dat brede doelpubliek ook effectief aan te spreken.⁴³ Wanneer damesbladen vanaf het begin van de twintigste eeuw een massamedium worden, was het *Het Rijk der Vrouw* dat mee de kar trok.⁴⁴ Na de Tweede Wereldoorlog begon het blad meer pagina's te bevatten en kwam er ook een bredere inhoud: brievenrubrieken, opvoedingsrubrieken, huishoudelijke rubrieken, rubrieken over wonen, enzovoort, kwamen allemaal tot stand. Wat typisch was voor vrouwenbladen en ook duidelijk zichtbaar was in *Het Rijk der Vrouw*, was een duidelijke inhoudelijke stabiliteit: de inhoud van het blad bleef vrijwel identiek tot in 1990, al was de toon natuurlijk wel veranderd.⁴⁵ Op die manier leent het magazine zich zeer goed voor een diachrone analyse van haar inhoud.

In onderzoeken naar *Het Rijk der Vrouw*, waaronder ook in deze masterproef, wordt vaak ook naar haar zusterblad *Femmes d'Aujourd'hui* gewezen als haar Franstalige tegenhanger. In deze context is het essentieel dat een nuance gemaakt wordt over het ontstaan van beide tijdschriften. Zowel in de thesis van Marie Boffin, die eerder al aan bod kwam, als in een hoofdstuk van historica Laurence Mündschauf, dat handelt over de zelfrepresentatie van vrouwelijke journalisten in Franstalig België, wordt gewezen naar het succes van *Femmes d'Aujourd'hui* als impuls voor het ontstaan van *Het Rijk der Vrouw*.⁴⁶ Dat klopt niet, want zoals eerder aangestipt ontstond *Het Rijk der Vrouw* al in 1931, terwijl *Femmes d'Aujourd'hui* pas in 1933 het levenslicht zag.⁴⁷ De twee magazines startten ook bij verschillende uitgevers: *Het Rijk der Vrouw* begon bij de vrijzinnige uitgeverij J. Hoste, terwijl *Femmes d'Aujourd'hui* al vanaf het begin een uitgave van de katholieke uitgeverij J. Meuwissen was.⁴⁸ Vanaf de jaren 1940 begon het beheer van *Het Rijk der Vrouw* wel steeds meer richting J. Meuwissen te gaan, die eerder al wel instonden voor de patronendienst. Er bleef evenwel nog tot aan het begin van de jaren 1950 een samenwerking met uitgeverij Hoste bestaan, want tot begin 1950 moesten adverteerders zich nog tot het adres van de uitgeverij

⁴¹ Flour e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995), 170-73.

⁴² Flour e.a., 172-73.

⁴³ Flour e.a., IV.

⁴⁴ Flour e.a., IV.

⁴⁵ Flour e.a., 172.

⁴⁶ Boffin, "Het buitenland op je bord, de opkomst van etnisch koken in vrouwenmagazines 'Bij de Haard' en 'Rijk der Vrouw' van 1960-1990", 9; Laurence Mündschauf, "Autoreprésentation de la profession de journaliste dans les magazines féminins belges francophones", in *Le journalisme au féminin: Assignations, inventions, stratégies*, onder redactie van Béatrice Damian-Gaillard, Cécolène Frisque, en Eugénie Saitta (Presses universitaires de Rennes, 2010), 196-97.

⁴⁷ Els Flour e.a., *Répertoire des sources pour l'histoire des femmes en Belgique: tome 1: Répertoire de la presse féminine et féministe en Belgique 1830-1994* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995), 192. *Femmes d'Aujourd'hui* bestaat overigens tot op vandaag nog steeds.

⁴⁸ Flour e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995), 170; Flour e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995), 193-94.

wenden. Er is dus geen exact moment waarop de twee bladen zusterbladen werden, maar het is met enige zekerheid te zeggen dat het nog niet zo was tijdens hun ontstaan.

Een katholiek blad?

In verschillende onderzoeken werd *Het Rijk der Vrouw* al terecht als onderdeel van de katholieke zuil gezien. Katholiek zijn was ook zeker een doel van het tijdschrift zelf, al stootte het in de jaren 1950 wel regelmatig op kritieken uit diezelfde katholieke hoek. Het was vooral de uitgeverij die *Het Rijk der Vrouw* uitgaf, J. Hoste (die opgericht was en de naam droeg van de liberaal Julius Hoste), was namelijk ook de uitgever van de populaire krant *Het Laatste Nieuws*, dat een uitgesproken liberale ontstaansgeschiedenis had en dus zeker niet katholiek was.⁴⁹ Het samenwerkingsverband met *Het Laatste Nieuws* was in de vroege jaren van *Het Rijk der Vrouw* ook niet moeilijk te missen: in het colofon van een uitgave van 1939, bijvoorbeeld, stond duidelijk ‘een uitgave van Het Laatste Nieuws’ te lezen.⁵⁰

Om de soms moeilijke relatie met de katholieke zuil beter te begrijpen was het gunstig om het archief van priester Frans-Bertrand Janssens (1908-1995) in te kijken. Janssens was de oprichter van het in Antwerpen gevestigde Studiecentrum voor Zielzorg en Predicatie, waarvan hij tussen 1937 en 1959 ook directeur was. Janssens was ook de proost (spiritueel leider) van de katholieke persactie in België: hij lag mee aan de basis van het parochieblad *Kerk en Leven* en hield zich ook bezig met het keuren van de Belgische pers.⁵¹ De resultaten van deze keuringen verschenen vervolgens in overzichtelijke jaarboeken, die vervolgens naar alle hoge clerici in België verstuurd werden. Dat deze jaarboeken belangrijke referentiepunten waren wordt in Janssens’ archief duidelijk weerspiegeld: vanuit alle hoeken van het land ontving hij felicitaties, onder andere ook van KU Leuven-rector Honoré Van Waeyenbergh die zijn werk een ‘kostbare documentatie’ noemde.⁵²

Dat de link met *Het Laatste Nieuws* door de katholieke persactie als problematisch werd beschouwd, is te lezen in een vergaderingsverslag van 1952. Het verslag stelde namelijk dat de katholieke persactie via ‘de parochiebladen en in samenwerking met de Beroepsscholen en de Vrouwelijke Werken’ *Het Rijk der Vrouw* tussen 1945 en 1949 actief hadden geboycot, wat geleid had tot een drastische oplagevermindering, van 180.000 exemplaren naar slechts 56.000 exemplaren. De katholieke perscommissie had aan het einde van 1948 van de uitgevers een aantal garanties gekregen: het contract voor de verspreiding via *Het Laatste Nieuws* werd opgezegd en de redactie zou beter haar best doen om ‘fouten te vermijden’ in de brievenrubrieken, zodat het blad vanaf 1951 als christelijk beschouwd zou kunnen worden.⁵³ Het magazine was dus wel degelijk bedoeld om een christelijk magazine te zijn. In een brief van *Het Rijk der Vrouw*-directeur G. Defosse aan Janssens uit 1954 garandeerde Defosse nogmaals hun katholieke toewijding: Janssens had zijn beklag gedaan over de inhoud van de brievenrubriek, *de Brievenbus van Het Rijk der Vrouw*, waarop Defosse zijn redactieleden had aangesproken.⁵⁴ Die garantie van Defosse was belangrijk, want de katholieke perskeurraad moest ook oordelen over

⁴⁹ Ruben Mantels en Nele Bracke, “Het Laatste Nieuws”, in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2023, <https://devb.be/id/pub-000248>.

⁵⁰ *Het Rijk der Vrouw*, 30 december 1939.

⁵¹ Elisa Castro Cardena, “Frans-Bertrand Janssens”, in *ODIS*, 19 januari 2018, http://www.odis.be/lnk/PS_60296.

⁵² Leuven, KADOC, Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/19.1: *Brief van Honoré Van Waeyenbergh aan Frans-Bertrand Janssens*, 1953.

⁵³ Leuven, KADOC, Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/11.18: *Verslag van een vergadering*, 1952.

⁵⁴ Leuven, KADOC, Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/11.18: *Brief van G. Defosse aan Frans-Bertrand Janssens*, 29 december 1954.

tijdschriften die nog niet verschenen waren, waardoor de raad dus in de eerste plaats aangewezen was op dat soort garanties vanuit de redacties.⁵⁵

In 1953 kwam het eerste *Jaarboek van de Periodieke Pers in België* uit, een uitgave van het Centrum voor Zielzorg en Predicatie. In dat jaarboek werd het magazine onder de tweede categorie geplaatst (de eerste categorie was enkel voor uitgaves van erkende christelijke organisaties), de categorie van *dagbladen en periodieke publicaties in christelijke zin geschreven maar uitgegeven zonder kerkelijk toezicht*.⁵⁶ Ook in de uitgaves van 1954 en 1955 kreeg het blad deze keuring en werden zowel *Het Rijk der Vrouw* als *Femmes d'Ajourd'hui* zelfs in de jaarboeken geadverteerd. Het is niet zeker of er na 1955 nog jaarboeken werden uitgegeven, maar uit latere brieven van Janssens is wel af te leiden dat het blad ook in latere jaren nog de katholieke goedkeuring genoot.⁵⁷ Uit diezelfde brieven is ook af te leiden dat *Het Rijk der Vrouw* waarschijnlijk ook al voor 1953 zijn goedkeuring genoot.

1.2 De Brievenbus van Het Rijk der Vrouw

Vanaf de jaren 1960 begonnen er in Europese vrouwentijdschriften steeds meer rubrieken te ontstaan die lezers een stem moesten geven, zoals de adviesrubriek. Deze adviesrubrieken ontstonden veelal als reactie van de vrouwenmagazines op de veranderende vrouwenlevens, zoals de toegang tot de arbeidsmarkt en de opkomst van moderne anticonceptiemiddelen. Eveneens belangrijk was een commerciële logica: in de context van het Britse vrouwenblad *Woman* in de jaren 1960 stelde historica Tracey Loughran dat uitgevers en redacties met rubrieken moesten experimenteren om hun verkoopcijfers op te krikken.⁵⁸

De adviesrubriek die in deze masterproef centraal zal staan, is de *Brievenbus van Het Rijk der Vrouw*. Zoals eerder aangegeven begon *Het Rijk der Vrouw* na de Tweede Wereldoorlog inhoudelijk uit te breiden. Advies geven was echter al vanaf het begin een van de doelen van het magazine en er kwamen dus bijgevolg ook al tijdens de jaren 1940 een aantal voorlopers van de *Brievenbus* voor.⁵⁹ De *Brievenbus*, zoals hij tot 1990 zou bestaan, ontstond in 1946. Die duurzaamheid is een belangrijke reden waarom deze masterproef voor de *Brievenbus* kiest: de rubriek komt gedurende de hele periode consequent voor en had ook een bredere inhoud dan andere adviesrubrieken zoals *Hartaangelegenheden*, waar vooral de nadruk op liefdesproblemen lag. De *Brievenbus* had ook wel een zekere status: hoewel de rubriek vaak maar een derde van een pagina innam en maximaal over drie of vier verdere pagina's verspreid was, stond de rubriek wel bijna de hele periode tussen 1950 en 1990 vooraan in het magazine. Vaste lezers waren dus zeker zeer vertrouwd met de rubriek.

De rubriek volgde een anonieme vraag-antwoordformule. Lezers stuurden een brief naar het magazine met een door hen gekozen pseudoniem en een achttal weken later zou het magazine antwoorden, ofwel met een brief terug ofwel met een antwoord in het magazine. Advies vragen aan het magazine was niet gratis, maar kostte afhankelijk van het soort advies en de tijdsperiode geld. Niet elke brief werd dus in het magazine gepubliceerd, enkel brieven waarvan het antwoord voor andere lezers ook nuttig zou zijn. Historicus Adrian Bingham wijst zo op de *dual purpose* van

⁵⁵ *Jaarboek van de Katholieke Pers in België* (Antwerpen: Studiecentrum voor Zielzorg en Predicatie, 1953), 21.

⁵⁶ *Jaarboek van de Katholieke Pers in België*, 62.

⁵⁷ Leuven, KADOC, Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/11.18: *Antwoord van Frans-Bertrand Janssens op R. De Hertogh*, 28 mei 1956.

⁵⁸ Loughran, "The Most Helpful Friends in the World": Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women's Magazines, c. 1960-1980", 133.

⁵⁹ Flour e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België* (Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995), 171-72.

adviesrubrieken: enerzijds specifieke zorgen van lezers beantwoorden, anderzijds een bredere lezersbasis informeren en entertainen.⁶⁰

Dat de adviesrubriek ook entertainment moest bieden, was een van de belangrijkste argumenten om de adviesrubriek niet serieus te nemen als historische bron. Dat bepaalde brieven opgesmukt of zelfs verzonnen werden is natuurlijk niet uit te sluiten, maar ook niet zomaar te bevestigen. Bingham benadrukt in zijn artikel over Britse seksuele cultuur in de adviesrubrieken van Britse kranten dat deze kranten waarschijnlijk zoveel echte brieven kregen dat het simpelweg niet nodig was om brieven te verzinnen.⁶¹ Gezien haar grote lezersbestand zal ook *Het Rijk der Vrouw* doorheen heel haar geschiedenis een aanzienlijk aantal brieven hebben ontvangen.

Een moeilijkheid bij het interpreteren van *de Brievenbus* is de anonimiteit van zowel de brieveschrijvers als de schrijvers van de antwoorden op de brieven. Waar de adviesrubriek *Hartsaangelegenheden* wel vaste adviesgeefsters had (te vergelijken met een Britse *agony aunt*), had *de Brievenbus* dat niet. Het is dus niet duidelijk wie de adviezen schreef, al zullen het waarschijnlijk wel vrouwen geweest zijn. Die anonimiteit stelt natuurlijk ook een zekere taalkundige uitdaging: aangezien ik niet weet wie de adviezen schreef, ben ik genoodzaakt om constructies zoals 'het magazine antwoordde' te gebruiken. Zoals eerder in de brief van directeur Defosse naar voren kwam, betekent dat echter niet dat deze adviezen dan ook echt vanuit de gehele redactie kwamen of door elk redactielid geschreven werden. De constructie is er dan ook vooral een vanuit de ogen van de lezer: de lezer wist namelijk ook niet wie er exact op hun brief antwoordde, waardoor er een soort band met het magazine zelf kon ontstaan.

De taal van de adviesrubriek: een synthetisch zusterschap

In die context spreekt Loughran van een 'affectieve autoriteit' van het magazine: de autoriteit van het magazine stelde niet op haar expertise, maar op de emotionele band tussen de lezers en raadgeefsters.⁶² Hoewel de lezers van het Britse *Woman* wel wisten wie hen advies gaf en de lezers van *Het Rijk der Vrouw* niet, is er geen aanwijzing dat deze dynamiek in *Het Rijk der Vrouw* niet speelde. Discoursanalytisch onderzoek van Mary Talbot wees op eenzelfde affectieve autoriteit. In haar onderzoek naar het tijdschrift *Jackie*, dat op tienermeisjes gericht was, sprak Talbot over het creëren van een 'synthetisch zusterschap' als strategie van het vrouwenmagazine om lezers aan zich te binden. Dat gebeurde voornamelijk door het persoonlijke taalgebruik, met woorden als 'wij', 'jij', en 'ons'.⁶³ Uit de fragmenten die volgen zal duidelijk worden dat dat soort persoonlijk taalgebruik ook heel duidelijk in *de Brievenbus* gebruikt werd. Ook *Het Rijk der Vrouw* speelde dus op een 'affectieve autoriteit' in, gevormd vanuit een 'synthetisch zusterschap' met het magazine.

Dat idee van een synthetisch zusterschap was niet zomaar een observatie, maar vooral ook een kritiek. Zoals de naam van het concept al verraad, ging het over een zusterschap dat niet echt was, maar gefabriceerd in een economische context. Dat het magazine vrouwen van elkaar vervreemde in plaats van met elkaar verbond was een kritiek die veelvuldig uit feministische hoek naar voren kwam in verschillende basiswerken over vrouwenmagazines, de eerder besproken werken van Janice Winship, Marjorie Ferguson en Ros Ballaster, Margaret Beetham en

⁶⁰ Bingham, "Newspaper Problem Pages and British Sexual Culture since 1918", 53.

⁶¹ Bingham, 53.

⁶² Loughran, "'The Most Helpful Friends in the World': Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women's Magazines, c. 1960-1980", 134.

⁶³ Mary Talbot, "A Synthetic Sisterhood: False Friends in a Teenage Magazine", in *Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self*, onder redactie van Kira Hall en Mary Bucholtz (New York: Routledge, 1995), 154-60.

Elizabeth Frazer.⁶⁴ Een citaat uit *Women's worlds* concretiseert deze dynamiek zeer goed: 'The idea of the magazine as "friend", therefore, implicitly addresses the problem of femininity as one shared by all women, but explicitly isolates the woman at home as an individual responsible for her own conduct and being.'⁶⁵

⁶⁴ Winship, *Inside Women's Magazines*; Ferguson, *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*; Ballaster, Beetham, en Frazer, *Women's Worlds*.

⁶⁵ Ballaster, Beetham, en Frazer, *Women's Worlds*, 125.

VERONTRUST. — Aangezien uw dochter nog zeer jong is en die jongeman zich hoe langer hoe meer als een aanbieder gedraagt, hebt u het recht hem naar zijn bedoelingen te vragen. Breng hem vriendelijk aan het verstand dat uw dochter zich misschien door zijn gedrag zal laten misleiden en zich meer aan hem zal hechten dan wenselijk is. Wanneer de jongeman met zijn moeder alleen woont, is het mogelijk dat zij zich tegen de trouwplannen van haar zoon zal verzetten. Anderzijds is hij oud genoeg om zijn eigen wil door te drijven. Hij heeft een schitterende broodwinning en niets kan hem ervan weerhouden zich te verlossen en zes maanden later in het huwelijk te treden. Uit de brieven die wij ontvingen, hebben wij echter geleerd dat enige kinderen die bij hun moeder leven zich niet gemakkelijk laten binden.

Het is prettig dat hij reeds een goede betrekking heeft en door het hof te maken aan uw dochter, die nog studeert en onbemiddeld is, bewijst hij dat hij niet op geld uit is.

U vermeldt niet hoelang uw dochter nog moet studeren. Het zou beter zijn dat zij haar diploma behaalt alvorens te trouwen, maar lange verlovings zijn niet aan te raden vooral niet met een jongen van die leeftijd.

ZONDER PSEUDONIEM. — U houdt oprecht van uw verloofde. Het feit echter dat hij soms onvriendelijk en hard is tegenover u, doet u aan zijn gevoelens twijfelen.

Zijn karaktereigenschappen treden nu te voorschijn. Onbegrip en onverschilligheid schijnen aan de basis van zijn gewijzigde houding te liggen. Aan u om hem dat te doen inzien. Spreek eens met hem en zeg hem dat

een vrouw graag gewaardeerd wordt en dat ze vooral genegeheid en aandacht verlangt. Wanneer hij u oprecht liefheeft dan zal hij dat begrijpen en er rekening mee houden. Toon u blij wanneer hij u een genoegen doet. Indien hij u soms kwetst of teleurstelt, wees dan niet aanstonds kwaad maar kies het juiste ogenblik om zijn aandacht daarop te vestigen.

Met kalmte en vriendelijkheid bekomt men doorgaans meer dan met verwijten. Vergelijk eens grondig uw opvattingen over het leven, het huwelijk enz. Wanneer u merkt dat uw beider standpunten absoluut niet overeenkomen, is het beter elk uw weg te gaan. Als uw verloofde zijn huidige houding blijft volhouden dan gaat u met hem geen gelukkige toekomst tegemoet.

't FAKTEURKE. — Het probleem dat u ons voorlegt, vinden we helemaal niet belachelijk, mijnheer. Het is immers zeer goed mogelijk dat een knappe dame van zesendertig jaar oprecht verliefd wordt op een veel oudere en ook minder knappe man. In de liefde bestaat er geen bepaalde stelregel. U moet zelf trachten uit te maken of haar liefde werkelijk gemeend is. U kent haar en naarmate u haar beter zal leren kennen, zal u ook meer zekerheid krijgen nopens haar liefde. Wanneer die dame bijbedoelingen heeft, zullen ze spoedig aan het licht komen. Ze waardeert waarschijnlijk uw eigenschappen. De liefde mag nooit bij het uiterlijke stilstaan. Wil ze stand blijven houden, dan moet ze diepere wortels hebben.

« 't EZELKE ». — Jammer genoeg ontvingen we uw vraag te laat om het antwoord nog tijdig te kunnen laten verschijnen. Bij een zilveren jubileum worden gewoonlijk zilveren of verzilverde siervoorwerpen aan het jubilerend echtpaar aangeboden : schalen, coupes, serviezen, kandelaars, schotels enz.

ALS DE OOEIVAAR KOMT. — Irena uit Beveren — Wij voorstellen u de komst van een lief meisje.

Nieuwsgierige grootmoeder — Uw schoondochter mag een jongetje verwachten.

REGLEMENT

VOOR EEN ANTWOORD PER BRIEF : studie- of beroepsoriëntering : 30 fr. — handschriftontleding : 150 fr. (brief met handtekening sturen — geslacht en leeftijd aangeven) — binnenhuisinrichting : uitgebreide raadpleging : 100 fr. ; eenvoudige vraag : 20 fr. — Alle andere raadplegingen (schoonheid, wellevendheid, mode, tuinieren, huishouden, ooievaar enz.) : 20 fr. per gestelde vraag. Naam en adres duidelijk schrijven.

VOOR EEN ANTWOORD IN HET BLAD : er wordt zo vlug mogelijk geantwoord maar niet binnen een bepaalde termijn — 3 uit te knippen bons opsturen (zie bon hierna) en 10 fr. per vraag. Een pseudoniem opgeven. Speciale raadplegingen : dezelfde voorwaarden als voor een antwoord per brief.

Alle briefwisseling moet gericht worden aan « Het Rijk der Vrouw », Dienst Brievenbus, de Henninstraat 65, Brussel 6. De betalingsvoorwaarden zijn aangeduid op blz. 135.

Brievenbus
BON
1154

kitekat gezondheidsmenu rijk aan lever

KITEKAT, uitgedacht en samengesteld door een ploeg van dierenartsen, is het echt gezondheidsmenu, dat uw poes elke dag nodig heeft. Behalve een hoog gehalte aan lever, bevat KITEKAT bovendien vlees, graangewassen en minerale zouten die uw poes levendige ogen, gezonde tanden en een stralende pels waarborgen. Geef uw poes alle dagen KITEKAT : volledig voedsel, volledige gezondheid.

Figuur 1. De Brievenbus van Het Rijk der Vrouw van 14 juni 1967. Deze Brievenbus besloeg slechts een halve pagina, maar vaker werd de Brievenbus over meerdere halve pagina's in het magazine verspreid. (Bron: KADOC, Leuven)

2. Seksualiteit en relaties in de adviesrubriek

Vrouwenmagazines, kranten en hun adviesrubrieken waren goede plekken om te leren over seksualiteit. Historici Daisy Payling en Tracey Loughran beschreven populaire tijdschriften ‘as sites of “sexpertise” that contained multifaceted visual and textual representations of sexual subjects’.⁶⁶ Dat kranten en vrouwenmagazines deze rol speelden, was vaak niet per se omdat hun kwaliteit heel hoog lag, maar omdat er simpelweg ook niet veel alternatieven waren. Vooral voor de jaren 1960 was informatie over seks schaars en moeilijk toegankelijk.⁶⁷ In zijn onderzoek naar seksuele cultuur vanaf 1918 in de probleemrubriek in Britse kranten onderlijnde historicus Adrian Bingham deze schaarste aan andere bronnen door te wijzen op het enorme aantal brieven dat kranten in deze periode kregen wanneer ze artikelen over seks of seksuele problemen uitbrachten, zelfs als het maar zeer korte artikeltjes betrof.⁶⁸ Hoewel beide besproken studies het Britse eiland betreffen en bepaalde evoluties dus niet gelijk lopen met evoluties in België, zijn parallellen zeker mogelijk. De Britse vrouwenmagazines behandelden immers vaak dezelfde thema’s en problematieken als *Het Rijk der Vrouw*.

Voor historici zijn vrouwenmagazines evenzeer een aangewezen bron om te onderzoeken welke attitudes over seksualiteit bestonden, alleen al omdat ze zo breed verspreid waren. In haar onderzoek naar vrouwentijdschriften in Nederland tussen de jaren 1950 en 1970 concludeerde historica Marloes Hülken dat het aantal vrouwen (én mannen) dat vrouwenbladen las of onder ogen kreeg in deze periode hoog was en dat het merendeel van de Nederlandse vrouwen wekelijks met een of meerdere vrouwenbladen in contact kwam.⁶⁹ Het is dan ook niet toevallig dat vrouwenmagazines, zowel hedendaagse als magazines van vorige eeuwen, vaak het onderwerp geweest zijn van studies naar genderrelaties en thema’s als (post)feminisme.⁷⁰

2.1 Van katholieke harmonie naar progressieve waarden

Dat *Het Rijk der Vrouw* een tijdschrift was dat in ‘christelijke zin geschreven’ was, is ook duidelijk wanneer de adviesrubriek het over thema’s in verband met seksualiteit had.⁷¹ In wat volgt zal er worden gekeken naar het katholieke ideaal van seksuele harmonie en hoe dat in de adviesrubriek evolueerde tussen 1950 en 1990. Deze evolutie zal worden gekaderd in de context van de seksuele revolutie aan het einde van de jaren 1960 en de toenemende secularisering. Er zal ook kort worden gekeken naar de evolutie van de thema’s homoseksualiteit en anticonceptie. Ten slotte zal kort worden teruggekoppeld naar wat deze veranderende omgang met deze thema’s zegt over *Het Rijk der Vrouw* haar visie op het lichaam en, weliswaar in mindere mate, ook de geest.

⁶⁶ Daisy Payling en Tracey Loughran, “Nude Bodies in British Women’s Magazines at the Turn of the 1970s: Agency, Spectatorship, and the Sexual Revolution”, *Social History of Medicine* 35, nr. 4 (november 2022): 1359, <https://doi.org/10.1093/shm/hkac032>.

⁶⁷ Bingham, “Newspaper Problem Pages and British Sexual Culture since 1918”, 53.

⁶⁸ Bingham, 53.

⁶⁹ Hülken, *Kiezen voor kinderen?*, 52.

⁷⁰ Voor de link tussen vrouwenmagazines en het postfeminisme, zie bijvoorbeeld Rosalind Gill, ‘Mediated Intimacy and Postfeminism: A Discourse Analytic Examination of Sex and Relationships Advice in a Women’s Magazine’, *Discourse & Communication* 3, nr. 4 (november 2009): 345-69, <https://doi.org/10.1177/1750481309343870>.

⁷¹ *Jaarboek van de Katholieke Pers in België* (Antwerpen: Studiecentrum voor Zielzorg en Predicatie, 1953); *Het Rijk der Vrouw* kreeg ook in de Jaarboeken van 1954 en 1955 dezelfde categorisering.

Seksualiteit binnen het huwelijk

Hoewel het einde van de Tweede Wereldoorlog in Europa vooral een terugkeer naar conservatieve waarden van vóór het interbellum betekende, kende de katholieke omgang met seks binnen het huwelijk toch een blijvende verandering.⁷² Het idee dat een huwelijk mee stoelde op gedeeld seksueel genot verspreidde zich al na 1918 richting alle sociale klassen, maar vond in katholieke sferen pas echt ingang na 1945.⁷³ Met haar onderzoek naar de *Feuilles Familiales*, een katholiek tijdschrift met expliciete goedkeuring van de kerk, de zogeheten ‘imprimatur’, toonde historica Juliette Masquelier aan dat dit ideaal van seksuele harmonie tegen de jaren 1950 bij de lezers sterk ingang had gevonden. Het beeld van seks als ‘noodzakelijk kwaad’ was naar de achtergrond verdwenen.⁷⁴ Seksualiteit binnen het huwelijk was, met andere woorden, een plicht die volbracht moest worden, maar ook voor beide partijen aangenaam moest zijn, om op die manier de huwelijksbalans — en dus zo ook het huwelijksgeluk — te garanderen. Dat idee kwam niet uit het niets op, maar kwam voort uit de filosofie van het personalisme. Het personalisme was een filosofie die in de eerste helft van de twintigste eeuw een tegenreactie was op het individualisme van het kapitalisme en het collectivisme van het communisme en de ‘persoon’ centraal wilde stellen. In deze moraalfilosofie stonden liefde, persoonlijke groei en voldoening in de relatie centraal. Deze filosofie vond snel ingang in Belgische katholieke kringen en werd ook de doctrine van de in 1945 opgerichte Christelijke Volkspartij (CVP).⁷⁵

Een eerste opmerking die meteen dient gemaakt te worden, is dat seksualiteit voor de jaren 1970 niet echt een belangrijk thema vormde in de adviesrubriek. Dat is overigens niet toevallig: over seks werd, vooral in rurale gebieden, tot aan het einde van de jaren 1960 niet gesproken.⁷⁶ Niet voor niets werden de jaren 1950 en 1960 achteraf als *jaren stillekes* benoemd.⁷⁷ Deze stilte leidde vaak tot onwetendheid, wat op haar beurt weer relatieproblemen kon voortbrengen. Buiten België was dit evenzeer een probleem. In hun eerder aangehaalde studie hebben Payling en Loughran het over de Britse cultuur als ‘A ‘culture of sexual ignorance”, differentiated by gender and class’ die minstens tot de jaren 1950 bleef bestaan.⁷⁸ Hülsken zag dezelfde realiteit in *Libelle*, *Margriet* en *Viva* in Nederland: ‘Voor vrijwel alle vrouwenbladen waren zaken die met seksualiteit te maken hadden lange tijd omgeven met geheimzinnigheid en taboes. Halverwege de jaren zestig en in de jaren zeventig veranderde dit.’⁷⁹

⁷² Voor meer over de geschiedenis van Europese seksualiteit, zie Dagmar Herzog, *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, New Approaches to European History (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997075>.

⁷³ Masquelier, “‘Dear Lord, If It Were Up to Me, It Wouldn’t Happen’”, 236.

⁷⁴ Masquelier, 236.

⁷⁵ Wannes Dupont, ‘Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium’, in *The Schism of ’68: Catholicism, Contraception and ‘Humanae Vitae’ in Europe, 1945-1975*, onder redactie van Alana Harris, *Genders and Sexualities in History* (Cham: Palgrave, 2018), 53; Pascal Delwit, *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours* (Bruxelles: l’Université de Bruxelles, 2022), 267-70; Voor een overzicht van de filosofie van het personalisme, zie Johan De Tavernier, ‘The Historical Roots of Personalism: From Renouvier’s *Le Personnalisme*, Mounier’s *Manifeste au service du personnalisme* and Maritain’s *Humanisme intégral* to Janssens’ *Personne et Société*’, *Ethical Perspectives* 16, nr. 3 (september 2009): 361-92.

⁷⁶ Dupont, “Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium”, 52.

⁷⁷ Wannes Dupont, “Catholics and Sexual Change in Flanders”, in *Sexual Revolutions*, onder redactie van Gert Hekma en Alain Giami, *Genders and Sexualities in History* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014), 83.

⁷⁸ Payling en Loughran, “Nude Bodies in British Women’s Magazines at the Turn of the 1970s”, 1361.

⁷⁹ Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 51.

Deze stiltecultuur was ten slotte ook een realiteit die *Het Rijk der Vrouw* zelf herkende. In een antwoord op een brief in de adviesrubriek van een man die zijn affaire opbiechtte, antwoordde het magazine het volgende: ‘Talrijke mislukkingen in het huwelijk zijn te wijten aan onbegrip tussen man en vrouw. [...] Heeft u wel eens geprobeerd persoonlijk contact te zoeken met uw eigen vrouw, heeft u al gepoogd samen te praten over allerlei toekomstplannen, over de kinderen? [...]’.⁸⁰ De weinige voorbeelden die wel over seksualiteit ging, waren dan weer vaak sterk katholiek gekleurd en stonden duidelijk in het teken van het harmonie-ideaal dat door Masquelier al blootgelegd werd. In wat volgt zullen een aantal voorbeelden van dit ideaal in de adviesrubriek worden besproken, om vervolgens te kijken naar de veranderingen binnen de katholieke zuil in België rond de jaren 1970.

Een eerste voorbeeld van het harmonie-ideaal is de brief van ‘Rosje A’, die in 1958 klaagde over haar (hoogstwaarschijnlijk seksuele) desinteresse voor haar man vlak na het huwelijk. *Het Rijk der Vrouw* stelde een reeks vragen, want dit gebrek aan belangstelling voor haar man ‘kan zeker niet normaal genoemd worden’. Zo vroeg het magazine of haar gezondheid wel in orde was, of ze misschien te vermoeid of overspannen was, haar man haar misschien ‘gegriefd heeft’ en of ze misschien de eerste huwelijksmaanden ‘te gretig zijn geweest zodat er bij jou een soort verzadiging ontstaan is die je afkerig maakt?’ Volgens *Het Rijk der Vrouw* waren ‘dit slechts enkele der oorzaken die van invloed kunnen zijn op de harmonische verhouding in het huwelijk.’ De vrouw kreeg ten slotte het advies om haar man meer genegenheid te tonen. Ze werd ook doorgestuurd naar een consultatiebureau van de ‘Huwelijks- en Gezinsraden’. Een gelijkaardig voorbeeld hiervan is de brief van ‘Soraya’ die in 1959 schreef dat ze kampte met wat zij ‘huwelijksmoeilijkheden’ noemde. *Het Rijk der Vrouw* stelde haar meteen gerust, want haar probleem zou er eentje geweest zijn waar veel andere mannen en vrouwen ook mee te maken hadden. Wel was het volgens het magazine ‘Soraya’s haar ‘plicht hiervoor te doen wat mogelijk is’. Ze werd aldus doorgestuurd naar de huisdokter, of als ze daar tegenop zag, naar een bureau van de Huwelijks- en Gezinsraden.⁸¹

Deze Huwelijks- en Gezinsraden waren katholieke adviesraden die door verschillende katholieke organisaties en op verschillende niveaus georganiseerd werden.⁸² Onder andere in lokale parochiebladen werden deze raden geadverteerd. De missie van deze raden las zo bijvoorbeeld als volgt in het Turnhouts parochieblad van 1959: ‘De Huwelijks-en Gezinsraden werden opgericht om tegemoet te komen aan de grote noden en problemen van zedelijke, medische, opvoedkundige en juridische aard op gebied van verloving, huwelijk, het echtelijk- en het gezinsleven.’⁸³ De consultatiebureaus werden bijgestaan door geestelijk adviseurs, dokters en juristen. Niet enkel ‘Rosje A’ en ‘Soraya’ werden naar deze raden doorgestuurd, maar ook een heel aantal andere mensen die met gelijkaardige huwelijksproblemen kampten.⁸⁴ Niet enkel in de antwoorden van het magazine, maar ook via externe hulpbronnen werden lezers van *Het Rijk der Vrouw* met katholieke ideeën geconfronteerd.

Lezers namen die katholieke ideeën vaak ook effectief ter harte. Zo laat een ander voorbeeld zien hoe, net zoals Masquelier aantoonde voor de *Feuilles Familiales*, hetzelfde discours van seksuele

⁸⁰ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 9 juni 1966.

⁸¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 8 oktober 1959.

⁸² “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 18 september 1958; Dupont, “Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium”, 55.

⁸³ “Huwelijks- en Gezinsraden Centrum Turnhout”, *Ons Parochieklókje. Parochiaal weekblad van O.L.V. Middelaars te Turnhout*, 27 september 1959.

⁸⁴ Zie bijvoorbeeld ook *Het Rijk der Vrouw* van 3 januari 1963 en 12 maart 1964.

harmonie binnen het huwelijk door lezers geïnternaliseerd werd.⁸⁵ Lezeres 'Jeannine' stuurde in 1969 de volgende brief in:

*'Ik ben 31 jaar oud en sedert 6 jaar gehuwd. Nu zijn wij nog veel gelukkiger dan de eerste dag van ons huwelijk, met wederzijds respect voor elkaar is het seksuele toch één van de hoogtepunten van ons bestaan. Waarom zien sommige mensen niet in dat ze met hun preutsheid zelf hun huwelijk naar de hel helpen? Mijn vraag is nu, kan een geluk een gans mensenleven blijven duren of moet de mens dat geluk zelf bewerken?'*⁸⁶

Het Rijk der Vrouw gaf Jeannine gelijk: mensen waren inderdaad voor het grootste deel zelf voor hun eigen geluk verantwoordelijk. Het magazine was het wel niet eens met de manier waarop Jeannine dit aankaartte. Niet iedereen die niet gelukkig is had daarom zelf fouten gemaakt, maar kan door allerlei factoren zijn beïnvloed.⁸⁷ De focus lag, met andere woorden, het persoonlijke verhaal van iedere mens. Dat de seksualiteit binnen het huwelijk inderdaad zeer belangrijk was, bevestigde het magazine door hun antwoord in te leiden met 'In uw brief zit veel waarheid, mevrouw' en verder niet op het seksuele terug te komen.⁸⁸

Dezelfde internalisering van het harmonie-ideaal kwam ook naar voren in de brief van 'Ongelukkig vrouwtje' in 1970. Daarin vertelde ze dat ondanks haar lieve man en schat van een baby haar huwelijksgeluk onvolmaakt was. Telkens wanneer ze 'sexuele betrekkingen' wilde hebben, voelde ze een onverklaarbare angst opkomen. Ook diagnosticeerde de vrouw zichzelf met een minderwaardigheidscomplex, dat volgens haar het gevolg was van haar gewichtstoename. *Het Rijk der Vrouw* was kort in haar antwoord: haar moeilijkheden waren inderdaad 'van ernstige aard, maar hebben geen dramatisch karakter'. De vrouw moest in contact treden met een dokter of, als ze dat liever had, met een seksuoloog.⁸⁹

Wat 'Ongelukkig vrouwtje' ook sterk geïnternaliseerd leek te hebben zijn belangrijke genderverschillen. Dat de vrouw ervan overtuigd was dat haar man seks 'nodig' had, leek ook in de brief aanwezig: 'Ook mijn man lijdt onder deze toestand, alhoewel hij dit voor mij zoveel mogelijk tracht te verbergen, er nooit opmerkingen over maakt en steeds vriendelijk en geduldig is.'⁹⁰ Het idee dat mannen en vrouwen seksueel verschillend waren, lag mee aan de basis van het harmonie-ideaal en was ook een breed verspreid idee dat in meerdere vrouwenmagazines terug te vinden was.⁹¹ De brief hield evenzeer een idee in over normaliteit en benadrukt dat het willen hebben van seks normaal was. In haar onderzoek naar seksuele pijn in België tussen 1968 en het heden, bevestigden verschillende interviewees aan historica Antje Van Kerckhove dat dit idee van normaliteit sterk ingeburgerd was. Een vrouw die sinds de vroege jaren 1980 met seksuele pijn te maken had en was gescheiden van haar man, stelde zo dat ze hem met de scheiding de kans wou geven om 'een normaal leven te leiden'.⁹²

Tussen de jaren 1968 en 1973 maakte het katholieke landschap in België drastische veranderingen door. Het aantal mensen dat elke week naar de mis ging begon gevoelig te zakken:

⁸⁵ Masquelier, "Dear Lord, If It Were Up to Me, It Wouldn't Happen", 248.

⁸⁶ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 28 augustus 1969.

⁸⁷ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 28 augustus 1969.

⁸⁸ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 28 augustus 1969.

⁸⁹ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 14 oktober 1970.

⁹⁰ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 14 oktober 1970.

⁹¹ Masquelier, "Dear Lord, If It Were Up to Me, It Wouldn't Happen", 247.

⁹² Antje Van Kerckhove, 'Aching Intimacy: Women's Understanding of Sexual Pain in Belgium (1968-present)', *Journal for the History of Sexuality* (Texas), in druk (geaccepteerd voor publicatie, september 2026), 14.

in 1950 was dat nog 50%, in 1967 42,9% en in 1973 al 32,3%.⁹³ Voor Vlaanderen waren de cijfers iets hoger, maar zakten ze ook tot 39% in 1973.⁹⁴ Toch was het geen totale exodus, want het aantal dopen, huwelijken en begrafenissen daalde helemaal zo snel niet. Het was een shift naar een andere vorm van katholicisme in België, het zogenaamde cultuurchristendom.⁹⁵ Het was dus niet dat er een proces van 'ontzuiling' plaatsvond, maar eerder dat de zuil zelf begon te veranderen.⁹⁶ Hoewel misschien eerder traag, is deze shift ook merkbaar in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw*. Naast het feit dat het thema simpelweg meer in de adviesrubriek besproken werd, veranderde ook de omgang met seksualiteit. Vragen in verband met seksualiteit werden minder vanuit een ideaal van seksuele harmonie beantwoord, vragen over anticonceptie en abortus werden zonder schroom gepubliceerd en ook homoseksualiteit begon besproken te worden. Toch bleef het katholiek kader in een aantal gevallen zeker bestaan.

Om deze evolutie volledig te begrijpen is de context van de seksuele revolutie in het Westen van de jaren 1960 essentieel. De jaren 1950 hadden voor welvaart gezorgd en boden een voedingsbodem voor processen van individualisering, democratisering en secularisering. Er kwam ruimte voor jonge mensen om na te denken over gender en seksualiteit. Vanaf de jaren 1960 vond er een toenemende liberalisering plaats: de opkomst van de anticonceptiepil maakte seksuele contacten mogelijk zonder de mogelijke gevolgen van een ongewild huwelijk of een illegale abortus, homoseksualiteit werd steeds meer openlijk besproken, pornografie begon gedoogd te worden en ook de media begon met beelden van naaktheid en erotiek te experimenteren.⁹⁷ Seks werd zichtbaar, besproken en ook commercieel interessanter.

Langzaam maar zeker begon het discours over seksualiteit in *de Brievenbus van Het Rijk der Vrouw* te veranderen. In 1971, bijvoorbeeld, klaagde een vrouw met als pseudoniem 'Moedeloos' over haar man, die volgens haar in bed alleen maar aan zichzelf dacht en ook ziekelijk jaloers was. *Het Rijk der Vrouw* antwoordde dat het probleem waarschijnlijk vooral bij de vrouw zelf lag omdat zij onvoldoende communiceerde en dat de 'seksuele harmonie' door twee mensen bewerkstelligd werd.⁹⁸ Het harmonie-ideaal bestond nog steeds, maar de stilte die de jaren 1950 en 1960 typeerde leek door het magazine wel stilaan doorbroken, want het magazine wees expliciet op het communicatiegebrek. *Het Rijk der Vrouw* beseftte ook zelf dat de wereld van de seksualiteit aan het veranderen was: 'Er is inderdaad veel veranderd in de opvattingen over wat mag en niet mag in de seksualiteit', antwoordde het magazine op de brief van 'Marie-Louise' in 1975.⁹⁹ Net zoals eerder bij 'Ongelukkig vrouwtje' in 1970 werd Marie-Louise doorverwezen naar een seksuoloog, al gebeurde dat nu merkbaar anders. Het beroep leek iets meer opgewaardeerd: het was geen alternatief meer voor de huisdokter, maar een expert die ze zeker zonder schaamte

⁹³ Dupont, "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium", 62.

⁹⁴ Jaak Billiet, "Verzuiling en ontzuiling in België", in *De geschiedenis van België na 1945*, onder redactie van Els Witte e.a. (Standaard Uitgeverij; Antwerpen, 2006), 331.

⁹⁵ Dupont, "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium", 62-63.

⁹⁶ Billiet, "Verzuiling en ontzuiling in België", 332.

⁹⁷ Gert Hekma en Alain Giami, red., "Sexual Revolutions: An Introduction", in *Sexual Revolutions, Genders and Sexualities in History* (Basingstoke (GB) New York, NY: Palgrave Macmillan, 2014), 8-9; "Pleasure and Rebellion 1965-1980", in *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, door Dagmar Herzog, New Approaches to European History (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 139-40, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997075>.

⁹⁸ "Het Rijk der Vrouw antwoordt", *Het Rijk der Vrouw*, 13 oktober 1971.

⁹⁹ "Het Rijk der Vrouw antwoordt", *Het Rijk der Vrouw*, 23 april 1975.

moest bezoeken, moest het aangeraden boek ‘De praktijk van de Seksuologie, Deel I’ niet baten.¹⁰⁰

Het is vanaf de jaren 1980 dat de focus steeds meer leek te verschuiven naar plezier tijdens seks als doel op zich en dat de rol van mannen in het verhaal ook mee in vraag werd gesteld. Zo vroeg ‘Mevrouw C’ in 1980 om een middeltje om gevoeliger te worden, om op die manier sneller tot een orgasme te komen, waarop *Het Rijk der Vrouw* vroeg of haar man niet te veel aan zichzelf dacht en wel voldoende op de noden van de vrouw lette tijdens het voorspel. De vrouw werd daarop ook doorverwezen naar het katholieke consultatiebureau voor ‘Huwelijks- en Gezinsmoeilijkheden’.¹⁰¹ Een ander voorbeeld was een reactie van de man ‘B.’ (want ook mannen waren deel van het leespubliek), die in 1983 antwoordde op een brief in een eerdere *Brievenbus*. De man benadrukte dat seksuele problemen inderdaad vaak de schuld waren van de man, omdat zij gemakkelijk het voorspel zouden onderschatten.¹⁰² Communicatie en aandacht voor elkaars plezier werd steeds belangrijker. Die aandacht voor communicatie werd door Hülsken ook waargenomen. Zij stelde dat vanaf de jaren 1965 tot 1970 de communicatie tussen beide partners als oplossing werd gezien, eerder dan dat de vrouw zichzelf moest wegcijferen.¹⁰³ Een evolutie die ook in de adviesrubriek zichtbaar was.

De vraag blijft waarom bovenstaande evoluties in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* eerder traag lijken te gaan. Het meest aannemelijke antwoord ligt in de commerciële logica van het magazine. In onderzoeken naar Britse nieuwsbladen en vrouwenmagazines wordt in deze context vaak gesproken over een verschuiving naar een meer *permissive culture* (‘permissieve cultuur’, een iets meer tolerante of open cultuur). Deze verschuiving was echter niet hetzelfde voor iedereen. In hun onderzoek naar naaktheid in Britse vrouwenmagazines rond de jaren 1970 wijzen Payling en Loughran op deze belangrijke nuance: ‘The relevant question here is not whether there was a “sexual revolution”, but the extent to which heterosexual women shared in it, and in what capacity.’¹⁰⁴ Het magazine wilde dus absoluut ook het deel van hun lezerspubliek behouden dat *geen* deel van de seksuele revolutie had gehad, waardoor het magazine vooral op voorzichtigheid was aangewezen. Ook de katholieke inslag van het magazine zal ongetwijfeld die voorzichtigheid mee ingegeven hebben, al was het Belgisch katholicisme, zoals zal blijken in het volgende onderdeel over anticonceptie, op sommige vlakken wel progressiever ingesteld.

Dat de seksuele revolutie niet allesomvattend was, betekende ook dat gevoelens van schaamte en communicatieproblemen tussen partners ook vaak tot na de seksuele revolutie voor problemen bleven zorgen. Vrouwen hadden ook vaak de woordenschat helemaal niet om hun lichamelijke problemen onder woorden te brengen of beschouwden pijn als iets normaal.¹⁰⁵ Dat laatste is tot op heden nog steeds een probleem: vaginisme, een aandoening waarbij de spieren van de vagina ongewild samentrekken waardoor penetratie pijnlijk en zeer moeilijk of zelfs onmogelijk wordt, wordt nog steeds te weinig gediagnosticeerd door gevoelens van schaamte, een gebrek aan kennis, of omdat vrouwen met deze problemen hun pijn als normaal beschouwen.¹⁰⁶

¹⁰⁰ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 23 april 1975.

¹⁰¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 6 mei 1980.

¹⁰² “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 25 oktober 1983.

¹⁰³ Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 97.

¹⁰⁴ Payling en Loughran, “Nude Bodies in British Women’s Magazines at the Turn of the 1970s”, 1361.

¹⁰⁵ Payling en Loughran, 1362.

¹⁰⁶ Georgia Haire, “When the Body Says No: The Experience of Vaginismus and the Validity of Female Pain”, *Brief Encounters* 1, nr. 5 (juli 2021): 29-31, <https://doi.org/10.24134/be.v5i1.262>.

Anticonceptie

Ook de pil speelde ongetwijfeld een belangrijke rol in het veranderen van de attitudes tegenover seks.¹⁰⁷ Vanaf de jaren 1970 maakt anticonceptie ook haar opmars in de *Brievenbus*. Het was een thema waarover het Belgisch katholicisme eerder progressiever was dan in andere landen: Leuven was, met als meest prominente figuur de kardinaal Leo Suenens, het centrum van katholieken die ijverden voor een modernisering van het katholicisme, wat uiteindelijk ook de insteek was van het Tweede Vaticaans Concilie in 1962.¹⁰⁸ Over heel Europa leefde de hoop dat het Vaticaan de pil als natuurlijke anticonceptiemethode zou gaan beschouwen en dus ook als een aanvaarde methode¹⁰⁹. Die hoop mocht uiteindelijk niet baten: de encycliek *Humanae Vitae* van 1968 bevestigde periodieke onthouding als de enige geoorloofde anticonceptiemethode. De encycliek was voor België nog olie op het vuur voor een klimaat dat al erg vijandig was tegenover de kerk. De taalkundige kwestie, met 'Leuven Vlaams' als een van de belangrijkste momenten, had al eerder antiklerikaal karakter had gekregen en de onpopulaire encycliek gaf zo veel progressieven nog meer materiaal. De Belgische clerus had zich vanaf het begin als vrij progressief geprofileerd, maar er werd hen vanuit progressieve hoek toch een te autoritaire houding verweten.¹¹⁰

Ondanks deze houding van de kerk vond het gebruik van artificiële anticonceptiemiddelen snel ingang.¹¹¹ In 1973, te midden van deze seksuele revolutie in Vlaanderen, was *Het Rijk der Vrouw* heel duidelijk in haar adviesrubriek: in een antwoord op een brief van 'Ria', die zich tegen een eerder artikel over anticonceptie uitsprak, benadrukte het magazine dat ze het 'noodzakelijk achten meester te zijn over de eigen vruchtbaarheid (zie Figuur 2).¹¹² Drie jaar later, in 1976, gaf het magazine twee vrouwen advies die van de pil wilden overschakelen naar een spiraaltje.¹¹³ In 1981 volgde in een noot van de redactie een veroordeling van periodieke onthouding als eerder onbetrouwbaar, waar het magazine eerder op dezelfde pagina zich al als voorstander had getoond van sterilisatie bij oudere vrouwen die geen kinderen meer wilden.¹¹⁴

Het katholieke referentiekader leek dus, net zoals bij seksualiteit, naar de achtergrond verdwenen. *Het Rijk der Vrouw* was echter niet per se de katholieke zuil ontgroeid. Veel katholieke organisaties, die uiteraard ook onderdeel van de zuil waren, distantieerden zich uitdrukkelijk van de encycliek *Humanae Vitae*: het katholieke intellectueel tijdschrift *De Maand* sprak al snel over de encycliek als een gemaakte fout en ook de Kristelijke Werknemersbeweging (nu Raak) en de Katholieke Arbeiders Vrouwen (nu Femma) kantten zich tegen de encycliek.¹¹⁵ In dezelfde trant kon de pil ook in andere Europese landen al snel op de steun van conservatieve krachten rekenen en vond ze dus al snel ingang.¹¹⁶ Hier lijkt de Belgische context overigens wel anders dan de Nederlandse: waar in Nederland katholieke (vrouwen)tijdschriften het moeilijk kregen en soms ophielden te bestaan, bleef *Het Rijk der Vrouw* gewoon bestaan tot in de jaren 1990.¹¹⁷

¹⁰⁷ "Pleasure and Rebellion 1965-1980", 137.

¹⁰⁸ Dupont, "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium", 50.

¹⁰⁹ "Pleasure and Rebellion 1965-1980", 137.

¹¹⁰ Dupont, "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium", 59-62.

¹¹¹ Dupont, "Catholics and Sexual Change in Flanders", 91-92.

¹¹² "Het Rijk der Vrouw antwoordt", *Het Rijk der Vrouw*, 28 november 1973.

¹¹³ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 24 maart 1976.

¹¹⁴ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 25 augustus 1981.

¹¹⁵ Dupont, "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium", 61-62; "Geschiedenis", Femma, geraadpleegd 11 maart 2026, <https://www.femma.be/nl/geschiedenis>.

¹¹⁶ "Pleasure and Rebellion 1965-1980", 137.

¹¹⁷ Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 50.

LEZERESSEN EN LEZERS REAGEREN

RIA

Mag ik u op iets attent maken in verband met uw artikel « Het gezin en de contraceptie »? In de bewuste tekst wordt gesteld dat men meester moet zijn over zijn eigen vruchtbaarheid. Is dit echt wel zo nodig? Een zwangerschap moet gewenst zijn, beweert u. Maar is een onverwachte zwangerschap dan gelijk aan een ongewenste? Ik ben twintig jaar oud en dus geen tiener meer. Ik voel me niet onbegrepen, maar ik begrijp u niet. Voor mij is een zwangerschap — ook een onverwachte — het gevolg van de liefde tussen een man en een vrouw. Ik kan er dan ook niet bij dat u spreekt over onvoorzichtigheid en over het niet opnemen van de verantwoordelijkheid voor zijn seksueel gedrag. Dient in de liefde alles berekend te zijn? Mag ik u vragen hierover eens na te denken?

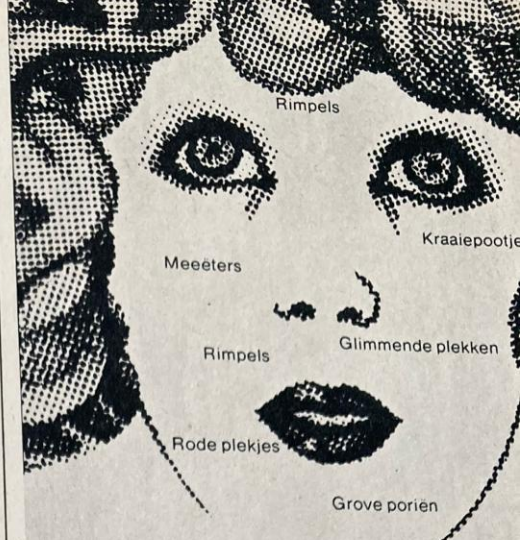
We kunnen u verzekeren dat we over de door u opgeworpen problematiek meer dan « eens » hebben nagedacht. En lang voor u er ons om vroeg... Het is trouwens precies omdat we ons zo vaak en zo diepgaand over de aangelegenheid bezonnen hebben — en ook wel omdat we zelf de twintig jaren al een flink poosje ontgroeid zijn — dat we het noodzakelijk achten om meester te zijn over de eigen vruchtbaarheid. U gaat ervan uit dat een onverwachte zwangerschap niet gelijk is aan een ongewenste. Wij zouden eerder zeggen dat het eerste niet altijd gelijk is aan het tweede. Niet altijd, maar wel vrij dikwijls. Want u zal toch moeten toegeven dat een onverwachte zwangerschap meer kans loopt ongewenst te zijn dan een verwachte zwangerschap. Verder stelt u dat elke zwangerschap het gevolg is van de liefde tussen een man en een vrouw en daarom maar welkom moet zijn. Zelfs als we buiten beschouwing laten dat het eerste niet altijd zonder meer waar is, dan nog zien we niet goed in waar u de overtuiging vandaan haalt als zouden alle gevolgen van de liefde prettig om dragen zijn. Of begrijpen we u verkeerd en poneert u eerder dat men uit zijn liefde de kracht moet putten om ook onprettige dingen te aanvaarden? Wat dat betreft, kunnen we u verzekeren dat alle mensen daar in de loop van hun leven herhaaldelijk toe verplicht worden. En er zeer dikwijls ook met succes in slagen. Alleen blijven we erbij dat een kind beter niet als een tegenslag, noch als een minder prettig gevolg van de liefde beschouwd wordt.

DE MODERNE WERELD (2)

Dit is mijn antwoord op de reactie die u in uw rubriek « Het Rijk der Vrouw antwoordt » van 10 oktober jl. publiceerde. Ik treed volledig deze reactie bij. Mijn dochter en haar man bezochten onlangs ook een seksboetiek. Ze vonden het schaamteloos en zijn er weggegaan. Ze zijn gehuwd en hebben twee kinderen. Voor mijn part zouden de exploitanten er best aan doen zo iets te sluiten. In die seksboetiek stond er een moeder met haar kind op de arm. Het is erg maar dat kind zal dat alles normaal vinden; die moeder maakte haar kind daaraan immers gewoon. Ik heb eerbied voor alles, behalve voor seks op grote schaal.

EVEN UW AANDACHT

Ook u kunt meehelpen om van « Het Rijk der Vrouw » werkelijk uw blad te maken. Deel ons uw kritiek mede. Alle aanmerkingen zijn welkom. Wij nemen ze niet alleen op in deze rubriek, maar houden er ook rekening mee wat de samenstelling van het tijdschrift betreft. Grijp dus vlug naar pen en papier en laat ons weten wat u over « Het Rijk der Vrouw » denkt.

Verstop niet wat u niet graag toont Neem het eenvoudig weg.

Scherk is geen deklaag. Het "verzorgt" uw huid tot diep in de poriën. Tot welk huidtype u ook bent. Voor een vette huid: de Lotion Scherk, die de vet-afscheiding tempert en de meeëters los. Voor een gevoelige huid: de Lait de Lanoline, die uw huid beschermt, voedt en verzacht. Voor een droge huid: de Tonique Scherk, die uw huid opfrist, hydrateert, nieuw leven geeft. Beproef het eens, en u zult zien: die kleine kwaaltjes verdwijnen.

Figuur 2. De brief van 'Ria' in de Brievenbus van 28 november 1973. De advertentie langs de rubriek illustreert overigens goed hoe het vrouwenlichaam opgedeeld en gecommmercialiseerd werd. (Bron: KADOC, Leuven)

Homoseksualiteit

In de *Brievenbus van Het Rijk der Vrouw* is het even wachten op brieven over homoseksualiteit. De eerste brief binnen deze steekproef duikt pas op in 1979. Dat dit later is dan de twee eerder besproken thema's, kan meerdere redenen hebben. De eerste reden kan gewoon puur toeval zijn: het zou kunnen dat een eerdere brief net buiten de steekproef van deze masterproef gevallen is. Het zou echter ook opnieuw aan de eerder besproken Belgische stiltecultuur kunnen liggen. Homoseksualiteit was in België tot aan de jaren 1960 iets dat liefst werd verzwegen, zowel door de overheid als de katholieke kerk.¹¹⁸ Aan het einde van de jaren 1960 — te midden van de seksuele revolutie in het Westen — werd homoseksualiteit steeds meer zichtbaar in België: verschillende homobewegingen en gesprekscentra werden opgericht en onder andere via televisieprogramma's kwam het thema ook tot in de huiskamers van mensen terecht.¹¹⁹

Deze uitzendingen werden ook door lezers van *Het Rijk der Vrouw* bekeken. Over een van deze televisieprogramma's schreven twee ouders in 1980 naar *Het Rijk der Vrouw* dat ze niet durven toegeven dat hun dochter 'homofiel is' en dat ze graag in contact kwamen met een vereniging die hen zou kunnen helpen om daarmee naar buiten te komen. Het magazine benadrukte de waarde van het programma, gaf een adres op en wenste de ouders goede moed.¹²⁰ Een jaar eerder, in 1979, stuurde een andere ouder een brief met een gelijkaardige zorg. Ze was depressief geweest toen ze ontdekte dat haar 19-jarige zoon 'homofiel' was. Omdat ze nu deze schok had kunnen verwerken, wilde ze graag contactadressen voor andere 'homofiele kinderen'. *Het Rijk der Vrouw* gaf een aantal adressen en liet zich uit over het thema op zelf:

*'Het is jammer dat zovele ouders, net als u, nog altijd een depressie of in elk geval een nare tijd van veel verdriet, angst en schuldgevoelens door moeten maken, wanneer ze tot de ontdekking komen dat hun kind homofiel is. Ze zijn het slachtoffer van een oude en taaie opvatting die misschien ook lang de hunne is geweest en die zegt dat homofilie een ziekte is, een grote abnormaliteit, ja zelfs een misdaad. Gelukkig komt er in onze samenleving steeds meer begrip en aanvaarding t.a.v. homofilie. Maar er zal nog veel water naar de zee vloeien voor homofielen of ouders van homofielen zich geen enkel moment meer zullen schamen voor dat feit [...]'*¹²¹

Hoewel het magazine duidelijk op de hoogte was van welke gesprekscentra er bestonden, was *Het Rijk der Vrouw* zeker geen voortrekker als het ging over het bespreken van homoseksualiteit in haar adviesrubriek. Vroegere getuigenissen over homoseksualiteit kwamen eerder uit vrijzinnige of onafhankelijke hoek, zoals in *Het Laatste Nieuws* of *HUMO*. Vanaf de jaren 1980 begon *Flair*, dat dat jaar werd opgericht, meteen ook over homoseksualiteit te berichten.¹²² Ongetwijfeld zal ook hier de katholieke inslag van *Het Rijk der Vrouw* een reden geweest zijn dat het even duurde voor het magazine lezersbrieven over homoseksualiteit begon te publiceren.

¹¹⁸ Bart Eeckhout, "Puur en ongezoet", in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Wannes Dupont, Elwin Hofman, en Jonas Roelens (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 260.

¹¹⁹ Paul Borghs, "In beweging", in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Wannes Dupont, Elwin Hofman, en Jonas Roelens (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 226-29.

¹²⁰ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 24 juni 1980.

¹²¹ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 22 mei 1979.

¹²² Maarten Vantilt, "Van de doofpot naar het kraambed: de holebi in veertig jaar Vlaamse geschreven pers (1966-2005)." (Onuitgegeven masterproef, KU Leuven Faculteit Letteren, 2006), 26.

Seksualiteit werd in de jaren 1980 echter steeds meer gecommmercialiseerd, dus zal het voor *Het Rijk der Vrouw* — dat op dat moment met dalende verkoopcijfers te maken had — ook gunstig geweest zijn om mee op de kar te springen.¹²³

Een ruimte voor kritiek

Ondanks deze voorgaande veranderingen dient te worden benadrukt dat de *Brievenbus van Het Rijk der Vrouw* ook een platform bleef bieden aan meningen die niet in lijn liepen met de evolutie van de adviesrubriek die hierboven werd beschreven. Zeker niet alle lezers van het blad waren bijvoorbeeld voorstander van de ideeën die over anticonceptie bestonden. De brief van 'Ria' van 1973, die eerder al aan bod kwam, was immers — hoewel nogal vaag verwoord — veeleer tegen het gebruik van artificiële anticonceptie gekant.¹²⁴ Een jaar eerder klaagde 'Anouk' uit Wondelgem over een gynaecologe die volgens haar onterecht abortus met massamoord vergeleek.¹²⁵ Het was echter niet omdat deze meningen in de adviesrubriek verschenen dat ze ook gedragen werden door *Het Rijk der Vrouw* zelf. Bovenstaande meningen kwamen aan bod in de subcategorie 'Lezeressen en lezers reageren', waar ook kritiek (zowel op het blad als op de bredere maatschappij) een plaats kon hebben. In 1980 kwam daar nog een extra disclaimer bij: iedereen mocht hun mening zeggen, zonder dat de redactie het daarmee eens moest zijn. Dat er verschillende ideeën naast elkaar bestonden zou zeker een bewuste keuze van het blad geweest kunnen zijn. Iets wat Payling en Loughran ook al benadrukten is namelijk dat vrouwenmagazines het moeilijk hadden met de veranderende wereld. Door dalende verkoopcijfers vanaf de jaren 1950 wilden ze een nieuw, jong publiek aantrekken, maar tegelijk ook het oude publiek niet vervreemden.¹²⁶ Hoewel *Het Rijk der Vrouw* pas vanaf de jaren 1980 met dalende verkoopcijfers te maken had, zal deze tweestrijd ongetwijfeld ook gespeeld hebben, al was het misschien in mindere mate dan een magazine in echte crisis. Die moeilijkheden legde het magazine zelf ook bloot in het artikel 'Thuisblijven? Uit werken gaan?' van 1971:

*'Het is vandaag de dag voor een damesblad zeer lastig om de kerk in het midden te laten. Wat het over vrouwen ook moge verkondigen, steeds komen er prompt een paar protesten op. De huismoeders worden spinnijdig als hun beroepsactieve seksegenoten wat te veel aandacht krijgen en van de buitenshuiswerkende vertegenwoordigsters van het zwakke geslacht komt regelmatig het verwijt dat hun problemen te weinig in het licht worden gesteld. Tussen die twee vuren zit ook ons blad, zitten ook wij. En we komen er rond voor uit dat we ons daar niet altijd even behaaglijk bij voelen. [...]'*¹²⁷

De evolutie richting meer openheid en tolerantie in de adviesrubriek op het vlak van seksualiteit, anticonceptie en homoseksualiteit zegt veel over de langzaam verschuivende ideeën over lichamelijke normaliteit die in de adviesrubriek leefden. In de jaren 1950 tot aan het begin van de jaren 1970 primeerde duidelijk de visie dat een gezond lichaam een lichaam was met zin in seks met een partner. Vrouwen die klaagden over een gebrek aan deze zin hadden, zo was te lezen in de antwoorden in de adviesrubriek, een ernstig probleem dat zeker niet normaal was en dat snel opgelost moest worden. Om die oplossing te vinden, konden ze ook best bij een lokale katholieke organisatie, de Huwelijks- en Gezinsraden, aankloppen. Het katholieke kader domineerde ook op een meer impliciete manier: het ideaal van fysieke harmonie, dat Masquelier voor de *Feuilles Familiales* beschreef en werd ingegeven door de katholieke filosofie van het personalisme, kwam

¹²³ Vantilt, 27.

¹²⁴ "Het Rijk der Vrouw antwoordt", *Het Rijk der Vrouw*, 28 november 1973.

¹²⁵ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 8 november 1972.

¹²⁶ Payling en Loughran, "Nude Bodies in British Women's Magazines at the Turn of the 1970s", 1365.

¹²⁷ "Thuisblijven? Uit werken gaan?", *Het Rijk der Vrouw*, 1 oktober 1971.

sterk naar voren. In de gepubliceerde (of soms geparafraseerde) lezersbrieven kwam naar voren dat lezers dit ideaal ook zelf internaliseerden. Het idee dat een huwelijk niet geslaagd was als een koppel seksuele problemen ondervond kwam in meerdere brieven naar voren.

In het kielzog van de seksuele revolutie begonnen bepaalde ideeën wel degelijk te veranderen, al ging dat niet per se heel snel. Het ideaal van seksuele harmonie binnen het huwelijk zoals dat door Masquelier was gedefinieerd, werd niet meer expliciet benoemd en plezierige seks werd naast een gedeeld doel van het koppel ook een individueel doel. Het idee dat geen zin hebben in seks abnormaal was, bleef aanwezig, maar lijkt een minder groot probleem dan in de vorige periode. Ook de Huwelijks- en Gezinsraden bestonden nog en werden door het magazine nog steeds als hulpbron aangewezen. Veranderingen leken dus eerder te wijzen op het intern veranderen van de katholieke zuil in plaats van dat *Het Rijk der Vrouw* zich plots als antikatholiek begon te profileren. Binnen hetatholicisme in België kwam ruimte voor meer progressieve ideeën en organisaties die zich expliciet tegen het instituut Kerk kantten en pleitten voor verandering van binnenuit.¹²⁸ Ook was er een groei van andere bronnen van kennis over seksualiteit: het magazine raadde mensen boeken aan over seksualiteit, lezers vertelden over televisieprogramma's die hen aan het denken hadden gezet en het beroep van seksuoloog kwam meer in beeld.

Waar er veel over het lichaam en lichamelijke normaliteit te zeggen valt, lijkt mentale gezondheid vaak een achtergrondprobleem als het over seksuele problemen ging, zowel voor als na de jaren 1970. Seksuologie werd besproken, maar het kijken naar puur psychologische oorzaken van bepaalde problemen was niet echt een bezigheid binnen de adviesrubriek. Dat betekent echter niet dat er niet over de achterliggende psychologie van bepaalde problemen nagedacht werd: de missie van de Huwelijks- en Gezinsraden, bijvoorbeeld, was ook expliciet om katholieken psychologische hulp te bieden. Waar er in de adviesrubriek dan wél over psychologie werd nagedacht, is het onderwerp van het derde hoofdstuk.

2.2 (Relationele) moeilijkheden overwinnen: zelfhulp en verantwoordelijkheid

Harmonie, balans of evenwicht waren ook idealen die buiten de context van seksualiteit in de adviesrubriek leefden. In wat volgt, zal worden gekeken naar hoe de adviesrubriek omging met het thema zelfhulp, vooral in de relationele context, en hoe vrouwen vooral op hun eigen verantwoordelijkheid gewezen werden. Zoals eerder is de vraag steeds welke adviezen vrouwen kregen en hoe de adviesrubriek zichzelf als kennisbron profileerde. Die ideeën over zelfhulp en verantwoordelijkheid waren overigens onlosmakelijk verbonden met de ideeën over vrouwelijkheid die vrouwenmagazines construeerden en reproduceerden, wat bijgevolg de rode draad zal zijn doorheen dit deel. Ongetwijfeld het belangrijkste stuk literatuur dat kritisch naar de verschillende thema's in het vrouwenmagazine heeft gekeken, is het boek *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*. In dat werk onderzocht Marjorie Ferguson het ideaal van vrouwelijkheid in Britse magazines. Ze maakt voor de jaren 1949 tot 1974 een onderscheid tussen een vijftal kernthema's: een man krijgen en behouden, de gelukkige familie, zelfhulp, hoe een werkende vrouw een slechte vrouw is en hoe de vrouw mooier moet zijn.¹²⁹ Hoewel het werk voor het eerst in 1983 uitkwam, vormt het nog steeds een van de basiswerken voor een kritische bespreking vrouwenmagazines, de (re)productie van vrouwelijkheid en hun inhoud.

¹²⁸ Lieve Gevers, "The Church in Belgium at a Turning Point. Times of Hope, Protest and Renewal (1945-1980)", *Histoire@Politique* 30, nr. 3 (2016): 2-4, <https://doi.org/10.3917/hp.030.0025>.

¹²⁹ Ferguson, *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*, 44-77.

Ferguson deelde de zelfhulp-categorie voor de periode van 1949 tot 1974 nog op in twee dimensies: 'Self-help: Overcoming Misfortune' en 'Self-Help: Achieving Perfection'.¹³⁰ Vooral het eerste deeltje is voor deze masterproef relevant, omdat het in de adviesrubriek expliciet naar voren kwam en Ferguson ook zelf naar de rol van de adviesrubriek wees. Vrouwelijkheid werd in deze magazines begrepen als de discipline hebben om persoonlijke problemen te overwinnen en het was in de adviesrubrieken dat volgens Ferguson vaak diezelfde boodschap werd aangebracht: aan persoonlijke problemen moest de vrouw zélf iets doen. Dat betekende in de praktijk echter vaak situaties accepteren die vandaag waarschijnlijk tot het einde van een huwelijk zouden leiden, zoals het vreemdgaan van een partner.¹³¹ Dat was ook in *Het Rijk der Vrouw* zo. Wanneer bijvoorbeeld 'Nancy' in 1956 klaagde over haar moeilijkheden nadat haar man was vreemdgegaan, antwoordde het magazine dat ze haar daar over moest zetten en van hem moest aannemen dat 'het voor hem slechts een avontuur was'.¹³² Van de man zelf verwachtte het magazine niets.

Wanneer vrouwen dus klaagden over persoonlijke problemen was het advies vaak simpel: de oplossing lag in hun handen en zelfbeheersing en wilskracht waren absoluut nodig om hun problemen zelf te overwinnen. Zo schreef een vrouw met pseudoniem 'Een lezeres in nood' in 1954 over een 'toestand' (de brief werd enkel in het antwoord geparafraseerd, dus het is niet duidelijk waarover het hier ging) dat haar dwars zat. *Het Rijk der Vrouw* antwoordde als volgt:

*'Ik heb uw brief met veel aandacht gelezen. In de grond is de toestand niet zo erg als U wel denkt, maar U is beslist wat overspannen op dit ogenblik. Deze toestand is waarschijnlijk toe te schrijven aan de veelvuldige zorgen en moeilijkheden in uw gezin. U moet al die zwarte gedachten verjagen, Uzelf beheersen en er U van overtuigen dat alles zal beteren, wanneer uw overspannen toestand zal verdwenen zijn. [...]'*¹³³

Net zoals Ferguson voor Britse bladen *Woman* en *Woman's Own* vaststelde, was het hier dus volledig aan de vrouw om zelf iets aan haar problemen te doen. Hoewel het magazine erkende dat de zorgen waarschijnlijk aan moeilijke gezinsomstandigheden te wijten waren, werd de rol van de man in dit verhaal niet in vraag gesteld, noch werd hij opgeroepen om mee deze toestand op te lossen. Het gezin was duidelijk de taak van de vrouw, ook al maakte de situatie haar overspannen. Dat het huismoederschap de belangrijkste taak was die de vrouw op haar kon nemen, was een beeld dat in Belgische populaire literatuur, zoals vrouwenmagazines of tijdschriften van vrouwenorganisaties, zeer zichtbaar en overal aanwezig was.¹³⁴ Sociologe Pamela Hyde wees in deze context in haar onderzoek naar Nieuw-Zeelandse vrouwenmagazines ook op de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt en hoe deze na de Tweede Wereldoorlog veranderde: waar vrouwenlichamen tijdens de oorlog in het blad *New Zealand Women's Weekly* als onafhankelijk geconstrueerd werden, gingen veel vrouwen na de oorlog terug van de arbeidsmarkt weg en werden hun lichamen in de jaren 1950 gereconstrueerd in functie van hun man en kinderen.¹³⁵ Of de Belgische casus gelijkaardig is, is moeilijk te zeggen. Eerst en vooral omdat de term 'werk' problematisch is. Vrouwen die tijdens de volkstelling van 1947 bijvoorbeeld naast huismoeder waren ook deeltijds werkten, werden vaak niet als werkend beschouwd.

¹³⁰ Ferguson, 50-51.

¹³¹ Ferguson, 51-52.

¹³² "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 6 december 1956.

¹³³ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 1 mei 1954.

¹³⁴ Hannelore Vandebroek en Leen Van Molle, "The era of the housewife? The construction of 'work' and the 'active' population in the Belgian population census (1947, 1961 & 1970)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (Brussel) 1-2 (2010): 65-66.

¹³⁵ Hyde, "Managing Bodies—Managing Relationships", 165.

Hierdoor is data in verband met vrouwelijke participatie aan de arbeidsmarkt moeilijk te interpreteren.¹³⁶

Verhalen zoals die van 'Een lezeres in nood' kwamen in de adviesrubriek veelvuldig terug. In 1962, bijvoorbeeld, schreef 'Hopeloos geval' dat ze twijfelde aan haar huwelijk met haar man. *Het Rijk der Vrouw* antwoordde net als eerder redelijk streng: wat de vrouw meemaakte gebeurde wel vaker in huwelijken omstreeks het tiende huwelijksjaar. De vrouw moest weerstand bieden en de zelfbeheersing behouden, waarna ze spoedig zou zien dat de liefde voor haar man en kinderen zou overwinnen.¹³⁷ Een gelijkaardig advies kreeg ook 'Lena' in 1964, die het moeilijk had met het feit dat haar vriendje, waarvan ze dacht dat ze er een relatie mee had, met iemand anders uitging. Het magazine benadrukte opnieuw dat het belangrijk was om rustig te blijven: 'Wacht dus rustig af. Schenk Peter voor zijn verjaardag een boek, een fonoplaat, een asbak, een kogelpen of een sjerp, en bereid u met stoïcijnse gelatenheid voor op het feestje.'¹³⁸ Lezers 'Angele', die klaagde over problemen thuis, werd eveneens op haar verantwoordelijkheid gewezen. Moest ze toch hulp nodig hebben, dan kon dat best via een katholieke organisatie:

*'We kunnen ons indenken dat de toestand bij u thuis niet erg aangenaam is. We vragen ons echter af of u wel iets gedaan hebt om hierin te verandering te brengen? Wat was de oorzaak van de plots verandering bij uw man, na 4 à 5 jaar gelukkig huwelijk? [...] We begrijpen echter zeer goed dat sommige moeilijkheden zo groot zijn, dat het bijna onmogelijk is er alleen het hoofd aan te bieden. We raden u dan ook ten zeerste aan, vooraleer om het even welk besluit te nemen, uw moeilijkheden voor te leggen aan een « Huwelijks- en Gezinsraad ». [...]'*¹³⁹

Andere mentale problemen werden op dezelfde manier beantwoord. Als 'Waarom die leemte' in 1964 klaagde over slechte jeugdherinneringen die haar dwarszaten, werd ze gevraagd die dwanggedachten uit haar hoofd te zetten door al haar wilskracht te gebruiken. Ze was immers een gelukkige moeder en echtgenote, dus moest ze zich beter daarop focussen.¹⁴⁰ Steeds opnieuw is de missie van het zelfhulpdiscours duidelijk: vrouwen moesten hoe dan ook verdergaan met hun heteroseksuele relatie en focussen op hun gezin. Het antwoord op een brief van elf jaar eerder wijst nog eens op die verantwoordelijkheid van de vrouw om hun heteroseksuele huwelijk koste wat kost voort te zetten, waarvoor het magazine soms ook teruggreep naar een soort socio-biologische argumentatie. Wanneer een vrouw met pseudoniem 'Mevr. V. D. H.' uit Duffel klaagde over haar man die een verhouding had gehad en thuis een tiran was, antwoordde het magazine met de vraag wat de vrouw zélf al had gedaan om haar mans autoritaire neigingen in te tomen:

'[...] Nu is het de vraag: hoe heeft U in den beginne gereageerd tegen die neiging van uw man? Heeft U eraan gedacht, dat dit een zeer natuurlijke eigenschap is, die men bij de meeste mannen aantreft? Door de eeuwen heen is de vrouw niet veel meer dan een slavin van de man geweest. Die neiging zit de man in merg en bloed, niettegenstaande de emancipatie van de vrouw, die zich feitelijk slechts in de laatste vijftig jaren doorgewerkt heeft. Daar heeft U waarschijnlijk geen rekening mee gehouden en in plaats van liefde te stellen tegenover de autoritaire neigingen van uw

¹³⁶ Vandebroek en Van Molle, "The era of the housewife? The construction of 'work' and the 'active' population in the Belgian population census (1947, 1961 & 1970)", 67-70.

¹³⁷ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 1 februari 1962.

¹³⁸ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 12 maart 1964.

¹³⁹ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 3 januari 1963.

¹⁴⁰ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 19 maart 1964.

*man, onmiddellijk gereageerd als geëmancipeerde vrouw van uw tijd. Dat was uw recht, maar tactisch verkeerd. Ik denk dat het niet te laat is om uw houding te wijzigen. [...]*¹⁴¹

Dat gezinnen best samenbleven werd door lezers ook geïnternaliseerd. Lezeres 'Treurig hart' kreeg twee jaar later hetzelfde advies als 'Mevr. V.D.H.', maar had in haar brief zelf al voorgesteld dat haar gezin samen moest blijven. De man van 'Treurig hart' was thuis 'zeer opvliegend', maar hem verlaten (of met hem het gesprek aangaan) was ook volgens *Het Rijk der Vrouw* geen oplossing:

*'[...] Het is niet gemakkelijk met een dergelijk karakter om te gaan, doch, zoals U zelf zegt, is het beter voor de kinderen, dat het gezin bij elkaar blijft. U zult verstand voor de twee moeten gebruiken om de toestand enigszins draagbaar te maken. Indien uw schoonzuster een ernstige vrouw of meisje is, kunt U met haar spreken en haar vragen zo weinig mogelijk met uw man in aanraking te komen. Vindt zij er integendeel genoeg in, dan helpt het ook niet er over te spreken. Probeer dan zoveel mogelijk uw ogen te sluiten en maak vooral geen opmerkingen die uw man kunnen opwinden. [...]*¹⁴²

De jaren 1980 als keerpunt?

Ferguson deelde haar analyse op in twee periodes. Wat veranderde er volgens Ferguson dan na 1974 en waren die veranderingen ook zichtbaar in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw*? Zelfhulp bleek volgens Ferguson een groter thema dan tussen 1949 en 1974. De 'triumph over tragedy'-formule die voordien al veel gebruikt werd, kwam nu nog vaker voor. Hoewel de magazines over thema's als seksualiteit meer bericht gingen geven, bleef de focus op zelfhulp en zelfdeterminering, wat volgens haar ook voortzettingen van onder andere Protestantse en Victoriaanse attitudes waren, dominant aanwezig.¹⁴³ Dat leek in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* maar gedeeltelijk zo: enerzijds bleven vrouwen inderdaad op hun eigen verantwoordelijkheid gewezen worden, maar anderzijds werd er ook ruimte geboden aan andere stemmen en werden vrouwen wanneer nodig naar hulpbronnen doorverwezen.

De eerder aangehaalde brief van 'Moedeloos' uit 1971, die aantoonde dat het discours rond seksualiteit in de adviesrubriek begon te veranderen, is in deze context een voorbeeld van het discours rond zelfhulp en eigen verantwoordelijkheid dat nog niet veranderd was. De oplossing die de vrouw voor haar probleem kreeg, moest volledig van haarzelf komen, ook al schreef het magazine uitdrukkelijk dat 'seksuele harmonie door twee mensen bewerkstelligd' werd. De vrouw moest haar man vertellen wat hij moest doen en hem verzekeren dat hij de enige man was die voor haar telde, opdat haar man misschien wat minder jaloers zou zijn.¹⁴⁴

Toch waren er ook stemmen die het niet eens waren met het idee dat vrouwelijkheid gelijkstond aan de discipline om persoonlijke problemen te overwinnen en het lichaam in balans te houden. Een voorbeeld van zo'n tegenstem is de reactie van Hildegard, wiens brief — zoals wel vaker met kritische brieven in de adviesrubriek — in de subcategorie 'Lezeressen en lezers reageren' verscheen. Haar betoog ging als volgt:

¹⁴¹ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 18 april 1953.

¹⁴² "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 5 juni 1955.

¹⁴³ Ferguson, *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*, 96-99.

¹⁴⁴ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 13 oktober 1971.

‘Waarom veralgemenen en de schuld altijd op de vrouw steken als de man ontrouw is. Is koelheid zonder meer de oorzaak? Na het huwelijk moet langs beide zijden liefde en tederheid, waardering en opoffering heersen. Ook de mannen kunnen hierin falen en dan zelf ontevreden zijn over hun vrouw. De man kan ook een losbol zijn en een derde kan ook manziek zijn, graag huwelijken stuk maken en profiteren van de zwakheid van de man. De vrouw kan inderdaad liefdevol en erotisch zijn, maar als hij dat niet wil zien, wat dan? En is er dan een periode van ontrouw geweest, dan moet de vrouw wel kunnen (de vrouw moet altijd alles kunnen) vergeven en vergeten en haar man liefdevol opvangen. Dat is heel moeilijk want het besef dat uw man een ander heeft geleefd, is nu niet bepaald van aard om u vuriger te maken. Wijs niet naar een bedrogen vrouw vol verwijten over koelheid. [...] Al mijn medeleven en goede moed voor iedere bedrogen vrouw.’¹⁴⁵

Ongetwijfeld was de brief van Hildegard ook kritiek op *Het Rijk der Vrouw* zelf. Opnieuw lijken veranderingen in de adviesrubriek zich rond de jaren 1980 te situeren. In een brief van 1982 werd er in de adviesrubriek wel expliciet naar de rol van de man in het verhaal gekeken. Wanneer ‘M.P.’ klaagde over een moeilijke relatie met haar man omdat hij onder andere na zijn promotie te pretentius geworden was en hij na verschillende meningsverschillen niet naar een consultatiebureau wilde, legde *Het Rijk der Vrouw* ook de focus op zijn deel van het verhaal. Een fragment uit het antwoord van het magazine las als volgt:

‘Of u de relatie al dan niet weer in evenwicht kan brengen, hangt af van de bereidheid van uw man om zijn leven iets anders te organiseren. [...] Daar u alleen kan doen wat uw man graag doet, zouden we u aanraden om ook eens zelf iets op touw te zetten zonder dat uw man daar zijn zegje over moet hebben. [...] Uw man zal hoog verbaasd zijn dat u ook wel eens iets zonder hem kan, dat u niet bereid bent om langer slaafs zijn wetten na te leven! Succes!’¹⁴⁶

In tegenstelling tot de eerdere thema’s, seksualiteit, anticonceptie en homoseksualiteit, lijkt de visie van *Het Rijk der Vrouw* op de verantwoordelijkheid van de vrouw voor haar eigen lichamelijk en geestelijk evenwicht dus maar traag te veranderen. De machtsverhoudingen bleven een lange tijd scheef: de man werd amper betrokken in oplossingen, ook al lag hij soms mee aan de basis van een aantal problemen. Tegen het einde van de jaren 1970 leek dat stilaan te veranderen en is er meer ruimte voor tegenstemmen, vooral in de subcategorie ‘Lezeressen en lezers reageren’. Dat is niet toevallig, aangezien de categorie het nadrukkelijke doel had om kritische stemmen te laten klinken. De focus op zelfhulp en enkelvoudige verantwoordelijkheid lijkt vanaf dan niet meer een uitgesproken ideaal te zijn, maar het feit dat er überhaupt tegenstemmen waren betekent wel dat het idee op dat moment zeker nog in bepaalde mate ingeburgerd was.

Een belangrijk contextueel inzicht is dat van het ‘synthetisch zusterschap’, dat in het eerste hoofdstuk werd aangehaald. Onder andere Ros Ballaster en collega’s, zagen deze focus op de verantwoordelijkheid van de vrouw simpelweg als deel van de formule van het vrouwenmagazine, dat vrouwen van elkaar isoleerde door zichzelf als ‘vriendin’ van de lezeres te profileren.¹⁴⁷ Een lange tijd ging die verantwoordelijkheid ook verder dan enkel een verantwoordelijkheid voor de vrouw zelf. In voorgaande voorbeelden was de vrouw namelijk niet enkel voor haar eigen lichamelijke en geestelijke gezondheid rekenplichtig, maar ook voor het standhouden van het

¹⁴⁵ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 10 maart 1976.

¹⁴⁶ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 14 september 1982.

¹⁴⁷ Ballaster, Beetham, en Frazer, *Women’s Worlds*, 125.

(heteroseksueel) huwelijk en de algemene gezondheid van het gezin. Vanaf de jaren 1980 lijkt de situatie toch te veranderen en was enkel de rol van de vrouw in een verhaal niet meer voldoende.

2.3 Het vrouwelijke lichaam en de mannelijke blik

*'It should be clear by this point, however, that there are also striking and profound differences between magazines addressed to girls and women and those addressed to men. In teen magazines and those aimed at women, femininity is presented as contingent — something that requires constant vigilance, attention and self-surveillance — to the look and feel of the body, to the performance of (safe and pleasurable) heterosexual intercourse, to the production of the self as a good friend, a good employee, and so on.'*¹⁴⁸

In het vorige deeltje werd al duidelijk dat vrouwen zelf moesten instaan voor hun lichamelijk en geestelijk evenwicht. In bovenstaand citaat van sociologe Rosalind Gill wordt duidelijk hoe sterk dat constante bewustzijn van het lichaam verbonden was met het idee van vrouwelijkheid dat in vrouwenmagazines naar voren kwam en hoe belangrijk de constante aandacht voor het lichaam was. Aangezien Gills focus op magazines in de jaren 2000 ligt, rijst meteen de vraag of dat eerder ook zo was. In wat volgt wordt er nog dieper ingegaan op de rol van het (vrouwelijke) lichaam in de adviesrubriek. Als Gills conclusie inderdaad een continuïteit vertoont met de jaren 1950 tot de jaren 1990, komt meteen ook een tweede vraag op, namelijk voor wie dit project nu eigenlijk was.

In haar onderzoek naar het Franse vrouwenmagazine *Elle* rond de tweede feministische golf in 1968 is sociologe Khursheed Wadia heel erg duidelijk: 'Turning to the second theme of femininity, that of beauty, one finds that dedication to the pursuit of the perfect face and figure has been ever present in women's magazines.'¹⁴⁹ Slechts weinig vrouwen waren volgens *Elle* van nature al mooi, dus moest er actief aan die schoonheid gewerkt worden met allerlei productjes, make-up en lichaams oefeningen. Het doel van deze schoonheid was volgens Wadia ook zeer duidelijk: 'The aim of being beautiful was to conquer the man of one's dreams. So the theme of beauty too was exploited with reference to men, their desires and preferences [...]'¹⁵⁰

De adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* stond eveneens bol van voorbeelden van deze omgang met het vrouwenlichaam. Een goed voorbeeld is de brief van 'Bedroefd vrouwtje' uit 1950, aangezien de brief deze dynamiek incorporeert en ook een bevestiging is van het vorige stuk van dit hoofdstuk, namelijk dat de verantwoordelijkheid volledig bij de vrouw lag bij problemen thuis. De oorspronkelijke brief werd in deze periode nog niet gepubliceerd, maar uit het antwoord van het magazine is duidelijk wat het probleem was: de man las aan tafel en toonde thuis te weinig aandacht voor zijn vrouw. *Het Rijk der Vrouw* gaf de vrouw de oplossing mee:

'[...] Wees vrolijk, welgeluimd, maar zorg er voor dat men U niet betaald zet met ikzucht, grillen en kwade buien. Daarbij willen wij wijzen op enkele verkeerde gewoonten, die zich in uw huis niet mogen inplaten. Neemt uw man onder het eten een krant (of erger nog: een boek) ter hand, dat [sic] kan U zich voorbereiden als een ondergeschikte behandeld te worden. Want hij leest aan tafel, zo is het bewijs, dat uw gezelschap hem niet bijzonder aangenaam is. [...] De eerste keer, dat uw man onder het eten naar het nieuwsblad grijpt, vraag hem met een bits toontje: "Goed nieuws?" of "Is het heel interessant?" Hij zal opkijken, merken dat het U niet aanstaat en de

¹⁴⁸ Rosalind Gill, *Gender and the Media* (Cambridge: Polity, 2015), 217.

¹⁴⁹ Khursheed Wadia, "Women's Magazines: Coming to Terms with Feminism Post-May 1968", *French Cultural Studies* 2, nr. 6 (oktober 1991): 267.

¹⁵⁰ Wadia, 267-68.

*krant ter zijde leggen. Maar dan moet U er ook voor gezorgd hebben er aantrekkelijk uit te zien, niet met een versleten huisjapon en ongekapte haar. En probeer een gezellig praatje aan de gang te zetten. [...]*¹⁵¹

Hoewel het dus aan de vrouw was de scheve situatie recht te zetten, kwam dat met een duidelijke voorwaarde: zolang de vrouw er zelf niet mooi genoeg uitzag, had ze eigenlijk nog geen recht van spreken. Net zoals in het Franse *Elle* in de jaren 1950 en 1960 ‘*Soyez plus belles*’ het motto was, leek dat in dat in deze context ook zo te zijn.¹⁵² Ook in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* was er mooi uitzien tussen de jaren 1950 en 1960 (en waarschijnlijk ook wel al een hele periode daarvoor) een absolute prioriteit. Wanneer een jong meisje met pseudoniem ‘Zonnestraal’ in 1959 een brief stuurde omdat ze verdrietig was dat ze geen vriendje kon vinden, stelde het magazine haar gerust: ‘Beste zonnestraal, je bezit alles wat een jong meisje op jouw leeftijd kan wensen: lieflijk uiterlijk, een goede gezondheid, maatschappelijke standing en een aangename betrekking. [...]¹⁵³ Dat haar uiterlijk hier als eerst genoemd werd, was geen toeval. In een antwoord op een brief van ‘Maria-Carolina D.A.T.’ uit 1962 zei *Het Rijk der Vrouw* expliciet dat een jongeman vaak werd ‘aangetrokken door het uiterlijk voorkomen van een meisje en beoordeelt hij daarna pas de morele eigenschappen.’¹⁵⁴ Schoonheid was, met andere woorden, zowel een toegangspoort tot mannen als een voorwaarde om door mannen serieus genomen te worden.

Ook zorgen over ouderdom werden vanuit dezelfde overtuiging beantwoord. Twee brieven uit 1958 illustreren dat. De eerste brief is er eentje van ‘De vier kruisjes’, die onzeker was omdat ze de vijfenveertig naderde. Opvallend genoeg probeerde *Het Rijk der Vrouw* nog eerst op andere factoren dan het uiterlijk te focussen, maar werd het belang van uiterlijke schoonheid toch expliciet benoemd:

‘Laat de gedachte dat U “oud wordt” omdat U de 45 nadert, U toch niet in zo’n paniekstemming brengen. Acht U liever gelukkig dat U in een tijd leeft waarin de grenzen van de ouderdom beduidend verschoven werden : een goede vijftig jaar geleden vond met het ongepast dat een vrouw van 35 jaar zich nog om haar uiterlijk bekommerde, thans wordt een vrouw van dezelfde leeftijd als een jonge vrouw beschouwd [...] Het zijn niet zozeer de eerste grijze haren of enkele rimpels die als een teken van veroudering moeten aanzien worden, maar wel het vasthouden aan verouderde ideeën en gewoonten [...] Natuurlijk wil ik daarmee niet beweren dat U ook uw lichaam niet moet fit houden. Verwaarloos uw dagelijkse gymnastiek noch uw schoonheidszorgen niet, schmink U met mate, kleed U smaakvol zonder buitensporigheid [...] verzorg U tot in de puntjes en verwaarloos geen enkel detail. [...]¹⁵⁵

Suggesties voor een aantal dagelijkse lichaams oefeningen zal de vrouw zeker in de *Brievenbus* gevonden hebben: in de adviesrubriek werden heel vaak bepaalde oefeningen gesuggereerd, vooral oefeningen voor grotere of kleinere borsten (een ‘probleem’ dat in de rubriek ook zeer veel voorkwam).¹⁵⁶ Het tweede voorbeeld van zorgen in verband met ouderdom is de brief van ‘Ben ik te oud?’. Het antwoord volgde dezelfde formule als het vorige: eerst werd de leeftijd gerelativeerd

¹⁵¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 2 februari 1950.

¹⁵² Wadia, “Women’s Magazines”, 267.

¹⁵³ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 8 oktober 1959.

¹⁵⁴ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 8 maart 1962.

¹⁵⁵ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 18 september 1958.

¹⁵⁶ Zie bijvoorbeeld “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 2 februari 1950, 6 december 1956 en 15 oktober 1959.

(‘Jong of oud zijn is iets zeer betrekkelijks, geachte Mevrouw’) en vervolgens verschoof de focus weer naar het lichaam en de geest. Door te zeggen dat de leeftijd van de vrouw eigenlijk weinig uitmaakte, gaf het magazine ook impliciet de boodschap mee dat niet enkel jonge vrouwen zich van hun uiterlijk voorkomen bewust moesten zijn, maar *alle* vrouwen — zeker als ze, zoals de brievenfreesster, nog niet getrouwd waren:

‘Een vrouw die echter haar uiterlijk voorkomen verzorgt en jeugdig en opgewekt blijft van geest en van hart, wordt niet als oud beschouwd op die leeftijd en zelfs niet op vijftig en zestigjarige leeftijd. Zij mag steeds de hoop koesteren een man te ontmoeten die op haar verliefd wordt en niet beter vraagt dan met haar door het leven te gaan.’¹⁵⁷

In haar onderzoek naar het Franse vrouwenmagazine *Elle* geeft Wadia ook een tweede idee mee dat in *Elle* over schoonheid bestond: vrouwen moesten zich niet alleen van hun eigen uiterlijke schoonheid bewust zijn, maar zich ook bewust zijn van de competitie met andere vrouwen. Ze moesten op hun allermooist zijn, opdat hun man voor hen zou kiezen en niet voor een andere vrouw.¹⁵⁸ In *Het Rijk der Vrouw* kwam die notie van een onderlinge competitie niet erg expliciet voor, maar leefde het idee toch ook. Daarvoor is het antwoord van *Het Rijk der Vrouw* op de brief van ‘D.E.O.’ in 1962 typerend. De vrouw klaagde over een moeilijke thuissituatie, onder andere omdat de plagerijen van haar man haar kwetsten. Van *Het Rijk der Vrouw* mocht ze dit niet laten merken. Eindigen deden ze met een belangrijke zin, die ook dit idee van competitie inhield: ‘U is jong en mooi, zorg dat uw man er bewust van wordt dat ook anderen dit opmerken. Het zal een heilzame les voor hem zijn indien u het behendig aan boord legt.’¹⁵⁹ Meer dan eens benadrukte het magazine ook dat deze schoonheid als het ware een soort machtsmiddel was dat ze konden inzetten om hun mans gedrag te beïnvloeden. De competitie bestond, maar lijkt ook een binnen een idee van een soort *empowerment* gepast te hebben.

Dat *Het Rijk der Vrouw* graag de focus legde op het belang van schoonheid en de bijhorende competitie tussen vrouwen, kwam zeker ook vanuit een commerciële logica voort. Volgens Mary Talbot, die voortbouwde op het werk van antropologe en feministe Betty Smith, was een van de belangrijkste ‘feminizing practices’ van het vrouwenmagazine het idee van het vrouwenlichaam als ‘a visible object requiring work’.¹⁶⁰ Om in dat ‘werk’ te kunnen voorzien moesten lezers verschillende producten kopen voor de verschillende onderdelen van hun lichaam (voor een illustratie, zie de eerdere Figuur 2).¹⁶¹ Het continu benadrukken van het belang van schoonheid, alsook het inbouwen van een zekere urgentie door het te kaderen als competitief project, zal zeker onzekerheden — en dus ook aankopen — in de hand gewerkt hebben. Het inspelen op gevoelens van schaamte was bijvoorbeeld een belangrijke verkoopstrategie van *Femfresh* geweest, een vaginale deodorant dat in de jaren 1970 in Britse vrouwenbladen geadverteerd werd.¹⁶² Dat *Het Rijk der Vrouw* advertentie-inkomsten nodig had betekent niet dat sommige oppervlakkige feministische ideeën niet oprecht waren, maar kan wel verklaren waarom ze op de vlakte bleven.

¹⁵⁷ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 9 oktober 1958.

¹⁵⁸ Wadia, “Women’s Magazines”, 268.

¹⁵⁹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 februari 1962.

¹⁶⁰ Talbot, “A Synthetic Sisterhood: False Friends in a Teenage Magazine”, 150.

¹⁶¹ Talbot, 150.

¹⁶² Daisy Payling, “Selling Shame: Feminine Hygiene Advertising and the Boundaries of Permissiveness in 1970s Britain”, *Gender & History* 35, nr. 3 (2023): 1093, <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12617>.

1968 als jaar van verandering?

Voor Wadia was de tweede feministische golf van 1968 een keerpunt. In het Franse *Elle* nam ze een verandering van het discours waar: na mei 1968 veranderde de boodschap ‘Soyez plus belles’ naar ‘Soyez plus belles, soyez libres, soyez révolutionnaires’.¹⁶³ Toch bleek dat vooral een soort ‘pragmatisch’ feminisme, in de eerste plaats vooral gelinkt aan de commerciële belangen van het magazine. Ook de focus op (het veroveren van) de mannelijke blik bleef aanwezig.¹⁶⁴ Uiterlijke schoonheid bleef ook na de Tweede Feministische Golf in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* belangrijk, wellicht evenzeer te linken aan dezelfde economische logica van het Franse *Elle*. Rond 1971 lijkt er alvast nog niet veel veranderd. Wanneer de man van briefschrijfster ‘Liliane’ op vakantie verliefd werd op de vrouw van een bevriend echtpaar en ze daar vervolgens vaak ruzie over maakten, lag volgens *Het Rijk der Vrouw* de oplossing in een open dialoog. ‘Liliane’ moest de dialoog wel op de correcte manier voeren: ‘Blijf intussen lief en vriendelijk en tracht er zo aantrekkelijk mogelijk uit te zien. Indien u zich laat gaan, speelt het in uw nadeel [...]’, leest het antwoord op de brief.¹⁶⁵

Het is eerder vanaf de jaren 1980 dat de dynamiek in de adviesrubriek begint te veranderen. Uiterlijke schoonheid leek in brieven en hun antwoorden minder in functie van de man te staan, al bleef het wel zeker een thema. Ook in de vorige delen over seksualiteit en vrouwelijke verantwoordelijkheid kwam er rond de jaren 1980 een soort ‘decentralisering’ van de man op. Zorgen over het lichaam bleven echter wel bestaan en geregeld in de adviesrubriek voorkomen, over bijvoorbeeld de buik na de bevalling of te kleine borsten.¹⁶⁶

Een goed voorbeeld van het naar de achtergrond verdwijnen van schoonheid in functie van de mannelijke blik is de brief van ‘Christine’ van 1988. Haar man zei haar aan zijn liefde voor haar te twijfelen en stelde dat ‘Christine’ hem bedrogen had omdat ze een paar kilo’s was bijgekomen. Volgens *Het Rijk der Vrouw* was dat verwijt over haar gewicht dat de man maakte eigenlijk een verwijt dat hij na tien jaar huwelijk geen bevrediging meer vond. Om tot een duurzame oplossing te komen moesten ze allebei — want vanaf de jaren 1980 werden ook mannen mee deel van de oplossing — afstappen van hun geïdealiseerd huwelijksbeeld en tot een realistischere kijk op dingen komen.¹⁶⁷ Dat de vrouw gewicht was bijgekomen werd haar niet aangewreven, wat waarschijnlijk wel gebeurd zou zijn mocht de brief een tiental jaar vroeger geschreven geweest zijn. ‘Bedroefd vrouwtje’ moest er in 1950 immers eerst alles aan doen om er op haar allerbest uit te zien voor ze haar man op zijn gedrag kon wijzen.¹⁶⁸ Een ander voorbeeld is de brief van de 54-jarige ‘S.G.’ die onzeker was over haar ouder wordende lichaam, onder andere ook omdat de reclamewereld volgens haar zo toegespitst was op jonge mensen. Het antwoord van het magazine lijkt op het eerste gezicht op het antwoord aan ‘De vier kruisjes’ van 1958, al werden er nu twee cruciale zinnen aan het einde toegevoegd, waarbij niet de man centraal stond, maar de vrouw zelf:

*‘Tot slot willen we u nog vertellen dat de moderne vrouw zich niet meer van slag laat brengen door wat anderen aan kritiek hebben. Hoofdzaak is dat u zich met uw figuur goed voelt.’*¹⁶⁹

¹⁶³ Wadia, “Women’s Magazines”, 268.

¹⁶⁴ Wadia, 268-69.

¹⁶⁵ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 november 1972.

¹⁶⁶ Zie bijvoorbeeld “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 14 september 1982 en 4 oktober 1983.

¹⁶⁷ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 15 maart 1988.

¹⁶⁸ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 2 februari 1950.

¹⁶⁹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 14 februari 1984.

Het is moeilijk om een eenduidige verklaring te vinden waarom de focus op schoonheid naar de achtergrond begon te verdwijnen. Het beginpunt van een mogelijke verklaring ligt in het maatschappij-reflecterende karakter van de adviesrubriek: het is zeer waarschijnlijk dat kritieken op de omgang met het vrouwenlichaam uit de tweede feministische golf stilaan maatschappelijk ingeburgerd waren geraakt, waardoor deze veranderingen ook in de adviesrubriek door begonnen te sijpelen. Zoals hierboven aangestipt gingen veranderingen echter traag. Om dat te verklaren is het best te terug te koppelen naar de commerciële belangen van het magazine: het voornaamste doel was om de lezersbasis zo breed mogelijk te houden, dus moesten ook conservatievere lezers tevreden gehouden worden. Tracey Loughran observeerde ook pas echte veranderingen omtrent seksualiteit in de adviesrubriek van het Britse *Woman* rond de jaren 1980 en wees daarvoor onder andere op de intrede van een nieuwe generatie *agony aunts*.¹⁷⁰ Het zou natuurlijk kunnen dat er zich ook bij *Het Rijk der Vrouw* een generatiewissel had voorgedaan. Om dat met zekerheid te kunnen stellen is het echter nodig te weten wie op welk moment adviezen gaf, wat voor *de Brievenbus van Het Rijk der Vrouw* helaas niet meteen mogelijk is.

2.4 Besluit: de *eighties* als keerpunt

In wat voorafging werd beoogd een diachroon overzicht te bieden van de omgang van adviesrubriek met drie thema's: seksualiteit (en daar bijhorende subthema's), zelfhulp en verantwoordelijkheid en schoonheid in functie van de man. Voor het eerste thema, seksualiteit, was het katholieke kader duidelijk heel belangrijk. Wanneer de focus van de adviesrubriek omstreeks de jaren 1980 begon te veranderen naar een meer 'tolerante' visie op seksualiteit, lijkt het op het eerste gezicht dat het magazine van het katholieke kader afstapte. Het katholieke kader werd echter niet doorbroken, maar het was eerder de katholieke zuil zélf die progressiever werd. Er werd ook gewezen op de rol die de Belgische (hoge) clerus in verband met de anticonceptiepil speelde, om aan te tonen dat progressievere ideeën niet louter uit het katholieke middenveld kwamen. Die wisselwerking benadrukken is essentieel om te vermijden dat de kerk als een homogene, reactionaire kracht wordt voorgesteld, in navolging van de kritiek van Wannes Dupont in verband met de historiografie van de seksualiteit en de rol van de kerk daarin.¹⁷¹

Het tweede thema, dat zich toespitste op zelfhulp en meer bepaalde de vrouwelijke verantwoordelijkheid daarin, was een belangrijk onderdeel van de visie op vrouwelijkheid die in veel vrouwenmagazines in Europa bestond. Tot aan de jaren 1980 heerste in de adviesrubriek duidelijk het beeld dat de vrouw zelf verantwoordelijk is om problemen in haar relaties en omgeving op te lossen en werd er naar de rol van mannen in deze verhalen weinig of niet gekeken. Die verantwoordelijkheid was er ook niet enkel voor haarzelf, maar ook voor haar hele gezin. Meer dan eens was het doel van de zelfhulp die de vrouw aangeraden kreeg om de stabiliteit van haar huwelijk en gezin te garanderen. Een voorbeeld hiervan dat Ferguson gaf en dat ook in *Het Rijk der Vrouw* van de jaren 1950 voorkwam, is de vrouw die de affaire van haar man moest aanvaarden. Vanaf de jaren 1980 werd er bij relationele problemen wel naar de man gekeken en waren de vrouw haar lichamelijke en geestelijke gezondheid niet enkel meer haar verantwoordelijkheid.

Het derde en laatste thema handelde over lichamelijke schoonheid in functie van de mannelijke blik. Ook dit was, net zoals bij het vorige thema, een cruciaal onderdeel van het 'vrouw-zijn'. In dezelfde lijn als het vorige thema werden vrouwen in de adviesrubriek gewezen op hun verantwoordelijkheid om er goed uit te zien als ze bijvoorbeeld een probleem thuis wilden aankaarten. Voor het vinden van een mannelijke partner — de huwelijkscontext was overigens een van de belangrijkste contexten waarin er over mannen in de adviesrubriek gesproken werd

¹⁷⁰ Loughran, "The Most Helpful Friends in the World": Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women's Magazines, c. 1960-1980", 133.

¹⁷¹ Dupont, "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium", 50.

omstreeks de jaren 1950 — was het uiterlijk ook zeer belangrijk.¹⁷² Het lichaam werd als het ware als een soort project gezien waar continu aandacht voor nodig was en actief aan gewerkt moest worden. Omstreeks de jaren 1980 verdwijnt de focus op de mannelijke blik naar de achtergrond, maar bleven brieven over lichamelijke onzekerheden nog steeds binnenkomen en beantwoord. Net zoals in het thema ervoor lijkt er omstreeks de jaren 1980 een soort ‘decentralisering’ van de man te zijn: de vrouw moest zich in de eerste plaats goed voelen over haar lichaam.

Wat duidelijk opvalt, is dat de jaren 1980 doorheen het hele hoofdstuk als punt van verandering naar voren kwamen. Ongetwijfeld zal de commerciële logica, zoals eerder aangehaald, een belangrijke rol gespeeld hebben. Het magazine moest zoveel mogelijk lezers behouden en aantrekken, waardoor risico's nemen niet aan de orde was en het magazine dus niet altijd even snel op maatschappelijke veranderingen kon reageren. Een vergelijking tussen de omgang met homoseksualiteit en de omgang met anticonceptie illustreerde dat: anticonceptie raakte in heel Europa snel ingeburgerd en kon voor de encycliek *Humanae Vitae* ook op een (voorzichtige) steun van de Belgische clerus rekenen. Homoseksualiteit bleef echter langer een taboe en bijgevolg ook langer in de adviesrubriek als thema afwezig dan anticonceptie. Het zou ook kunnen dat er binnen de redactie van *Het Rijk der Vrouw* zich langzaam een generatiewissel had voorgedaan, al is dat moeilijk te bewijzen en zal de commerciële logica hoe dan ook de overhand genomen hebben.

¹⁷² Temmerman en Van de Voorde, “Absent husbands and whispering voices”, 14.

3. Ziekte en gezondheid in de adviesrubriek

Een van de thema's die in *Het Rijk der Vrouw* ook prominent voorkwam, was ziekte. Waar het vrouwenmagazine in het vorige hoofdstuk een aangewezen plek was om te leren over seksualiteit en sociale relaties, was het dat even goed als het ziekte en gezondheid betrof. Naast entertainment bevatte het vrouwenmagazine tips, door politicologe Joke Hermes het repertoire van 'praktische kennis' genoemd, om onder andere met ziekte om te gaan.¹⁷³ In de praktijk vertaalde dat repertoire zich bijvoorbeeld naar zieke mensen die artikels verzamelden over hun ziekte om er zelf beter mee om te kunnen gaan.¹⁷⁴ *Het Rijk der Vrouw* bevatte geregeld artikels over verschillende gezondheidsthema's, zoals gezichtsmassage, blaasontstekingen, staar (vandaag een verzamelnaam voor cataract en glaucoom) of hydrotherapie.¹⁷⁵ Dat ziekte een prominent thema vormde in vrouwenmagazines — en eigenlijk in alle media vooral gericht op vrouwen in het algemeen — was ook in andere landen naast België en Nederland zo. Thema's over gezondheid waren al vanaf het begin deel van de radio-uitzendingen van de BBC en het Britse vrouwenmagazine *Woman* ontving stapels van duizenden brieven toen ze in 1960 een artikel over nerveuze spanning uitbracht.¹⁷⁶

In het licht van het postmodernisme en de daaruit volgende *cultural turn* leidden termen als ziekte en diens tegenhanger gezondheid onvermijdelijk tot de vraag wat deze twee concepten nu eigenlijk betekenden, welke machtsverhoudingen in deze context speelden en hoe deze twee termen cultureel geconstrueerd werden.¹⁷⁷ In de inleiding van hun artikel 'Women's Medicine, Women's Culture: Abortion and Fortune-Telling in early Twentieth-Century Germany and the Netherlands' wezen historisch antropoloog Willem de Blécourt en historica Cornelia Osborne in 1999 op de culturele constructie van ziekte en gezondheid:

*'In the following we adopt this approach "from below" since we share the belief of medical and social anthropologists that body and mind are not historically constant, and that illness has always been not only a biological but also a cultural event. Somatic and mental processes were always mediated by body images, vocabulary and explanatory models. Similarly, we believe in the social construction of health and illness; that the perception of being well or unwell depended on the specific historical situation, and as such it was often contested.'*¹⁷⁸

De Blécourt en Osborne waren natuurlijk niet de enigen die een constructivistisch kader opperden. Dezelfde constructivistische visie op geneeskunde lag namelijk ook aan de basis van een nieuw onderzoeksveld, de *medical humanities*, waaruit het hedendaagse onderzoeksveld

¹⁷³ Hermes, *Reading Women's Magazines*, 36-37; Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 144.

¹⁷⁴ Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 145.

¹⁷⁵ "Gezichtsmassage", *Het Rijk der Vrouw*, 18 oktober 1956; "Blaascatarre", *Het Rijk der Vrouw*, 4 oktober 1972; "Staar kan nu beter behandeld worden", *Het Rijk der Vrouw*, 11 augustus 1981; "Hydrotherapie helpt.", *Het Rijk der Vrouw*, 3 december 1985.

¹⁷⁶ Ayesha Nathoo, "Your Life in Your Hands: Teaching 'Relaxed Living' in Post-War Britain", in *Balancing the Self: Medicine, Politics and the Regulation of Health in the Twentieth Century*, onder redactie van Mark Jackson en Martin D. Moore, *Social Histories of Medicine* (Manchester, UK: Manchester University Press, 2020), 162-63.

¹⁷⁷ Frank Huisman, "Including all citizens of Belgium: narratives beyond the profession and the state", in *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, onder redactie van Joris Vandendriessche en Benoît Majerus (Manchester University Press; Manchester, 2021), 359; Soen, *Geschiedenis is een werkwoord*, 194-95.

¹⁷⁸ Willem De Blécourt en Cornelia Osborne, "Women's medicine, women's culture: abortion and fortune-telling in early twentieth-century Germany and The Netherlands.", *Medical History* 43, nr. 3 (juli 1999): 376, <https://doi.org/10.1017/s0025727300065418>.

van de *health humanities* (dat meer nadruk wilde leggen op interdisciplinariteit en inclusiviteit, vooral in de context van mentale gezondheid) voortkwam.¹⁷⁹ Dat de nadruk eerder op het woord *health* in plaats van het woord *medical* kwam te liggen was ook een bewuste keuze. Door het gebruik van een bredere term werd de dominantie van de geneeskunde in vraag gesteld en zo ook gekeken naar andere facetten van het verhaal, zoals de rol van de humane wetenschappen in de opleiding van verpleegsters.¹⁸⁰ Het is niet ver zoeken om ook in België een vertakking van de discipline te vinden: in 2021 werd aan de KU Leuven het *Leuven Centre for Health Humanities* opgericht.¹⁸¹ Ook dit hoofdstuk volgt dus de insteek van de *health humanities*, door te kiezen voor een constructivistische benadering.

Om het toenemende gebruik van medisch taalgebruik en medische referentiekaders te beschrijven wordt in de literatuur sinds de jaren 1970 vaak voor het concept medicalisering gekozen, dat binnen de gezondheidssociologie door socioloog Irving Kenneth Zola in 1972 was geïntroduceerd.¹⁸² Oorspronkelijk vooral gericht op het beschrijven van de plaats die de geneeskunde binnen de samenleving innam, werd het concept al snel breder geïnterpreteerd en ook gebruikt om een kritisch blikveld in te nemen.¹⁸³ Zo benadrukt het concept volgens sociologe Catherine Kohler Riessman dat geneeskunde ook een sociale onderneming is, in plaats van een louter wetenschappelijke. Het concept wijst op sociale constructies, eerder dan op biologische onderbouwingen.¹⁸⁴ Die evolutie richting een steeds meer gemedicaliseerd kader is zeker niet rechtlijnig geweest en dient ook genuanceerd te worden. Het idee dat secularisering en medicalisering elkaar versterkten, bijvoorbeeld, was volgens historici Joris Vandendriessche en Tine Van Osselaer zeker voor de Belgische context genuanceerder. Uitwisselingen tussen de religieuze en wetenschappelijke kant bleken namelijk soms wel degelijk productief.¹⁸⁵ In 'Beyond medicalisation' benadrukte socioloog Nikolas Rose ook dat medicalisering vooral het beginpunt van een analyse moet zijn, in plaats van het eindpunt en dat het concept medicalisering ook kan

¹⁷⁹ Christian Riegel en Katherine M. Robinson, "Interdisciplinarity, Transdisciplinarity, and Health Humanities: Eye Tracking, Ableism, Disability, and Art Creation", in *Health Humanities in Application*, onder redactie van Christian Riegel en Katherine M. Robinson (Cham: Springer International Publishing, 2023), 176, https://doi.org/10.1007/978-3-031-08360-0_8; Paul Crawford e.a., "Health Humanities: The Future of Medical Humanities?", *The Mental Health Review* (Brighton, United Kingdom) 15, nr. 3 (2010): 4-8, <https://doi.org/10.5042/mhrj.2010.0654>.

¹⁸⁰ Crawford e.a., "Health Humanities", 5; Cheryl Dellasega e.a., "The Humanities Interface of Nursing and Medicine", *Journal of Professional Nursing* 23, nr. 3 (mei 2007): 175, <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2007.01.006>.

¹⁸¹ "The Leuven Centre for Health Humanities", Groep Humane Wetenschappen KU Leuven, geraadpleegd 19 mei 2026, <https://ghum.kuleuven.be/LCHH>.

¹⁸² Joan Busfield, "The Concept of Medicalisation Reassessed", *Sociology of Health & Illness* 39, nr. 5 (2017): 759-60, <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12538>; Greetje Desnerck, Sigrid Bosteels, en Stefan Hardonk, "Mensen met een handicap: over medicalisering en sociologiseren", *Tijdschrift voor Sociologie* 29, nr. 2-3 (mei 2008): 214, <https://doi.org/10.21825/sociologos.86705>.

¹⁸³ Desnerck, Bosteels, en Hardonk, "Mensen met een handicap", 214-15.

¹⁸⁴ Catherine Kohler Riessman, "Women and Medicalization: A New Perspective", in *The Politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance and Behavior*, onder redactie van Rose Weitz (New York: Oxford University Press, 1998), 49.

¹⁸⁵ Joris Vandendriessche en Tine Van Osselaer, "Medicine and religion", in *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, onder redactie van Joris Vandendriessche en Benoît Majerus (Manchester University Press; Manchester, 2021), 66.

impliceren dat ‘gemedicaliseerden’ het proces passief ondergaan, terwijl dat niet zo is.¹⁸⁶ Het concept, hoewel het een handig referentiekader biedt, moet dus voldoende bijgesteld worden.

Als ziekte deels een sociale constructie was en is, dan betekent dat bijgevolg dat ook een *gendered* perspectief niet kan ontbreken om deze constructie in vraag te stellen. In wat volgt, zal ik stilstaan bij ziekte en gezondheid als thema in de adviesrubriek, toegepast op *Het Rijk der Vrouw* als kennisbron over het lichaam en de geest. Om de omgang met het thema eerst zo breed mogelijk te kaderen, zal er eerst een diachroon overzicht worden gegeven van de omgang met ziekte en gezondheid in de adviesrubriek en welke thema’s over de grote lijn besproken werden. Daarna zullen twee thema’s meer in detail worden uitgelicht. Eerst zal ik kort ingaan op het thema ‘zenuwen’, als typerend voorbeeld van het magazine dat in contact stond met populaire discoursen en niet altijd duidelijk afbakende wat het lichaam en de geest nu juist in de adviesrubriek betekenden. Waar vooral het lichaam in voorgaande hoofdstukken centraal stond, zal ik in het laatste stukje specifiek op de geest ingaan, door een bespreking van psychologische inzichten in de adviesrubriek binnen het concept van ‘psychologisering’ te kaderen.

3.1 Van zelfhulp naar forum: de omgang met ziekte

In het vorige hoofdstuk werd al aangetoond dat vrouwen die in hun brieven klaagden over sociale problemen, zoals bijvoorbeeld conflicten thuis, vaak alleen voor de oplossing moesten instaan en ook vaak als enige verantwoordelijke werden aangeduid. Er werd in deze context gewezen op de *Triumph over tragedy*-formule die Marjorie Ferguson in haar werk *Forever Feminine* definieerde als belangrijk narratief over vrouwelijkheid. Fergusons formule blijft ook relevant in deze context: als het om ziekte ging waren lezeressen in de adviesrubriek vaak een lange tijd op zichzelf aangewezen. Gezondheid was, net zoals schoonheid en huiselijke harmonie, iets waar de vrouw zichzelf van bewust moest zijn en aan moest werken. Steun van andere vrouwen of patiëntengroepen kwamen niet echt voor. Vanaf de jaren 1980 veranderde de omgang met ziekte in de adviesrubriek echter zienderogen en wordt het magazine meer een forum. Dat de vorm veranderde is natuurlijk maar de helft van het verhaal. Wat gebeurde er met de inhoud? Welke (hulp)vragen werden er door brieven-schrijvers gesteld en wanneer was het magazine een autoriteit (en wanneer niet)?

1950-1980: de jaren van individuele zelfhulp

De gezondheidsproblemen die tijdens deze zogezegde ‘jaren van individuele zelfhulp’ in de adviesrubriek voorkomen, illustreren meteen de dunne lijn tussen schoonheid en gezondheid die de adviesrubriek typeerde. Dat was overigens geen verborgen idee: het eerder besproken artikel over gezichtsmassage in 1956 stond in de inhoudstafel niet zomaar onder de noemer ‘Gezondheid’, maar ‘Schoonheid-Gezondheid’.¹⁸⁷ Vanaf 1971 — wanneer de rubriek ook kort even van naam veranderde naar *Het Rijk der Vrouw antwoordt* — werd ‘Schoonheid-Gezondheid’ een subcategorie van de adviesrubriek. Rond 1974 lijkt die opdeling echter alweer verdwenen en werd de adviesrubriek ingedeeld volgens categorieën als ‘Actuele problemen’, ‘Gezondheid’, ‘Psychologische problemen’, ‘Rechtsproblemen’, ‘Reacties’ en ‘Het kruispunt der studies’. Niet elke categorie werd wekelijks in de adviesrubriek behandeld en zeker niet alle categorieën bleven even lang bestaan. Tegen de jaren 1980 waren er bijvoorbeeld al heel wat onderverdelingen weer verdwenen.

‘Magazines depicted their female advisers’ expertise as an extension of “natural” feminine knowledge, and their advice to readers as part of an emotional relationship between women’,

¹⁸⁶ Nikolas Rose, “Beyond medicalisation”, *The Lancet* 369, nr. 9562 (februari 2007): 701-2, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60319-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60319-5).

¹⁸⁷ “In dit nummer”, *Het Rijk der Vrouw*, 18 oktober 1956.

stelde Tracey Loughran in haar hoofdstuk over medische expertise in het Britse blad *Woman* tussen de jaren 1960 en 1980.¹⁸⁸ Deze dynamiek speelde zeker in *de Brievenbus* ook. Zo toonde het magazine een duidelijke expertise wanneer het ging over lichamelijke problemen zoals sproeten, gewicht, te grote of kleine borsten of lichamelijke kwaaltjes. Gezien het grote aantal adviezen over deze onderwerpen zullen er een paar typerende voorbeelden worden uitgelicht.

Een eerste voorbeeld hiervan is een brief van een man die in 1959 hulp vroeg voor zijn haaruitval. Het magazine wees hem meteen op de moeilijkheid van het probleem, aangezien het verschillende oorzaken kon hebben: zenuwstoornissen, algemene ziekte, problemen met het klierenstelsel, enzovoort. Vervolgens gaf het magazine een recept van een ‘prikkelende lotion’ mee voor de apotheker, die de man dagelijks moest gebruiken. Zou de behandeling na een paar weken nog niet aanslaan, dan kon hij best een specialist raadplegen.¹⁸⁹ Lezeres ‘Lucie’ kreeg voor haar hevige zweten ook een aantal tips voor oplossingen die ze thuis kon maken om haar probleem te bedwingen, tegelijk met een doorverwijzing naar de dokter.¹⁹⁰ Verder kreeg ‘Luileventje’, die zich zorgen maakte over haar gewicht, naast een hart onder de riem ook een purgerende lindethee voorgeschreven, terwijl ‘Christientje’ werd gerustgesteld dat haar vaginale afscheiding geen probleem was tenzij het overvloedig werd.¹⁹¹ ‘Een 16-jarige tiener’, die bezorgd was over haar sproeten, werd eveneens gerustgesteld en een goede zonnebrandcrème aangeraden.¹⁹²

Andere problemen, die eerder buiten het idee van een soort vrouwelijke expertise zouden vallen, werden dan ook volledig anders — veel meer oppervlakkig — beantwoord. Nog steeds moesten lezeressen zelf hun verantwoordelijkheid nemen, maar werd ook de autoriteit van de (op dat moment waarschijnlijk ook mannelijke) dokter benadrukt. In 1958 bijvoorbeeld, wanneer ‘Roosje’ zich zorgen maakte over haar tuberculose, antwoordde het magazine het volgende:

‘Wees niet zo wanhopig, beste meisje, tuberculose kan tegenwoordig volledig genezen worden. Het duurt wel tamelijk lang alvorens men opnieuw volledig gezond is, doch tal van mensen die door deze kwaal getroffen werden, leiden na een jaar of twee opnieuw een gans normaal leven. Kom, verlies je opgewektheid niet, je bent jong en je bent in handen van een heel goede dokter. Heb dus vertrouwen en blijf levenslustig, want de moraal speelt een grote rol bij deze ziekte. [...] met goede zorgen komt alles weer in orde en je mag, evenals andere jonge meisjes, toekomstplannen maken en de hoop koesteren te trouwen en kinderen te hebben. Verjaag dus alle onrust en droefheid, dit is het beste middel om je herstel niet te vertragen.’¹⁹³

De enige raad die het magazine dus kon geven was om optimistisch te blijven en vertrouwen te hebben in de dokter. Ook werd het meisje aan haar vrouwelijkheid herinnerd: ze moest uitkijken naar het trouwen en kinderen krijgen. In sommige adviezen werd deze grens van expertise nog duidelijker. Dat was bijvoorbeeld zo in een brief uit 1972, wanneer lezeres ‘Magda’ twee vragen stelde: eentje over littekens van brandwonden die ze had opgelopen als tweejarig kind en eentje over het doen groeien van haar wimpers. Over de littekens was het magazine net zoals bij ‘Roosje’ eerder kort van stof. Er volgde wat algemene info over littekens van brandwonden, gevolgd door het advies dat ze best eens naar de dokter ging en in geen geval zelf iets zou proberen. Over haar

¹⁸⁸ Loughran, “‘The Most Helpful Friends in the World’: Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women’s Magazines, c. 1960-1980”, 134.

¹⁸⁹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 8 oktober 1959

¹⁹⁰ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 5 juli 1967.

¹⁹¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 3 juli 1968.

¹⁹² “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 24 juli 1968.

¹⁹³ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 4 september 1958.

wimpers was het magazine veel gedetailleerder in haar antwoord. ‘Magda’ kreeg ricinusolie aangeraden, samen met ‘twee kneepjes’ die het magazine graag ‘verklikte’, die beiden neerkwamen op het op een bepaalde manier aanbrengen van mascara.¹⁹⁴ Net zoals in *Woman* lijken ook in *Het Rijk der Vrouw* de vrouwen die de adviezen schreven geen medische achtergrond te hebben gehad.¹⁹⁵

In alle voorbeelden tot nu toe waren de vrouwen (en de man) op zichzelf aangewezen. In deze zin verschilde *Het Rijk der Vrouw* op zekere hoogte van *Woman*: in *Woman* werd al vanaf de jaren 1950 ingezet op communicatie tussen lezers door het introduceren van een pagina waar regelmatige lezers met brieven konden communiceren met elkaar en met het magazine, wat in bovenstaande voorbeelden niet echt naar voren komt. Een nuance die hierbij echter dient gemaakt te worden is dat Loughran ook wijst op het feit dat deze vernieuwingen (zoals dus het introduceren van zo’n ‘regular readers page’) vaak eerder oppervlakkig waren en het format van de adviesrubriek tussen 1960 en 1980 maar weinig veranderde.¹⁹⁶

Dat lezers op zichzelf waren aangewezen en vooral advies kregen over ‘vrouwelijke’ dingen, werd door hen niet echt in vraag gesteld. In het onderzoek naar de tijdschriften *Libelle*, *Margriet* en *Beatrijs* gaven bijna alle vrouwen die Marloes Hülsken interviewde aan dat de bladen goed aansloten bij hun belevingswereld en ‘weinig tot geen weerstand opriepen’.¹⁹⁷ Dat betekent natuurlijk niet dat er geen kritieken waren. Kritiek op deze adviezen kwam er bijvoorbeeld van feministe en lector Culturele Studies Janice Winship, die in 1987 schreef dat (adviesrubrieken van) vrouwenmagazines geen verbindende rol speelden, maar vrouwen juist vervreemdden van elkaar.¹⁹⁸ Vanaf de jaren 1980 begon *Het Rijk der Vrouw* echter toch stappen te maken richting een adviesrubriek die meer inzette op contacten tussen lezers en begon de adviesrubriek op sommige vlakken een soort ‘forum-format’ aan te nemen.

1980-1990: naar de adviesrubriek als forum

Hoewel de uitstraling en lay-out van de *Brievenbus*, net zoals de adviesrubriek(en) van het Britse *Woman*, maar weinig veranderden tussen de jaren 1950 en 1980, begon de omgang met medische thema’s dat wel te doen. Niet alleen kwamen er veel meer ‘serieuze’ gezondheidsproblemen voor, ook begon het magazine in te zetten op het in contact brengen van lezers die met dezelfde problemen kampten. Er ontstonden in de adviesrubriek verschillende nieuwe categorieën, zoals ‘S.O.S. Wie kan helpen?’ vanaf 1983, dat na een kort verdwijnen in 1989 hernoemd werd naar ‘S.O.S. Gezondheid’ in 1990 (zie Figuur 3). Een brief uit 1981 van lezeres ‘M.C.V.’ uit Leuven, die klaagde over zeer pijnlijke buikpijn, wijst er op dat de vraag naar contact met andere lezeressen ook een vraag was vanuit het lezerspubliek zelf:

[...] Ik ben radeloos en weeg nog slechts 38kg, wegens een zeer slechte spijsvertering en ongerustheid. Ik weet niet tot wie ik mij moet wenden. Graag kwam ik met mensen in contact die mij zouden kunnen helpen of raad geven, want de pijnen worden onverdraaglijk. Zijn er soms RdV-lezeressen die ook in mijn geval verkeren? Ik zou hen zeer dankbaar zijn voor een wenk of een verwijzing naar een bepaalde therapie.’¹⁹⁹

¹⁹⁴ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 8 november 1972.

¹⁹⁵ Loughran, “‘The Most Helpful Friends in the World’: Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women’s Magazines, c. 1960-1980”, 143.

¹⁹⁶ Loughran, 137.

¹⁹⁷ Hülsken, *Kiezen voor kinderen?*, 147.

¹⁹⁸ Winship, *Inside Women’s Magazines*, 77-78.

¹⁹⁹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 11 augustus 1981.

‘M.C.V.’ was zeker niet de enige die haar noodkreet in de adviesrubriek liet plaatsen. De adviesrubriek in de jaren 1980 tot 1990 stond bol met brieven van lezeressen en lezers die ten einde raad waren, bijvoorbeeld omdat de dokter hen had gezegd dat er niets aan hun Syndroom van Ménière te doen was, psychiatrische hulp niet had geholpen voor een dwangfobie, psychologische begeleiding niet geholpen had voor erectieproblemen en nog een waaier aan andere voorbeelden.²⁰⁰ Hulpvragen werden ook effectief door lezers beantwoord: “‘Verzorgde vrouw’ stuurt duizend bedankjes naar alle vrouwen die haar advies gaven i.v.m. ‘Haaruitval’ (RdV nr. 42). Zowel een praktische als morele steun waren voor E.G. de lezersbrieven i.v.m. ‘Oogoperatie’ (RdV nr. 40).”, leest een stukje van de adviesrubriek in 1986.²⁰¹ Een ander voorbeeld van concrete actie waren de verschillende oproepen tot het oprichten van hulpgroepen, zoals voor mensen die op jonge leeftijd een lymfeedeem hadden gekregen of vrouwen die een borstamputatie hadden gehad.²⁰²

Ongetwijfeld was de adviesrubriek ook hier — zoals vaker doorheen deze masterproef — een duidelijke afspiegeling van de maatschappij. Aan het einde van de jaren 1970 begonnen in België een groot aantal patiëntenverenigingen van onderuit te ontstaan.²⁰³ Een aantal patiëntenverenigingen in België ontstonden al eerder in de twintigste eeuw, maar die waren vooral op het initiatief van artsen geweest.²⁰⁴ Voor zijn onderzoek naar de geschiedenis van Belgische patiëntenverenigingen interviewde historicus Tim Debroyer onder andere Gemma Reynders, die in 1981 de Crohnvereniging oprichtte. In 1977 belde ze wanhopig naar het Radio 2-programma *Service Telefoon*, in de hoop hulp te krijgen voor haar twee zwaar zieke kinderen.²⁰⁵ Ook *Het Rijk der Vrouw* werd in deze periode een gelijkaardige hulplijn.

De adviesrubriek weerspiegelde zeker ook de bredere veranderingen in het Westen. Waarom de adviesrubriek zichzelf steeds meer als forum begon te profileren als het over ziekte en gezondheid ging, wordt duidelijk wanneer het medicaliseringsproces in het Westen terug in beschouwing wordt genomen. Volgens de socioloog Peter Conrad begon het Westerse medische landschap in de jaren 1980 ingrijpend te veranderen: patiënten werden steeds meer consumenten en de autoriteit van de medische wereld begon steeds meer te eroderen.²⁰⁶ Socioloog Frederic W. Hafferty ging (hoewel hij vond dat Conrad de rol van de kapitaalmarkten te weinig aandacht had gegeven) mee in deze conclusie en stelde dat medicalisering een *bottom-up* proces geworden was, beïnvloed door de opkomst van patiënten die zichzelf als experts profileerden en de opkomst van belangen- en zelfhulpgroepen.²⁰⁷

Dat de brieven naar het magazine vaak een laatste noodkreet waren nadat de klassieke geneeskunde geen hulp meer kon bieden, is ook verschillende keren terug te zien in het aantal brieven dat vragen bevatte over ‘alternatieve’ geneeskunde, zoals homeopathie, acupunctuur of macrobiotische voeding.²⁰⁸ Om volledig te begrijpen waarom deze methoden nu zo aantrekkelijk

²⁰⁰ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 21 februari 1984 en 18 oktober 1983.

²⁰¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 28 januari 1986.

²⁰² “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 24 februari 1984 en 19 september 1978.

²⁰³ Tim Debroyer, “Op zoek naar de geschiedenis van Belgische patiëntenverenigingen”, *Brood en Rozen: Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen* 29, nr. 4 (2024): 44-45.

²⁰⁴ Debroyer, 42.

²⁰⁵ Debroyer, 42.

²⁰⁶ Peter Conrad, “The Shifting Engines of Medicalization”, *Journal of Health and Social Behavior* 46, nr. 1 (maart 2005): 4, <https://doi.org/10.1177/002214650504600102>.

²⁰⁷ Frederic W. Hafferty, “Medicalization Reconsidered”, *Society* 43, nr. 6 (september 2006): 41-42, <https://doi.org/10.1007/BF02698484>.

²⁰⁸ Zie bijvoorbeeld “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 4 oktober 1983, 3 december 1985, 1 maart 1988 en 29 maart 1988.

waren en mee als oplossing overwogen werden, is het kader van gender weer belangrijk. Om deze dynamiek te begrijpen spreken de Blécourt en Osborne over ‘*female cultures of healing*’:

‘In the dominant medical model, constructed by male scientists and influenced by notions of masculinity, illness was associated with the public sphere. Here the symptoms were generally physiological and the treatment was accordingly physical: either the administration of drugs or more invasive methods like surgery. In contrast, women’s experiences of illness and recovery were shaped by a female culture of women’s networks and their inextricable link with domestic affairs. Illness was not necessarily confined to physiological suffering but was perceived as a wider problem which was enmeshed with the well-being of the family.’²⁰⁹

Hoewel het artikel van de Blécourt en Osborne betrekking heeft op de vroege twintigste eeuw, lijkt de omgang met de verschillende soorten geneeskunde in de adviesrubriek nog erg op de *female cultures of healing* die ze in hun artikel beschrijven. Ook sociologe Allison Kirkman benadrukte in 2001 hoe (toen contemporaine) vrouwenmagazines met verschillende soorten geneeskunde omgingen en hoe de lijn tussen deze verschillende soorten niet altijd even duidelijk was.²¹⁰ Met andere woorden: de *female cultures of healing* van de vroege twintigste eeuw lijken nog na te zinderen in *Het Rijk der Vrouw* van de jaren 1980 en 1990 als het gaat over alternatieve geneeskunde.

De nadruk ligt in deze context op het woord ‘lijken’, want om met zekerheid het concept toe te passen op een latere periode zoals de jaren 1980 is er nog meer onderzoek nodig. Onderzoeken die de nadruk legden op vrouwelijke geneesculturen legden tot op heden vooral de nadruk op niet-Europese contexten en kwamen vooral — net zoals het onderzoek van de Blécourt en Osborne — ook in een antropologische context voort, eerder dan een historische.²¹¹ Binnen de antropologie werd zo het veld van de *critical medical anthropology* (CMA) geboren uit de culturele antropologie.²¹² In de historiografie (en historische antropologie) werd natuurlijk wel al aandacht gegeven aan de rol van vrouwen als genezers, maar is de rol van vrouwelijke patiënten die zelf op zoek gingen naar alternatieve geneeswijzen nog weinig onderzocht, waardoor een robuust conceptueel kader tot op heden ontbreekt.²¹³ Ook is het opletten om ‘vrouwen’ niet zomaar te reduceren tot één monolithische bevolkingsgroep. Er waren natuurlijk ook vrouwen die wel gewoon naar de dokter gingen en niet in alternatieve geneeskunde geïnteresseerd waren.

De term ‘alternatieve’ geneeskunde brengt wel een paar problemen met zich mee, niet in het minst omdat deze andere vormen van geneeskunde niet per se een alternatief waren, maar eerder als complementair beschouwd werden. Ook was de dichotomie tussen orthodoxe geneeskunde en ‘kwakzalverij’ voor veel vrouwen in deze context waarschijnlijk helemaal niet zo aanwezig.²¹⁴

²⁰⁹ De Blécourt en Osborne, “Women’s medicine, women’s culture”, 391.

²¹⁰ Allison Kirkman, “Productive Readings: The Portrayal of Health ‘Experts’ in Women’s Magazines”, *Qualitative Health Research* 11, nr. 6 (november 2001): 756-60, <https://doi.org/10.1177/104973230101100605>.

²¹¹ Hoewel ze het concept niet letterlijk gebruikte onderzocht antropologe Ien Courtens bijvoorbeeld deze *gendered* processen van genezing op het eiland Papua in haar doctoraat getiteld *Restoring the Balance: Performing Healing in West Papua*, Verhandelingen van Het Koninklijk Instituut Voor Taal-, Land- En Volkenkunde 241 (Leiden: KITLV Press, 2008).

²¹² Elizabeth Strober, “Traditional Healing”, in *Encyclopedia of Gender and Society*, door Jodi O’Brien (Californië: SAGE Publications, 2009), 4, <https://doi.org/10.4135/9781412964517.n422>.

²¹³ Joris Vandendriessche en Benoît Majerus, red., “Introduction”, in *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Manchester University Press; Manchester, 2021), 15.

²¹⁴ De Blécourt en Osborne, “Women’s medicine, women’s culture”, 378-81.

Op dat gebied is het echter aangewezen om voorzichtig te zijn als het de Belgische casus betreft, omdat de historiografie over de grenzen tussen wetenschappelijke en populaire geneeskunde in België nog in haar kinderschoenen staat.²¹⁵ Om te benadrukken dat de grenzen tussen deze twee

brievenbus

Dossier verwarming

Ik weet dat over wedstrijden geen briefwisseling wordt gevoerd, noch getelefoneerd. Het betreft echter niet de wedstrijd zelf, maar de publicatie van de uitslag en de winnaars van het Dossier: Verwarming 1983. Waarom wordt bij de uitslag van de wedstrijd ook niet het gewicht van de RdV's vermeld dat men moest raden voor de schiftingsvraag? Waarom worden, samen met de uitslag van de wedstrijd, ook niet de namen van de winnaars bekend gemaakt?

Wantrouwige deelnemster

N.v.d.r. We houden met uw suggestie meteen rekening en zullen in het vervolg ook bij de wedstrijden van de dossiers « Leef met je tijd! » het antwoord op de schiftingsvraag en de lijst van de winnaars publiceren.

Bestralingen voor reuma?

Al jaren lijd ik aan reuma in een erge graad en als de zware geneesmiddelen die ik nu moet nemen, niet helpen, stellen de dokters voor me te bestralen. Van al wie zo'n behandeling heeft ondergaan, had ik graag de bevindingen geweten. V.L.

Artrose aan de knie

Toen ik 23 was, heb ik op aanraden van de dokter een cyste laten verwijderen aan mijn rechterknie, maar een aantal maanden na de operatie zat ik terug met hetzelfde probleem. Inspuitingen met cortison hielpen niet en het ging van kwaad naar erger. Voor twee jaar heeft de dokter mij aangeraden een artroscopie te laten doen en daaruit bleek dat er indertijd geen cyste was verwijderd, maar wel de bursa (smeerbeursje). De dokter vindt dat zo iets niet had mogen gebeuren omdat mijn kniegewricht nu niet meer gesmeerd wordt en dit al sinds 9 jaar. Het doet ook geen goed aan de artrose in mijn knie en daar ik mijn rechterbeen probeer te sparen, krijg ik veel sneller artrose aan de linker knie. Ik ben nu 32 jaar en ik heb soms zoveel pijn dat ik niet kan gaan werken. Ik volg al twee jaar allerlei therapieën die de pijn wel eens verlichten. Zijn er nog mensen met dezelfde kwaal en die zich voor artrose hebben laten opereren? Welke zijn hun ervaringen? G.G.

Bouw het zonnetje aan uw huis.

Thermo-Stock dubbele beglazing met verzekeringspolis van 10 jaar.
ISOLATIEKREDIET MOGELIJK.

Van uw DRIES overdekte Pergola of uw Veranda (100 % lichtdoorlatend), zal u blijvend plezier hebben zelfs na de zomer, na de vakantie. Komfort het hele jaar door. En nooit meer sleuren met tuinmeubelen. Want met Dries Terrasbouw geniet u volop van uw tuin. En van uw woning die niet alleen een kamer verkrijgt, maar ook stijgt in waarde. Uitgevoerd in hoogwaardig materiaal. Nu, steeds voorzien van Thermo-Stock dubbele beglazing. In de stijl van uw woning. De veranda-profielen zijn speciaal berekend om te weerstaan aan rukwinden en sneeuwlast. 30 % zonnewarmte in de winter. Het is een verstandige investering waaraan u veel plezier zal hebben. Nu en later... Vraag het maar aan één van onze 7.000 tevreden klanten of bel gerust voor informatie.

Gratis bestek. 5 JAAR OMNIUMGARANTIE.
Bezoek onze modelveranda's te:
Antwerpen - St. Niklaas - Zoersel - Oostende - Knokke - Kortrijk - Zonhoven - Meise - Heffen - Waterloo - Montignies - Eindhoven (NI) - Parijs.

Voor vrijblijvende inlichtingen:
tel. 03/311.59.61.
(West-Vlaanderen:
VERANDALUX 059/32.10.16)

DRIES

WESTMALLE

VERANDALUX

OOSTENDE

VERANDA'S • PERGOLA'S

Antwerpsesteenweg 439 - 2140 Westmalle.

Naam: R84-1
Adres:
Gemeente:
Tel.:
Vertel mij alles vrijblijvend en gratis over: veranda-pergola-zwembadoverdekking.
Indien geen zegel bij de hand schrijven: Port betaald door bestemming.

Wie helpt zelfhulpgroep starten?

Ik ben op zoek naar mensen die lijden aan congenitaal lymfoedeem of lymfoedeem dat ze op jonge leeftijd kregen. Bedoeling is samen een zelfhulpgroep te starten en bij het RIZIV aan te dringen op terugbetalingen. Samen zou er ook gewerkt worden aan de problematiek van deze ziekte. Wie interesse heeft kan contact opnemen met Katrin Lammens, Kikvorsstraat, 67, 9000 Gent, tel. (091) 21 82 40.

Hooikoorts

Sinds 5 jaar heb ik elke lente last van erge hooikoorts en heb al van alles geprobeerd. Wekelijks inspuitingen maakten het alleen maar erger. Kent er iemand een afdoende methode of behandeling tegen hooikoorts? M.B.

Brieven voor de hulpvragers kunnen naar de redactie worden gestuurd. We zullen ze hen meteen doorsturen.

Alle inlichtingen over de Brievenbus vindt u op blz. 134.

S.O.S... WIE KAN HELPEN?

Een servicierubriek waar RdV-
lezers en -lezeressen die ten
einde raad zijn, de kans krijgen
GRATIS via andere lezers en le-
zeressen te worden geholpen.

Figuur 3. Een deel van de Brievenbus van Het Rijk der Vrouw van 28 februari 1984, met een aantal hulpvragen van lezers in de servicierubriek 'S.O.S. Wie kan helpen?'. (Bron: Universiteitsbibliotheek KU Leuven)

²¹⁵ Tinne Claes en Katrin Pilz, "Medicine, media and the public", in *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Manchester University Press; Manchester, 2021), 321-22.

vormen van geneeskunde niet altijd even duidelijk waren, wordt in de literatuur eerder voor de term ‘complementaire geneeskunde’ gekozen.²¹⁶

Dat er in de adviesrubriek veel vragen over complementaire geneeskunde kwamen en de scheiding tussen orthodoxe en complementaire geneeskunde niet zo sterk was, betekent echter niet dat er geen zekere hiërarchie bestond. In de meerderheid van de gevallen werd wel degelijk voor complementaire geneeskunde als laatste oplossing gekozen, niet als startpunt. ‘Als de klassieke geneeskunde je niet meer kan helpen, ga je je heil zoeken in alternatieve geneeswijzen. Na een hele resem alternatieve therapieën is mijn man nu bezig met acupunctuur, tot nu toe echter zonder resultaat.’, schreef ‘H.D.’ in 1988 over de vermoedelijke prostatitis van haar man.²¹⁷ ‘B.S.’ schreef in 1983 hetzelfde: ‘Ik heb de klassieke geneeskunde, homeopathie en acupunctuur uitgeprobeerd. Wie kan er mij helpen om van die halsspijn en migraine af te komen, liefst met natuurlijke middelen.’²¹⁸

Een minderheid van lezers ging de klassieke geneeskunde wél expliciet uit de weg, of schreef er in hun brief simpelweg niets over. Een persoon met pseudoniem ‘H.B.’, bijvoorbeeld, vroeg in 1983 naar een oplossing voor zijn of haar migraine en ‘zou graag geholpen worden met kruiden of iets dergelijks, maar zeker niet met medicijnen’.²¹⁹ Sommige andere lezers durfden simpelweg niet met hun arts te praten: ‘Een grote angst voor de bevalling en de gevolgen daarvan weerhouden me om deze belangrijke stap te zetten. Ik durf hierover met niemand praten, ook niet met een huisarts of gynaecoloog.’, schreef ‘Bangerdje’, een vrouw van 25, op dezelfde pagina als ‘H.B.’.²²⁰ Dat vrouwenmagazines volgens historica Laurel Forster ‘an intimate zone of confidentiality and friendship’ konden zijn, is in voorgaand voorbeeld ook zeer duidelijk te zien.²²¹ Dat er ook een bepaalde hiërarchie kon bestaan tussen verschillende vormen van complementaire geneeskunde, wordt duidelijk in de brief van ‘M. Van den Bosch’, uit Gent:

‘[...] als ik ooit aan hypertensie zou lijden, zou ik in een apotheek toch eerder naar een geschikte thee vragen, ook al wordt daar op geleerde congressen met geen woord over gerept. Wel vind ik het kras dat transcendente meditatie wordt aangeraden. Kennelijk weten sommigen dus nog altijd niet, of willen het niet weten, dat TM een soort sekte is die nepwetenschap gebruikt om op grote schaal aan beurzensnijderij te doen.’²²²

Ook de context van het feministische *Women’s Health Movement* kan niet ontbreken als het gaat over complementaire geneeskunde in een *gendered* kader. Rond de jaren 1960, maar eigenlijk ook al veel eerder, ontstonden in het Westen verschillende sterke *grassroots*-bewegingen van vrouwen die zich verzetten tegen heersende medische discours. Abortus was een belangrijk thema, maar ook de relatie tussen dokters en patiënten, een gebrek aan kennis over het vrouwenlichaam (zowel bij mannen als vrouwen zelf) en overdreven medicalisering van datzelfde vrouwenlichaam waren eveneens punten van protest.²²³ Deze bewegingen hadden een transnationaal karakter: informatie werd over nationale grenzen uitgewisseld en belangrijke

²¹⁶ Zie bijvoorbeeld Irvine Loudon, “A Brief History of Homeopathy”, *Journal of the Royal Society of Medicine* 99, nr. 12 (december 2006): 607-10, <https://doi.org/10.1177/014107680609901206>.

²¹⁷ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 maart 1988.

²¹⁸ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 11 oktober 1983.

²¹⁹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 25 oktober 1983.

²²⁰ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 25 oktober 1983.

²²¹ Forster, *Magazine Movements*, 158.

²²² “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 14 september 1982.

²²³ Melinda Goldner, “Women’s Health Social Movements”, in *The Oxford Handbook of U.S. Women’s Social Movement Activism*, onder redactie van Holly J. McCammon e.a. (Oxford: Oxford University Press, 2017), 255-56, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190204204.013.14>.

sprekers gingen op tournee door verschillende landen. De twee belangrijkste manieren van actievoeren waren het geven van voorlichting aan vrouwen en het aanbieden van alternatieve gezondheidszorg, vaak georganiseerd in zelfhulpgroepen.²²⁴ Het verspreiden van kennis over complementaire geneeskunde was een missie die verschillende groepen binnen het *Women's Health Movement* hadden, waardoor deze kennis ook tot in België verspreid raakte.²²⁵

Feministische ideeën konden via externe adviesgevers ook tot in *Het Rijk der Vrouw* geraken. Klinisch psychologe en feministe Majo Van Ryckeghem — die in haar boek *Huisvrouw: een beroep met risico's* ook een aantal pagina's aan 'alternatieve geneeswijzen' had gewijd — gaf in de jaren 1985 tot 1990 verschillende keren advies voor artikels van *Het Rijk der Vrouw*-journaliste Gerda Van Den Dries, bijvoorbeeld over huwelijksmoeilijkheden, maar ook over gezondheid.²²⁶ Zo kwam er in *Het Rijk der Vrouw* van 1987 een artikel getiteld 'Ziek worden heeft niet alleen met je lichaam te maken!' uit, dat handelde over psychosomatische klachten en ook advies van Van Ryckeghem bevatte.²²⁷ Het is evenzeer belangrijk de rol van deze externe adviesgevers ook niet te onderschatten: in een e-mail benadrukt Van Ryckeghem namelijk dat ze nooit echt bij de redactie betrokken was, wat betekent dat haar adviezen wel nog aan de interpretatie van redactieleden onderhevig was.²²⁸

Van kennisbron naar doorgeefluik

Voorgaand diachroon overzicht laat toe om terug te koppelen naar hoe het magazine zichzelf als bron van kennis over het lichaam en de geest profileerde in de adviesrubriek. Tijdens de 'jaren van individuele zelfhulp' was dat zeer duidelijk: *Het Rijk der Vrouw* profileerde zich als uitgesproken kennisbron over alles wat in zekere zin als een verlenging van 'vrouwelijkheid' gezien kon worden en adviesvragers werden verwacht zelf iets aan hun problemen te doen. Onderwerpen waarvoor mensen best naar een expert gingen kwamen in mindere mate voor. Een simpele optelsom van het aantal doorverwijzingen naar experts per decennium schetst dit beeld: voor de jaren 1950 zijn dat er twaalf, voor de jaren 1960 dertien, maar voor de jaren 1970 al vierentwintig. Vanaf de jaren 1970 was er een verandering ingezet richting meer ernstige gezondheidsproblemen, waarop het magazine vaak geen ander antwoord op kon bieden dan een doorverwijzing naar een dokter, wat dus resulteerde in een stijging van het aantal doorverwijzingen. Het was een soort 'tussenperiode': de adviesrubriek begon wel ernstigere problemen te behandelen, maar deed dat nog niet in een forumverband.

Aan het einde van de jaren 1970 en het begin van de jaren 1980 maakte de adviesrubriek een paar veranderingen door: mede dankzij de introductie van nieuwe categorieën als 'S.O.S. Gezondheid' begint de adviesrubriek steeds meer een forum te worden dat lezers met elkaar in contact bracht. Dat wilde echter niet zeggen dat het magazine volledig stopte met zichzelf als kennisbron over het lichaam en de geest te profileren. Het vraag-antwoordmodel bleef gewoon bestaan en vragen die binnen dat kader van 'vrouwelijkheid' pasten, bijvoorbeeld zorgen over te kleine borsten, kregen

²²⁴ Goldner, 256.

²²⁵ Azzurra Tafuro, "Feminist Circulations: Towards a Translocal and Transnational History of the Women's Health Movement in 1970's Italy", in *Transnational Feminism in Non-English Speaking Europe, c. 1960-1990*, onder redactie van Agnes Andeweg en Heidi Kurvinen, *Genders and Sexualities in History* (Cham: Springer Nature Switzerland, 2024), 92, https://doi.org/10.1007/978-3-031-69138-6_5.

²²⁶ Mieke Peeters, Majo Van Ryckeghem, en Myriam Steenackers, *Huisvrouw: een beroep met risico's: zenuwen en depressies bij thuiswerkende vrouwen*, 3e dr. (Leuven: Acco, 1989), 75-77; Zie bijvoorbeeld "Getrouwd zijn is niet altijd gemakkelijk", *Het Rijk der Vrouw*, 3 december 1985.

²²⁷ "Ziek zijn heeft niet alleen met je lichaam te maken!", *Het Rijk der Vrouw*, 29 september 1987.

²²⁸ Majo Van Ryckeghem, "Vragen i.v.m. Het Rijk der Vrouw.", persoonlijke communicatie, 22 april 2026.

nog steeds antwoord.²²⁹ *Het Rijk der Vrouw* begon dus eerder een doorgeefluik te vormen als het ging over meer ernstige gezondheidsproblemen, zoals het Syndroom van Ménière, kanker, problemen met bepaalde organen, enzovoort. Dat deze vragen in een forumcontext voorkwamen is ook te zien in het aantal doorverwijzingen naar experts: tussen 1980 en 1990 waren dat er maar twaalf, simpelweg omdat het magazine bij de meeste van deze berichten dus niet meer tussenkwam, maar ze gewoon publiceerde in de hoop dat lezers zouden helpen. Eerder deed het magazine dat wel, al was het maar met een heel erg korte doorverwijzing naar de dokter of psycholoog.

Dat het magazine zich als een soort tussenpersoon begint te profileren tussen verschillende lezers met gelijkaardige problemen of lezers die elkaar een luisterend oor willen bieden, nuanceert de feministische kritieken die onder andere Janice Winship in haar boek *Inside Women's Magazines* uitte. Winships kritiek, dat adviesrubrieken vrouwen van elkaar vervreemdden in plaats van ze samenbrachten, lijkt voor deze periode van *Het Rijk der Vrouw* veel minder op te gaan.²³⁰ Zoals eerder duidelijk werd, werden antwoorden op lezersbrieven wel degelijk — en gratis — naar andere lezers doorgestuurd en leidde dat soms ook echt tot oplossingen, bijvoorbeeld te zien aan de bedankingen die soms gepubliceerd werden. Zeker ook het feit dat er in de adviesrubriek verschillende keren plaats gemaakt werd voor oproepen van zelfhulpgroepen spreekt dat idee van vervreemding tegen.

3.2 Een evenwichtig lichaam in een omgeving die ziek maakt

Een van de belangrijkste termen die in de adviesrubriek gebruikt werd om mentale en lichamelijke moeilijkheden te verklaren en te interpreteren was zonder twijfel een gebrek aan 'evenwicht'. Omdat het discours zo veelvuldig in de adviesrubriek voorkwam, is het essentieel om even een (korte) contextuele schets te bieden. Opnieuw zal blijken dat ook dit discours niet los gezien kan worden van een gender-context.

Niet enkel in *Het Rijk der Vrouw* was het bewaren van evenwicht belangrijk: in de twintigste eeuw werden evenwicht en onevenwicht populaire termen om te kijken naar verschillende dimensies van de gezondheid van mensen, niet-mensen en de planeet.²³¹ In de adviesrubriek ging deze focus op balans zeer vaak hand in hand met nog een ander breed verspreid discours, dat van problemen met 'zenuwen' en (in mindere mate) 'neurasthenie'. Dat zenuwstoornissen in de adviesrubriek met de twintigste-eeuwse metafoor van evenwicht omschreven werden, moet volgens taalkundige en historica Lisa Appignanesi niet verbazen: om onbekend terrein van het lichaam te kunnen begrijpen werd altijd al gebruik gemaakt van metaforen, die ook nog eens zeer goed weerspiegelen wat er in die periode leefde. In de achttiende eeuw, bijvoorbeeld, werd de 'zenuwenergie' van het lichaam vooral als een vloeibaar iets beschreven, terwijl beschrijvingen van diezelfde energie in de negentiende eeuw steeds meer opschoven van een soort 'vitale energie' richting noties van elektriciteit.²³²

Dat de zenuwen van het lichaam in balans moesten zijn, was dus al een ouder idee. Aan het einde van de negentiende eeuw ontstonden in verschillende landen in Europa zorgen over het 'verlies van zenuwen'. In 1869 populariseerde de Amerikaanse neuroloog George Miller Beard de term 'neurasthenie' om verschillende symptomen van overspanning een duidelijke diagnose te

²²⁹ Bijvoorbeeld in "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 14 september 1982.

²³⁰ Winship, *Inside Women's Magazines*, 77-78.

²³¹ Mark Jackson en Martin D. Moore, red., "Introduction", in *Balancing the Self: Medicine, Politics and the Regulation of Health in the Twentieth Century*, Social Histories of Medicine (Manchester, UK: Manchester University Press, 2020), 4.

²³² "Nerves", in *Mad, Bad and Sad: A History of Women and the Mind Doctors from 1800 to the Present*, door Lisa Appignanesi (London: Virago, 2008), 102-3.

kunnen geven. De term vond al snel in heel Europa ingang.²³³ In Nederland, bijvoorbeeld, was de natie ‘verzwakt’, ‘overspannen’ en ‘vervrouwelijkt’, wat gezien werd als een gevolg van de toenemende modernisering.²³⁴ Met andere woorden: de zenuwbalans van het lichaam was door de moderniteit uit balans gebracht.²³⁵

Deze crisis werd ook vaak in een gegendered kader geplaatst: de zenuwzwakte werd in Nederland, maar hoogstwaarschijnlijk ook in veel andere Europese landen, in verband gebracht met een crisis van mannelijkheid.²³⁶ Problemen met de zenuwen lijken dus een probleem dat eerder aan vrouwelijkheid gelinkt was. Niet toevallig waren deze zenuwproblemen dus ook vaak het onderwerp van zelfhulpboeken in de vroege twintigste eeuw, die op hun beurt gemakkelijk ingang vonden in vrouwenmagazines.²³⁷ Dat discours bleef in de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* lang bestaan: in 1952 werd een vrouw gewaarschuwd dat ze haar zenuwen onder controle moest krijgen door naar een dokter te gaan, omdat ze anders gevaar liep neurasthenie op te lopen.²³⁸ De angst voor zenuwinzinkingen en discoursen in verband met zenuwstoornissen bleven zelfs tot in de jaren 1980 bestaan.²³⁹

Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk werd, waren vrouwen vooral op zichzelf aangewezen om zichzelf te helpen. Problemen met relaties, twijfels over het huwelijk of ruzies thuis moesten door de vrouw worden opgelost en de door het magazine voorgestelde oplossingen hadden vaak tot doel om hun heteroseksuele relatie te waarborgen. Ook hun lichamelijk evenwicht bewaren was een taak van de vrouw zelf. Wanneer ‘Een ongeruste moeder’, bijvoorbeeld, in 1959 klaagde over haar man die alcoholist was en thuis voor problemen zorgde, was het eerst en vooral de taak van de vrouw zelf om haar zenuwachtigheid en prikkelbaarheid te overwinnen en zo haar evenwicht terug te vinden. Haar man had immers een evenwichtige vrouw nodig om op te kunnen steunen.²⁴⁰

Zenuwstoornissen, maar ook ziekte in het algemeen, werden in de adviesrubriek meer dan eens op een relationele of situationele manier geïnterpreteerd. Wanneer ‘Alda’ in 1970 klaagde over haar moeilijkheden nadat ze een kindje was verloren en het niet lukte om opnieuw zwanger te worden, wees ze zelf op haar leefmilieu als mogelijke boosdoener. Ze woonde samen met haar man bij haar schoonouders en walgde van haar schoonvader die na een ongeval ‘geen enkele inspanning doet om zijn genezing te bevorderen en hoe hij in die houding ook gesteund en gesterkt wordt door zijn eigen vrouw’. Naast het feit dat ‘Alda’ het zelfhulp- en verantwoordelijkheidsdiscours duidelijk geïnternaliseerd had, interpreteerde ze haar problemen zelf duidelijk als situatie-afhankelijk. Het antwoord van *Het Rijk der Vrouw* ging in deze situationele benadering mee: de vrouw moest haar leefmilieu veranderen door even bij haar ouders te gaan wonen, haar evenwicht terug te vinden en dan met haar man ergens anders gaan

²³³ Henry Connor, “Doctors and ‘Educational Overpressure’ in Nineteenth-Century Britain: A Fatigue State That Divided Medical Opinion”, *European Journal for the History of Medicine and Health* 80, nr. 1 (oktober 2022): 32-33, <https://doi.org/10.1163/26667711-bja10026>.

²³⁴ Joost Vijselaar, “Neurasthenia in the Netherlands”, in *Cultures of Neurasthenia: From Beard to the First World War*, onder redactie van Marijke Gijswijt-Hofstra en Roy Porter (Brill, 2016), 239-40.

²³⁵ Chandak Sengoopta, “‘A Mob of Incoherent Symptoms’? Neurasthenia in British Medical Discourse, 1860-1920”, in *Cultures of Neurasthenia: From Beard to the First World War*, onder redactie van Marijke Gijswijt-Hofstra en Roy Porter (Brill, 2016), 97.

²³⁶ Vijselaar, “Neurasthenia in the Netherlands”, 239-40.

²³⁷ Matthew J. McLaughlin, “Remedies for the Housewife’s Nervousness: Life Advice in Abraham Myerson’s Popular Self-Help Texts, 1920–1930”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 59, nr. 4 (2023): 383, <https://doi.org/10.1002/jhbs.22250>.

²³⁸ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 13 maart 1952.

²³⁹ Zie bijvoorbeeld “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 25 augustus 1981 en “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 28 september 1982.

²⁴⁰ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 22 oktober 1959.

wonen.²⁴¹ Hetzelfde gebeurde in het antwoord op ‘Een opstandige schoondochter’, die in haar brief haar relaas deed over haar schoonmoeder die volgens haar te vaak om dure cadeaus vroeg. Het magazine begon haar antwoord met de volgende vraag:

‘Het hangt ervan af hoe groot uw ergernis is. Als ze u ziek maakt (of liever uw man ziek maakt, want uiteraard komt het hem toe om in deze aangelegenheid te beslissen), kan de zaak het best eens uitgepraat worden met uw zwagers en schoonzusters. [...]’²⁴²

Om deze situationele en relationele benaderingen te begrijpen is het kader van de *female cultures of healing* opnieuw belangrijk. De linken met en tussen huiselijkheid, het gezin en gezondheid die centraal staan in de notie van de *female cultures of healing*, in tegenstelling tot het mannelijke model dat gelinkt was aan de publieke sfeer, komen hier duidelijk naar voren.²⁴³ Dat er geen duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen het fysieke en het psychologische is volgens De Blécourt en Osborne eveneens een onderdeel van deze *female cultures of healing*.²⁴⁴ Dat een omgeving vrouwen ziek kon maken, of dat het in ieder geval door sommige vrouwen zelf zo gezien kon worden, is dus niet vreemd, maar wordt enkel binnen een *gendered* kader duidelijk.

Dat idee van huiselijkheid is ook een van de belangrijkste dingen waar het vrouwenmagazine heel haar geschiedenis mee geassocieerd geweest is en werd ook door feministen regelmatig onder vuur genomen. Een van die bekendste kritieken werd helemaal in het begin van deze masterproef aangehaald: Betty Friedans *The Feminine Mystique*.²⁴⁵ Dat het promoten van huiselijkheid een bewust project van het vrouwenmagazine was, stelden ook Ros Ballaster en collega’s in hun boek *Women’s Worlds*. Volgens hen bracht de Vrouwenbeweging van de jaren 1950 en 1960 maar weinig nieuws voor het vrouwenmagazine: ‘The nineteenth-century model of the double nature of homemaking as physical and moral or spiritual also persists. Nowhere is this more clearly seen than in the advice columns.’²⁴⁶ Ongetwijfeld was het voor veel magazines ook zeer moeilijk om van die focus op huiselijkheid af te stappen, omdat de focus op het huishouden vaak een van de ontstaansredenen was geweest en bijgevolg mee de identiteit van het magazine vormgaf.

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat alle zenuwproblemen relationeel of situationeel benaderd werden. Zoals vaker was het magazine hierin ook weinig consequent: soms volgde er een relationele en situationele analyse zoals bij ‘Alda’ in 1970 of ‘Een opstandige schoondochter’ in 1972, soms werd de vrouw volledig zelf verantwoordelijk gesteld voor de situatie en volgde er dus geen relationele analyse. Dat er geen duidelijke lijn was tussen het mentale enerzijds en het fysieke anderzijds, maakte het voor het magazine ook gemakkelijker om een mogelijk gebrek aan expertise niet te laten doorschijnen. Dat het zenuwendiscours in de jaren 1950 nog bestond, en nog veel langer bleef bestaan, is een indicatie dat het magazine vooral haar expertise uit populair discours haalde, eerder dan uit professionele contexten. Historicus Mathew Thomson wees hierop in zijn onderzoek naar psychologische attitudes in twintigste-eeuws Groot-Brittannië. Al in de jaren 1930 waren discoursen in verband met zenuwen medisch gezien al verouderd, wat de populariteit volgens Thomson veelzeggend maakt:

‘Again, this indicates something about the view from below. The nervous discourse was not only still popular, but here it also provided a material basis for mental

²⁴¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 28 oktober 1970.

²⁴² “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 15 november 1972.

²⁴³ De Blécourt en Osborne, “Women’s medicine, women’s culture”, 391.

²⁴⁴ De Blécourt en Osborne, 391.

²⁴⁵ Eva Moskowitz, “‘It’s Good to Blow Your Top’: Women’s Magazines and a Discourse of Discontent, 1945-1965”, *Journal of Women’s History* (Bloomington) 8, nr. 3 (Fall 1996): 66; Friedan, *The Feminine Mystique*.

²⁴⁶ Ballaster, Beetham, en Frazer, *Women’s Worlds*, 123.

*deterioration, lack of food literally draining the nerves, that helped to turn the focus from personal responsibility to social inequity. As such, it enabled the unemployed to articulate their emotional experience in strikingly open terms.*²⁴⁷

Hoewel Thomson een ander thema behandelt, is het citaat wel relevant om het zenuwendiscours te kunnen duiden. Afgaande op Thomsons citaat was *Het Rijk der Vrouw* dus ook een soort spreekbuis of vertegenwoordiger van die *view from below*. Journalistes die de adviesrubriek schreven waren doorgaans geen experts, maar moesten zich wel proberen zo te profileren, wat kon leiden tot het gebruiken van verouderde discoursen. Magazines moesten verkocht worden, dus was het van belang dat het magazine adviezen gaf die aansloten bij de leefwereld van de lezers, maar tegelijk ook een bepaalde expertise uitdroegen.

3.3 Psychologie en psychologisering

In vorige hoofdstukken werd al duidelijk dat vrouwenmagazines leerscholen waren om te leren over seksualiteit, relationele problemen en medisch taalgebruik. Net zoals voor deze thema's het geval was, leerden lezers van vrouwenmagazines ook over psychologie en hoe ze psychologische referentiekaders op zichzelf konden toepassen. Vaak was dat op momenten dat lezers, vooral vrouwen, heel weinig andere manieren hadden om aan betrouwbare en toegankelijke informatie te komen.²⁴⁸ Tracey Loughran wijst in haar artikel 'Sex, Relationships and "Everyday Psychology" on British Magazine Problem Pages' ook expliciet op de rol van adviesrubrieken in het verspreiden van psychologische taal. Deze adviesrubrieken waren volgens Loughran namelijk 'crucial arbiters in popular psychological culture' op het moment dat de psychologische cultuur in Groot-Brittannië aan het veranderen was.²⁴⁹ Volgens eerdergenoemde Mathew Thomson kwam een stille meerderheid die niet actief met psychologie bezig was toch op reguliere basis in contact met psychologische taal en psychologische theorieën in contact, onder andere via de gedrukte pers.²⁵⁰

Psychologisering: het kleine broertje van medicalisering?

Net zoals medicalisering een analytisch concept werd om de toename aan een medisch referentiekader te begrijpen, werd psychologisering om dezelfde reden geïntroduceerd om een toename aan een psychologisch referentiekader te verklaren. Psycholoog en filosoof Jan De Vos begrijpt psychologisering als 'het fenomeen waarbij de kennis van de psychologie het centrale referentiekader wordt van hoe we bij onszelf, de ander en de wereld aanwezig zijn.'²⁵¹ Cultureel psychologe Anna Sieben geeft een gelijkaardige definitie: 'I use the term psychologization to denote the use of psychological concepts, theories, methods, or techniques in everyday life, especially outside of professional settings.'²⁵²

²⁴⁷ Mathew Thomson, *Psychological Subjects: Identity, Culture, and Health in Twentieth-Century Britain* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 163.

²⁴⁸ Bingham, "Newspaper Problem Pages and British Sexual Culture since 1918", 53; Loughran, "Sex, Relationships and 'Everyday Psychology' on British Magazine Problem Pages, c. 1960–1990", 2.

²⁴⁹ Loughran, "Sex, Relationships and 'Everyday Psychology' on British Magazine Problem Pages, c. 1960–1990", 2.

²⁵⁰ Thomson, *Psychological Subjects*, 4.

²⁵¹ Jan De Vos, *Psychologisering in tijden van globalisering: een kritische analyse van psychologie en psychologisering* (Leuven: Acco, 2011), 25.

²⁵² Anna Sieben, "Psychologization", in *Cultural Psychology: An Introduction*, onder redactie van Uwe Wolfradt, Lars Allolio-Näcke, en Paul Sebastian Ruppel (Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2024), 348, https://doi.org/10.1007/978-3-658-45155-4_34.

Een essentieel punt dat Sieben aanhaalt, is dat psychologisering vooral betrekking heeft op het dagelijks leven, losgekoppeld van professionele contexten, zoals bijvoorbeeld de consultatieruimte bij de psycholoog of psychiater. Dit onderscheid tussen ‘academische’ psychologie enerzijds en ‘alledaagse’ psychologie is belangrijk om psychologisering volledig te kunnen begrijpen. In de historiografie wordt dit onderscheid namelijk ook gemaakt, zoals bijvoorbeeld door psychologe Nora Ruck en collega’s, die spreken over ‘psychologie met een grote P’ om te verwijzen naar de academische psychologie en ‘psychologie met een kleine p’ om te verwijzen naar ‘alledaagse’ psychologie, die zij beschouwden als een psychologie die door mensen eeuwenlang gebruikt werd om de wereld rondom hen te begrijpen.²⁵³

Psychologisering is dus ook een uitwisseling tussen deze twee vormen van psychologie: Sieben stelt dat de zoektocht naar psychologische verklaringen van menselijk gedrag al even oud is als de mens. Uiteindelijk komen deze verklaringen met academische psychologie in contact, leidt dat tot theorievorming en vinden die theorieën op hun beurt weer ingang in de maatschappij.²⁵⁴ Omdat deze verschillende theorieën door verschillende actoren op verschillende manieren gebruikt zijn geweest, heeft Sieben het liever over meerdere psychologisering, ‘psychobooms’ en therapeutische culturen.²⁵⁵ Freuds psychoanalyse, dat hij uitwerkte aan het einde van de negentiende eeuw, zou als zo’n ‘psychoboom’ beschouwd kunnen worden.

De uitwisseling tussen academische en niet-academische psychologie was onder andere belangrijk tijdens de tweede feministische golf, in Duitstalige landen en de Verenigde Staten. Psychologie en de radicaal-feministische praktijk van het *consciousness-raising* waren sterk met elkaar verbonden. Radicale feministen waren kritisch voor het discours van psychologische experts op het gebied van onder andere psychoanalyse en psychotherapie, maar putten tegelijk ook heel wat inspiratie uit de toenmalige psychologische cultuur.²⁵⁶ Meer specifiek de psychoanalyse bleek een belangrijke inspiratiebron. In hun onderzoek naar *consciousness-raising* in Duitstalige landen en de Verenigde Staten in de jaren 1960 en 1970 stellen Ruck en collega’s dat psychoanalytische referentiekaders veel gebruikt en vervormd werden.²⁵⁷ Hoewel *Het Rijk der Vrouw* niet radicaal-feministisch was, is de vraag toch in hoeverre deze vervormingen van psychologische (of specifiek psychoanalytische) repertoires ook in de adviesrubriek doorschemerden.

Het concept psychologisering doelt dus veelal op het proces van de intrede van een of meerdere psychologische referentiekaders in het dagelijkse leven. Het feit dat het een proces is, roept dus ook vragen op in verband met een start- en eindpunt. Een exact startpunt is, zoals ook bij andere conceptuele processen, zoals mediatisering of medicalisering, moeilijk te bepalen, maar dankzij de literatuur is een ruwe schatting wel mogelijk. Volgens Tracey Loughran maakte het Verenigd Koninkrijk een ‘unprecedented flourishing of psychological expertise’ mee in de decennia na de Tweede Wereldoorlog.²⁵⁸ Sieben stelt dat de algemene consensus binnen de literatuur is dat psychologische kennis in het Westen breed verspreid raakte tijdens de jaren 1970.²⁵⁹ Historicus Maik Tändler spreekt in deze context ook over een ‘psychoboom’ in de jaren 1970.²⁶⁰ Er waren

²⁵³ Ruck e.a., “Psychologization in and through the Women’s Movement”, 270.

²⁵⁴ Sieben, “Psychologization”, 348.

²⁵⁵ Sieben, 355.

²⁵⁶ Ruck e.a., “Psychologization in and through the Women’s Movement”, 271-73.

²⁵⁷ Ruck e.a., “Psychologization in and through the Women’s Movement”.

²⁵⁸ Loughran, “Sex, Relationships and ‘Everyday Psychology’ on British Magazine Problem Pages, c. 1960–1990”, 2.

²⁵⁹ Sieben, “Psychologization”, 349.

²⁶⁰ Maik Tändler, *Das therapeutische Jahrzehnt: der Psychoboom in den siebziger Jahren*, Veröffentlichungen des Zeitgeschichtlichen Arbeitskreises Niedersachsen, Bd. 30 (Göttingen: Wallstein, 2016), 10, geciteerd in Sieben, ‘Psychologization’, 350.

echter ook vroegere vormen van psychologisering volgens historicus Marc Depaepe: in de jaren 1920 werd masturbatie als probleem gezien en in toenemende mate ge-psychologiseerd. Masturbatie was hoe langer hoe meer een symptoom van psychische of lichamelijke problemen in plaats van de oorzaak.²⁶¹

Of het proces van psychologisering ooit geëindigd is, is een veel moeilijkere vraag. Volgens Jan De Vos alvast niet: in onze huidige wereld, waar neurowetenschappen belangrijker lijken, blijft psychologie een onontbeerlijk referentiekader. De Vos stelde zo dat de psychologie haar eigen dood heeft kunnen overleven.²⁶² Deze masterproef gaat dan ook uit van de volgende tijdsafbakening: psychologisering begon na de Tweede Wereldoorlog, raakt rond de jaren 1970 breder verspreid, en is tot op heden zichtbaar. In België kwam er bijvoorbeeld ook pas na de Tweede Wereldoorlog (onder invloed van Franse psychologen) een institutionele toenadering tot de psychoanalyse.²⁶³

Enkel afgaande op de tijdsafbakening lijkt psychologisering dus een proces dat na (en tijdens) het proces van medicalisering opkomt. Soms kwam het in de jaren 1970 tot discussie over welke van de twee visies belangrijker was, bijvoorbeeld in de context van de geboorte als overwegend medisch of psychologisch evenement, maar over het algemeen werd medicalisering niet echt in twijfel getrokken.²⁶⁴ In haar artikel 'Créer du lien avec le (futur) enfant: une évolution entre psychologisation et médicalisation (1945-1990)', waar het Franstalige zusterblad van *Het Rijk der Vrouw Femmes d'Aujourd'hui* deel van het bronnenmateriaal uitmaakt, stelt historica Margaux Roberti-Lintermans dat de medische en psychologische discoursen elkaar versterkten.²⁶⁵ Psychologisering lijkt dus eerder een soort 'klein broertje' van medicalisering. Het proces kwam later op gang en ook de allereerste psychologen, zoals Sigmund Freud, Ivan Pavlov of Gustav Fechner waren allemaal in de eerste plaats opgeleid tot dokters.²⁶⁶

Net als medicalisering is psychologisering een kritisch concept. Deze toename van het gebruiken van psychologische referentiekaders werd eerder onder andere door Nikolas Rose, die ook een criticus van het concept medicalisering was, en Jan De Vos in verband gebracht met het neoliberalisme en neoliberale subjectificatie.²⁶⁷ In hun kritisch werk over het concept spreken De Vos en Ángel Gordo over psychologisering in volgende termen: 'Psychologisation and, by extension, psychology may be conceptualised as an outcome, a central feature of neoliberalism or, alternatively, as a process rather than a steady condition [...]'²⁶⁸ Een gelijkaardige kritiek kwam er in Frankrijk rond de jaren 1960 en 1970, toen hevige discussies plaatsvonden over de psychologisering van het sociaal werk.²⁶⁹

²⁶¹ Marc Depaepe, "De markt van het kind", in *De zieke natie: over de medicalisering van de samenleving 1860-1914*, onder redactie van Liesbet Nys e.a. (Groningen: Historische Uitgeverij, 2002), 265.

²⁶² De Vos, *Psychologisering in tijden van globalisering*, 27-31.

²⁶³ Dany Nobus en Katrien Libbrecht, "De Franse connectie: een geschiedenis van de psychoanalyse in België", *Tijdschrift voor Psychoanalyse* (Amsterdam) 3, nr. 3 (1997): 143.

²⁶⁴ Margaux Roberti-Lintermans, "Créer du lien avec le (futur) enfant : une évolution entre psychologisation et médicalisation (1945-1990)", *Périnatalité* 17, nr. 1 (juni 2025): 35-36, <https://doi.org/10.3166/rmp-2025-0238>.

²⁶⁵ Roberti-Lintermans, 35.

²⁶⁶ Per Saugstad, *A History of Modern Psychology* (New York: Cambridge University press, 2018), 15.

²⁶⁷ Sieben, "Psychologization", 350; Ángel Gordo en Jan De Vos, red., *Psychologisation under Scrutiny*, Annual Review of Critical Psychology 8 (Discourse Unit, 2010), 3-6.

²⁶⁸ Gordo en De Vos, *Psychologisation under Scrutiny*, 6.

²⁶⁹ Maryse Bresson, "La psychologisation de l'intervention sociale : paradoxes et enjeux", *Informations sociales* 169, nr. 1 (mei 2012): 68, <https://doi.org/10.3917/inso.169.0068>.

Psychologische taal in de adviesrubriek: van 'karakter' naar de 'psychoboom'

Ook in de adviesrubriek was de 'psychoboom' van de jaren 1970 zichtbaar, al wil dat zeker niet zeggen dat de rubriek in de jaren daarvoor helemaal geen psychologische taal of verwijzingen naar psychologie bevatte. Al in de jaren 1950 gaf het magazine psychologische analyses of analyseerden lezers zichzelf. Het belangrijkste referentiekader was dat van het 'karakter', het idee dat een stuk van de persoonlijkheid van mensen zich op jonge leeftijd ontwikkelde en op latere leeftijd moeilijk te veranderen was. Wanneer de vrouw met pseudoniem 'Voor ons beider geluk', bijvoorbeeld, in 1957 in een brief klaagde over haar man die volgens haar te veel mopperde thuis, antwoordde het magazine dat het veranderen van het karakter van een man die de vijftig naderde 'nogal moeilijk' was. De vrouw was dus eerder op haarzelf aangewezen: 'Niets belet U echter uw oren te sluiten voor zijn jammerklachten en na een tijdje zult U er misschien in slagen ze niet eens meer te horen.'²⁷⁰ Uit een antwoord van het magazine op een brief uit 1954 van een vrouw die haar zestienjarige zoon te brutaal vond, lijkt het erop dat karakters al rond de puberteit zouden vastliggen en was een goede opvoeding dus cruciaal:

'[...] Mijn ervaring is, dat het met kinderen die verkeerd opgevoed worden, ook meestal verkeerd afloopt. [...] Vooral toegeven aan nukken, eigenzinnigheid, brutaal optreden is verderfelijik. Wat U mij nu over uw 16-jarige zoon vertelt doet mij veronderstellen dat U hem als kind veel te veel toegegeven hebt. Het spijt mij dat ik U dat moet zeggen, te meer omdat het thans toch niet veel zin meer heeft. Wanneer de boom jong is, kan de tuinman hem nog recht laten groeien. Wanneer hij groter geworden is gaat dat niet meer. Het enige wat U nog kunt doen is beproeven met hem te redeneren. [...]'²⁷¹

Het opgroeien van kinderen werd in de adviesrubriek meerdere keren op een gepsychologiseerde manier benaderd. De brief van 'Bezorgde vader' uit 1955 biedt een goede illustratie. Hij maakte zich zorgen over zijn dochtertje omdat de afwezigheid van haar moeder — die, af te leiden uit het antwoord van *Het Rijk der Vrouw*, waarschijnlijk was overleden — voor problemen zorgde. De analyse van het magazine ging als volgt:

'Uw dochtertje is in de vormingsjaren waarin alle gevoelens nog verward zijn. Dit is het geval voor alle meisjes van haar leeftijd. Ik kan mij echter voorstellen, dat het een moeilijke periode voor U is daar U alleen staat voor haar opvoeding. Zij mist nu vooral haar moeder, die haar gemakkelijker zou kunnen begrijpen. Juist deze behoefte aan begrip is de oorzaak, dat zij haar gevoelens overplant op iemand waar ze tegen op kan zien en met wie ze dagelijks in contact is. Ik veronderstel, dat deze lerares genoeg psychologisch inzicht bezit om de behoefte van uw dochtertje te begrijpen en de verhouding tussen hen beiden als een gewone vriendschap te blijven beschouwen. [...]'

Psychologisch inzicht was volgens het magazine dan ook iets dat nodig was (en mensen dus konden aanleren) om bepaalde situaties beter te kunnen begrijpen. Door te wijzen op vormingsjaren, en in het vorige voorbeeld te wijzen op het belang van een aanwezige moeder bij de vorming van de jongeman (die toen al voltooid was), maakte het magazine (op een oppervlakkige manier) gebruik van referentiekaders uit de ontwikkelingspsychologie. Beide voorgaande analyses lijken geïnspireerd door de of psychoanalytische ontwikkelingstheorieën van Sigmund Freud of Erik en Joan Erikson.²⁷² Dat was niet toevallig: in de decennia na de Tweede

²⁷⁰ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 19 september 1957.

²⁷¹ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 15 mei 1954.

²⁷² Moritz M. Daum en Mirella Manfredi, "The History of Developmental Psychology", preprint, PsyArXiv, 14 juli 2021, 8, <https://doi.org/10.31234/osf.io/s2ckp>.

Wereldoorlog groeide de populariteit van de psychoanalyse aanzienlijk en werden de theorieën in de populaire cultuur verspreid.²⁷³ Daar was het magazine evenwel niet altijd even consequent in, want soms moesten lezers hun problemen juist niet in hun jeugd gaan zoeken. Het antwoord op de brief van 'Weerloos' in 1951 las bijvoorbeeld 'Nee, dit voorval in uw jeugd kan niet de oorzaak zijn van uw huidige moeilijkheden'.²⁷⁴

Lezers die twijfelden of hun eigen karakter wel goed was, konden aan de hand van een artikel getiteld 'Hebt u een goed karakter' in *Het Rijk der Vrouw* van 12 april 1951 lezen welke 'symptomen' van een slecht karakter ze best vermeden. Zo waren 'knorrigheid bij het ontwaken', 'kwaadspreken' en een 'zucht tot tegenspreken', dat ook een teken van zenuwachtigheid was, verschillende tekens van een slecht karakter.²⁷⁵ Opvallend is ook de medische taal die het magazine gebruikte om naar deze eigenschappen te kijken. Door te kiezen voor het woord 'symptomen' werd het karakter bekeken in termen van ziekte en gezondheid. Dat was een bewuste strategie van het magazine, want ook jaloezie werd in de adviesrubriek een aantal keer op dezelfde manier gepathologiseerd. 'Edith', die in 1958 schreef dat ze jaloers was, kreeg van het magazine het antwoord dat ze al haar wilskracht moest gebruiken om 'te genezen van deze ziekte, zo U een gelukkig gezin wenst te hebben'.²⁷⁶

Bij andere lezers trad een soort 'psychologisering van het zelf' op: ze keken naar zichzelf met een psychologisch referentiekader en stelden vanuit die idee vragen aan het magazine. Zo vroegen verschillende vrouwen raad aan het magazine, omdat ze problemen hadden die voortkwamen uit hun schuchtere karakter. Volgens het magazine was schuchterheid eigenlijk geen probleem, mits lezers nog vrolijk en vriendelijk konden zijn. 'Schuchter viooltje' klaagde in 1956 over zo'n probleem: volgens het magazine had ze correct ingezien dat haar aangeboren schuchterheid was ontaard in teruggetrokkenheid en moest ze dus proberen haar houding te veranderen om wat minder mensenschuw te worden, zodat het jonge meisje op die manier toch een vriend zou kunnen vinden.²⁷⁷ 'Rita', een twintigjarige studente, klaagde in 1969 over een gelijkaardig probleem. Door haar naar eigen zeggen gesloten karakter vond ze het moeilijk om met andere mensen over haar problemen te praten, maar praatten andere mensen wel tegen haar over hun problemen. Interessant genoeg hoefde haar karakter volgens *Het Rijk der Vrouw* echter geen struikelblok te zijn:

*'[...] Indien u werkelijk in contact wil komen met de mensen, eender wie, dan moet u eerst en vooral uit u zelf treden, u zelf overwinnen, en zodanig open staan voor de anderen dat u zich aan de anderen toont, zoals u bent [cursief], niet zoals uw karakter is. [...]'*²⁷⁸

Soms duidde het magazine evenwel zelf op schuchterheid als oorzaak van problemen. 'Mylene', bijvoorbeeld, moest zo in 1964 haar schuchterheid overwinnen die haar moeilijkheden veroorzaakte, wat ze best deed door eens een psychiater te raadplegen (een doorverwijzing die op dat moment niet uitzonderlijk, maar ook niet consequent was) en een keer op groepsreis te gaan of activiteiten in de buurt te gaan doen met jongeren van haar leeftijd.²⁷⁹

²⁷³ Mari Jo Buhle, "Feminism, Freud, and Popular Culture", *The Chronicle of Higher Education* (Washington, United States) 45, nr. 22 (februari 1999): 2.

²⁷⁴ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 8 februari 1951.

²⁷⁵ "Hebt u een goed karakter?", *Het Rijk der Vrouw*, 12 april 1951.

²⁷⁶ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 9 oktober 1958.

²⁷⁷ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 18 oktober 1956.

²⁷⁸ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 28 augustus 1969.

²⁷⁹ "Brievenbus", *Het Rijk der Vrouw*, 19 maart 1964.

Nauw verbonden met dat idee van schuchterheid, diagnosticeerden lezers zichzelf ook een aantal keer met een minderwaardigheidscomplex, een term die uit de medische psychologie was voortgekomen en in de jaren 1930 gepopulariseerd werd.²⁸⁰ ‘Brigitte’, bijvoorbeeld, klaagde in 1960 over haar minderwaardigheidscomplex waar ze naar eigen zeggen ontzettend onder leed, omdat haar buste volgens haar ‘niet meer ontwikkeld is dan een meisje van 15-16 jaar’. Volgens het magazine was dat een kwestie van lichaamsbouw en ‘de werking der inwendige klieren’. In haar antwoord wijst het magazine ook op de grenzen van haar expertise: ‘Alleen een dokter kan beoordelen wat normaal is en wat verzorgd moet worden’, las een stuk van het antwoord op de brief.²⁸¹ ‘Brigitte’ was niet de enige die zich bewust was van problemen met haar zelfbeeld. In een brief van (bijna exact) tien jaar later die al in vorig hoofdstuk ook aan bod kwam, schreef ‘Ongelukkig vrouwtje’ ook dat ze aan een minderwaardigheidscomplex leed, volgens haar het gevolg van ‘een steeds toenemende zwaarlijvigheid’.²⁸² Het ‘sterk minderwaardigheidscomplex’ waar ‘Tomaatje’ in 1971 aan leed, was dan weer aan blozen te wijten: ‘Als ik in de klas iets moet voorlezen word ik zo rood als een tomaat. Alles heb ik geprobeerd en niets baat.’ Het antwoord dat ze kreeg was simpel: hoe minder ze zich op het blozen fixeerde, hoe sneller het zou weggaan.²⁸³

De brieven van ‘Ongelukkig vrouwtje’ en ‘Tomaatje’ stonden aan het begin van de zogezegde ‘psychoboom’ van de jaren 1970. De vraag is dan ook meteen of deze ‘psychoboom’ in de adviesrubriek zichtbaar was. Een eerste antwoord op die vraag komt er als er naar de indeling van de adviesrubriek gekeken wordt. Naast het feit dat de adviesrubriek in 1971 kortstondig (tot 1976) van naam veranderde naar *Het Rijk der Vrouw antwoordt*, verscheen de subcategorie ‘psychologische problemen’ stevast als eerste onderdeel van de adviesrubriek. Deze subcategorie verving de vorige subcategorie ‘moderne problemen’, die slechts een jaar bestond en zelf op zijn beurt het onderdeel ‘harts-problemen’ — ingevoerd in 1969 — had vervangen. Voor 1968 werd de adviesrubriek bijna nooit in aparte onderdelen ingedeeld. De categorie ‘psychologische problemen’ was echter eveneens een kort leven beschoren, want rond februari 1974 werd ze alweer hernoemd naar ‘actuele problemen’. Dat is niet onbelangrijk, aangezien deze classificaties in verschillende rubrieken en categorieën een weerspiegeling zijn van de visie van het magazine op de wereld. In zijn onderzoek naar Victoriaanse kranten en tijdschriften wees historicus James Mussell op deze belangrijke manier waarop deze media de ‘chaos of everyday life’ konden ordenen.²⁸⁴ Hoewel de Engelse perscultuur anders was (en is, bijvoorbeeld als het gaat over de erg schandaal-georiënteerde *tabloids*) dan de Belgische, blijft Mussels’ inzicht heel belangrijk wanneer de verschillende onderdelen van de adviesrubriek onder de loep worden genomen.

Dat de adviesrubriek op zoveel verschillende manieren ingedeeld werd, maar niet per se erg van inhoud veranderde, maakt ook duidelijk hoe het magazine zelf het concept ‘psychologie’ interpreteerde. Een blik op het colofon van een van de magazines van 1972 laat zien hoe psychologie een brede categorie was. Advies krijgen van het magazine kostte geld en die prijs varieerde qua onderwerp (juridisch advies was bijvoorbeeld duurder dan de rest). Onder de noemer psychologisch advies, dat op dat moment 100 Belgische frank kostte, viel ‘advies bij sociale, familiale en huwelijksproblemen’.²⁸⁵ In het colofon van 1980 was dat niet anders, maar

²⁸⁰ Thomson, *Psychological Subjects*, 46.

²⁸¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 13 oktober 1960.

²⁸² “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 14 oktober 1970.

²⁸³ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 13 oktober 1971.

²⁸⁴ James Mussell, “Cohering Knowledge in the Nineteenth Century: Form, Genre and Periodical Studies”, *Victorian Periodicals Review* (Baltimore) 42, nr. 1 (2009): 100.

²⁸⁵ “De diensten van het rijk der vrouw”, *Het Rijk der Vrouw*, 15 november 1972. Verder konden lezers in deze rubriek vooral informatie vinden over abonnementen, maattabellen of naaipatronen.

was de prijs wel omhooggegaan, van 100 Belgische frank naar 200.²⁸⁶ Psychologische problemen kwamen volgens het magazine dus vooral uit sociale contexten voor, eerder dan vanuit de personen zelf: centraal stonden de relaties van lezers met andere mensen, niet de relatie van de lezers tegenover zichzelf. Dat idee van ‘relationaliteit’, dat ook onderdeel was van de omgang met zenuwen in de adviesrubriek, was dus ook voor de gehele kijk op psychologische problemen in de adviesrubriek belangrijk. Door te focussen op het relationele aspect komt ook hier het *gendered* kader weer naar boven: vrouwelijke psychologische problemen werden gelinkt aan hun gezin en huwelijk.

Of de ‘psychoboom’ ook inhoudelijk doorleefde, bijvoorbeeld in het taalgebruik van het magazine, is een andere vraag. Hoewel weinig consequent, begon het magazine vanaf de jaren 1970 af en toe inderdaad meer psychologische taal te gebruiken. Een vrouw met pseudoniem ‘Ruzie met ouders’ stuurde zo in 1974 een brief over — hoe kon het ook anders — ruzie met haar ouders, omdat ze haar verboden hadden te trouwen met haar toenmalige vriend. In haar brief schreef de vrouw dat deze ruzie ondertussen al zes jaar geleden was, maar dat de breuk met haar ouders nog niet was hersteld. Na het advies van het magazine om toch toenadering te zoeken kwam het magazine ook met een psychologische analyse:

*‘Het conflict tussen ouders en kinderen moet vanuit psychologisch standpunt beschouwd worden : de agressiviteit van de adolescent is de uitdrukking van zijn drang tot zelfaffirmatie. De ouders zouden moeten leren inzien waarom deze affirmatie zich door middel van een conflict manifesteert. Het gaat in deze aangelegenheden zowel om hun eigen gedrag als om het gedrag van hun zoon of dochter. [...]’*²⁸⁷

Lezers werden soms ook gevraagd om zichzelf eens psychologisch onder de loep te nemen: lezeres ‘Hilde’ werd zo in 1972 gevraagd om ‘misschien eens zijn [sic] eigen houding onder de loep te nemen, alvorens die van anderen te bekritisseren en af te breken’.²⁸⁸ Volgens het magazine was dat nodig, omdat ze waarschijnlijk wat ‘te agressief tegenover de buitenwereld’ stond. Ook gaf het magazine daarover nog een eigen psychologische analyse mee: ‘Agressiviteit kan een gevolg zijn van een tekort aan affectie, tekort aan affectie kan op zijn beurt volgen uit het feit dat men er zelf niet genoeg geeft.’²⁸⁹ Soms maakten lezers zelf al een psychologische analyse en ging het magazine hierin mee. In 1973 werd een brief getiteld ‘Een ontoegeeflijke vader’ gepubliceerd, waarin een vrouw uitlegt hoe haar man thuis geen enkele tegenstand van zijn kinderen kon verdragen. De vrouw wees dan op zijn moeilijke jeugd, maar zei daar ook meteen bij dat zij eigenlijk ook een moeilijke jeugd had gehad. Voor het magazine lag de oplossing — zoals vaker — eerst en vooral in het bij elkaar houden van het gezin. *Het Rijk der Vrouw* ging vervolgens mee in de psychologische analyse en maande de vrouw aan om haar kinderen te doen inzien hun vader in zijn ‘gehele mens-zijn’ te zien, ‘en niet uitsluitend als de woedende man die hen nooit begrijpt.’²⁹⁰

Ook op de redactie van *Het Rijk der Vrouw* leerden ze graag meer bij over psychologische hulp. Een antwoord op een brief van een moeder die bezorgd was over haar dochttertje dat op haar twaalf jaar nog last had van bedwateren toont die interesse. In de lange brief van 1977 vertelt ‘Een bezorgde moeder’ over een vriendin van haar, waarvan de dochter hetzelfde probleem had, maar

²⁸⁶ “Tot uw dienst”, *Het Rijk der Vrouw*, 24 juni 1980. Lezers in Nederland betaalden 14 gulden voor psychologisch advies.

²⁸⁷ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 2 januari 1974.

²⁸⁸ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 november 1972.

²⁸⁹ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 november 1972.

²⁹⁰ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 26 december 1973.

dat die dochter met bedwateren gestopt was omdat de moeder gedreigd had het kind niet mee te nemen op vakantie. De briefschrijfster vroeg zich af of deze aanpak voor haar dochtertje ook niet zou werken, waarop het magazine dat absoluut afraadde. In de plaats daarvan raadde ze een ‘Guidance Centre’ aan, waar het kind psychologische begeleiding kon krijgen. Volgens het magazine was het bedwateren immers een psychologisch probleem, aangezien de moeder had aangegeven dat verschillende dokters niets hadden kunnen doen. De nieuwsgierigheid van het magazine volgt helemaal op het einde van het antwoord, in een noot van de redactie:

‘N.v.d.r. Graag zouden wij van ouders die zich voor een of ander probleem met hun kinderen tot een Guidance Centre hebben gewend, hun ervaringen vernemen. Dit zou zeker vele ouders kunnen helpen om de drempelvrees die er nog steeds bij dergelijke diensten bestaat te overwinnen. Bij die centra kan men immers ook terecht voor slaapstoornissen, angst, agressie, stelen, liegen enz. Uw bevindingen kan u sturen naar de RdV Brievenbus, Fans Van Kalkenlaan, 9, 1070 Brussel.’²⁹¹

Het kindje van ‘Een bezorgde moeder’ was niet de enige die naar externe psychologische hulp werd doorverwezen. Het antwoord op de brief van ‘S.J.’ van 1986 toont aan hoe in de adviesrubriek deze doorverwijzingen vaak ook samengingen met het magazine dat zich als bron van ‘vrouwelijke kennis’ (*‘natural’ feminine knowledge*) profileerde.²⁹² ‘S.J.’, een alleenstaande man van vierendertig, woonde samen met zijn zus en zocht een relatie. Dat ging echter moeilijk, omdat ‘S.J.’ moeite had met het feit dat mogelijke partners met hem wilden trouwen en samenwonen, waar hij zelf niets voor voelde. Het magazine raadde hem aan een aantal activiteiten te zoeken buiten het café en de dancing en zichzelf niet zo van de wereld af te sluiten. Eindigen deed het magazine met een doorverwijzing: ‘In uw geval is het wellicht niet onzinnig om psychologische hulp in te roepen.’²⁹³ Ook ‘F.M.’, een vrouw van vijftig jaar die net haar man verloren was, kreeg eenzelfde doorverwijzing: ‘Het beste kan je je psychologisch laten begeleiden en bedenk dat niemand bij machte is een leven te verlengen als het uur gekomen is.’²⁹⁴

De psychoanalytische ontwikkelingspsychologie die in de jaren 1950 in de adviesrubriek voorkwam was ook aan het einde van de jaren 1980 en het begin van de jaren 1990 nog steeds relevant. Twee voorbeelden illustreren dat. Het eerste voorbeeld is een brief van ‘Helen G.’ uit 1989. In de brief klaagde de vrouw over haar zus. De vrouw en haar zus werkten namelijk in hetzelfde bedrijf en hadden voor dezelfde functie gesolliciteerd. De zus van ‘Helen G.’ kwam als winnaar uit de strijd, waardoor de relatie tussen de twee verzuurd was. Om de situatie volledig te begrijpen, moest de vrouw volgens het magazine terugkijken naar de kindertijd:

‘Het basisprobleem is een rivaliteit, te verklaren vanuit jullie kindertijd. Toen was het de rivaliteit van twee kinderen om op de eerste plaats te komen bij hun ouders. Jij was hun kleine meisje, tot je zus je plaats kwam innemen. Van de ene dag op de andere moest de (verwende?) peuter de aandacht van ouders en grotere broers delen met een baby. Gevolg: het kind dat zich verstoten voelt, wordt jaloers. Naarmate de omgeving op die jaloezie reageert, zwakt ze af of blijft ze doorwoekeren... [...]’²⁹⁵

Een andere (overduidelijke) psychoanalytische interpretatie kwam er als antwoord op de brief van ‘Tina W.’ in *Het Rijk der Vrouw* van 1990. Ze stelde zich de vraag waarom mensen steeds in slechte

²⁹¹ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 3 mei 1977.

²⁹² Loughran, “‘The Most Helpful Friends in the World’: Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women’s Magazines, c. 1960-1980”, 134.

²⁹³ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 28 januari 1986.

²⁹⁴ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 1 maart 1988.

²⁹⁵ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 28 april 1989.

gewoonten hervielen, waarom mensen steeds ongezond bleven eten, ook al waren ze er eerder al misselijk van geworden. Het antwoord van het magazine, gekopt met de vetgedrukte titel ‘De visie van de psycholoog’, las deels als volgt:

‘Ongezond eten, vaak synoniem met té veel eten, heeft een psychologische verklaring. De theorie is dat deze mensen “oraal gefixeerd” zijn, met andere woorden, er blijft een verlangen naar de veilige moeder-kind relatie die wordt teruggevonden in eten. Het eten suggereert geborgenheid. De verslaving — want eten is voor hen een verslaving, zoals voor anderen alcohol of roken — verbergt eigenlijk een onderliggende depressie. [...]’²⁹⁶

Dat het antwoord de tussentitel ‘De visie van de psycholoog’ kreeg, was waarschijnlijk niet gelogen. Het gebeurde wel degelijk dat het magazine voor antwoorden in haar adviesrubriek zelf aan experts advies vroeg. De klinisch psychologe Majo Van Ryckeghem, die eerder al aan bod kwam, gaf naast adviezen voor artikels (die dan ook altijd een kader met de tussentitel ‘dit kan helpen, zegt de psychologe’ bevatten) naar eigen zeggen ook adviezen die bestemd waren voor de adviesrubriek.²⁹⁷ Dat ze nooit echt bij de redactie betrokken was, kan verklaren waarom psychologische adviezen niet altijd even consequent of diepgaand waren.

Dat de psychologische analyses van het magazine niet erg diepgaand, noch erg consequent waren, stootte soms ook op kritiek van lezers. Zo reageerde een lezer met pseudoniem ‘Ronie’ in 1972, in de ondertussen welbekende subcategorie ‘Lezeressen en lezers reageren’, dat *Het Rijk der Vrouw* eigenlijk niet in staat was om psychologische problemen te behandelen:

‘[...] Telkens weer blijkt uit de gepubliceerde brieven met welke ernstige en zware problemen sommige mensen gekweld worden en telkens weer komt dan dat half sussend half verwijtend antwoord. Meent u dan dat u werkelijk hulp geboden hebt, dat de lezer of lezeres in kwestie een stap dichterbij de oplossing staat?’²⁹⁸

Psychologisering zonder psychologie? Een ‘praktische psychologie’ in de adviesrubriek

Dat veel psychologische adviezen eerder pragmatisch dan diepgaand waren, betekent volgens Loughran niet dat de adviezen zomaar als ‘niet psychologisch’ moeten worden afgedaan.²⁹⁹ Terugdenkend aan Siebens definitie van psychologisering, die uitging van een focus op ‘alledaagse’ psychologie en van een focus op de psychologische context eerder dan inhoud, past de omgang van het magazine met psychologie juist wel in dat kader. Eerder werd al aangehaald dat het magazine in de context van problemen aan de zenuwen vooral uit populaire eerder dan wetenschappelijke discoursen putte, wat in de bredere context van psychologische problemen ook vaak het geval lijkt te zijn.

De vraag is natuurlijk ook of diepgaande psychologische analyses maken überhaupt de missie van het blad was. Het antwoord op de voorgaande kritiek van ‘Ronie’ in 1972 doet eerder uitschijnen van niet. Het magazine antwoordde als volgt op de kritiek:

‘U heeft gelijk indien u zegt dat een ideale oplossing niet bestaat en dat de lezer of lezeres in kwestie uiteindelijk toch zelf de knoop zal moeten doorhakken. Wat wij

²⁹⁶ “Met een brief zit je goed!”, *Het Rijk der Vrouw*, 18 mei 1990.

²⁹⁷ Van Ryckeghem, “Vragen i.v.m. Het Rijk der Vrouw.”

²⁹⁸ “Het Rijk der Vrouw antwoordt”, *Het Rijk der Vrouw*, 15 november 1972.

²⁹⁹ Loughran, “Sex, Relationships and ‘Everyday Psychology’ on British Magazine Problem Pages, c. 1960–1990”, 6.

echter belangrijk vinden is het feit open te staan voor mensen, die hun probleem nergens kwijt kunnen of die door hun aard hun probleem aan bekenden moeilijk kunnen mededelen. Voor personen die geen uitkomst zien voor hun situatie, is het reeds een hart onder de riem gehoor te vinden. Onze antwoorden zijn erop gericht, heb de door hen opgegeven feiten zo realistisch mogelijk te doen inzien en hen tot reageren aan te zetten. Dit laatste is wel het belangrijkste element.³⁰⁰

Net zoals Tracey Loughran voor de adviesrubriek van het Britse tijdschrift *Woman's Own* vaststelde lijken de (soms redelijk vage) psychologische discoursen sterk op het in de vroege twintigste-eeuwse dominante model van psychologie dat Thomson 'praktische psychologie' noemde, waar de nadruk lag op pragmatiek en ethische conventies en minder op echte introspectie.³⁰¹ Dat het antwoord van het magazine op de kritiek van 'Ronie' tijdens de eerder benoemde 'jaren van individuele zelfhulp' viel, is dan ook typerend voor deze pragmatische psychologie.

Eén psychologische stroming blijft gedurende de hele geobserveerde periode relevant: de psychoanalyse. Net zoals eerder bij de *Women's Health Movement*, is het schetsen van de feministische context op die momenten onontbeerlijk. Psychoanalyse bood immers — hoewel eveneens veelvuldig bekritiseerd — een belangrijk conceptueel kader voor radicale feministen tijdens de tweede feministische golf in de jaren 1960 en 1970. Psychoanalytische taal was al deel van de psychologische cultuur toen en werd door feministen aangepast en gebruikt.³⁰² Hoewel *Het Rijk der Vrouw* zeker geen feministisch blad was, zal deze context ook de redactieleden van het blad niet ontgaan zijn. Zoals eerder in de context van het *Women's Health Movement* benadrukt, kreeg het blad ook van feministen advies: psychologe Majo Van Ryckeghem was ook actief binnen feministische zelfhulpgroepen en lag zelf aan de basis van de feministische hulpgroep Vrouwen en Hulpverlening Vlaanderen. Dat er dus een link was tussen vrouwen (of vrouwelijkheid) enerzijds en psychoanalyse anderzijds, kan een verklaring zijn dat psychoanalyse lang de dominantste psychologische stroming in de adviesrubriek bleef.

Zoals gezegd was psychoanalyse ook regelmatig het onderwerp van feministische kritieken. Een van de belangrijkste kritieken was gericht op Freuds ideeën over de penisnijd bij jonge meisjes en het aldus kenmerken van vrouwen als gecastreerde mannen. Vrouwen werden op die manier als ondergeschikt aan mannen beschouwd, waardoor Freuds psychoanalyse als patriarchaal gezien werd. De tot op heden meest bekende uitingen van deze kritiek zijn waarschijnlijk Simone de Beauvoirs *Le Deuxième Sexe* en Germaine Greers *The Female Eunuch*, waarvan beide titels ook expliciet op deze kritiek doelden.³⁰³ Het waren vooral Freuds theorieën over het onbewuste die feministen handvaten boden om hun onderdrukking te begrijpen en te bestrijden, bijvoorbeeld met eerder aangehaalde initiatieven als *consciousness-raising*.³⁰⁴

3.4 Besluit: ziek-zijn en vrouw-zijn

Wat zegt de omgang met ziekte en gezondheid (zowel lichamelijk als mentaal) dan over de profilering van de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* als kennisbron? Eerst en vooral was er, net zoals in het vorige hoofdstuk, een duidelijke link met een idee van 'vrouwelijkheid'. Het magazine

³⁰⁰ "Het Rijk der Vrouw antwoordt", *Het Rijk der Vrouw*, 15 november 1972.

³⁰¹ Loughran, "Sex, Relationships and 'Everyday Psychology' on British Magazine Problem Pages, c. 1960–1990", 5; Thomson, *Psychological Subjects*, 4.

³⁰² Ruck e.a., "Psychologization in and through the Women's Movement", 273.

³⁰³ Jane Pilcher en Imelda Whelehan, "Psychoanalytical Feminism", in *Key Concepts in Gender Studies* (Londen: SAGE Publications Ltd, 2017), 3-4.

³⁰⁴ Ruck e.a., "Psychologization in and through the Women's Movement", 271-73; Pilcher en Whelehan, s.v. "Psychoanalytical Feminism", 5-6.

profileerde zichzelf namelijk als duidelijke kennisbron over thema's die Loughran als 'natural' feminine knowledge benoemde. In de adviesrubriek kwam dat duidelijk naar boven: thema's die dichter bij schoonheid aanleunden, zoals vragen over haaruitval of mascara, werden veel uitgebreider beantwoord dan vragen die over ernstigere ziektes gingen. Wanneer de adviesrubriek rond de jaren 1980, gelijktijdig met de opkomst van verschillende patiëntenverenigingen, steeds meer een forum begon te worden, ging de focus ook steeds meer op deze vrouwelijke kennis liggen. Ernstigere gezondheidsproblemen werden vaak niet meer beantwoord, maar overgelaten aan andere lezers.

Het magazine stond ook duidelijk in contact met populaire discoursen die op het moment bestonden, waarvoor verschillende voorbeelden over de omgang met 'zenuwen' ter illustratie daarvan gebruikt werden. Het discours dat het magazine over het thema voerde was immers in de jaren 1930 al verouderd, maar bleef toch tot de jaren 1980 in het magazine ingang vinden. Ook was het niet duidelijk of het magazine deze zenuwproblemen nu als lichamelijk dan wel fysiek beschouwde. Dat het magazine bewust vaag bleef om een gebrek aan expertise te verhullen zou goed kunnen, maar een definitief antwoord op die vraag blijft voorlopig uit. Wel staat vast dat het magazine, waarschijnlijk ook vanuit een commerciële logica, discours gebruikte dat overeenkwam met de leefwereld van de lezers buiten het magazine.

Ook centraal in dat zenuwendiscours stond het relationele denken van het magazine. Problemen van lezers kwamen niet zomaar uit het niets, maar kwamen voort uit hun omgeving of sociale relaties. Dat het magazine een lezeres bijvoorbeeld vroeg of een bepaalde situatie haar niet ziek zou maken, paste binnen dit idee. Dat idee van 'relationaliteit' was ook een zeer gegendered idee: hiervoor werd gewezen op het concept van de *female cultures of healing* die de Blécourt en Osborne benadrukten. Centraal in dat concept stond de visie dat gezondheid bij vrouwen in de jaren 1920 — de periode waarover het artikel van de Blécourt en Osborne ging — veeleer gelinkt was aan de private sfeer en dus aan de relaties en omgeving van die sfeer. Hoewel het artikel een paar decennia eerder behandelde, was het kader ook relevant om de relationele analyses van het magazine te kunnen begrijpen.

Om te benadrukken dat die relationele analyse zich uitbreidde tot de gehele visie op psychologie, werd er specifiek gekeken naar de indeling van de adviesrubriek. Samen met een blik op het colofon werd het duidelijk dat het magazine psychologische problemen vooral als sociale problemen beschouwde, eerder dan als een soort individueel probleem vanuit de persoon zelf. Ook om de dunne lijn tussen schoonheid en gezondheid tijdens de zogezegde 'jaren van individuele zelfhulp' te duiden werd op de indeling van de adviesrubriek gewezen. Die indeling van het magazine was immers niet arbitrair, maar een duidelijke indicator van hoe het magazine de wereld in te begrijpen hokjes indeelde.

Hoewel het magazine al in de jaren 1950 psychologische analyses maakte, was er vanaf de jaren 1970 een toename van psychologische taal in het magazine zichtbaar. Om dat volledig te kunnen kaderen werd er gebruik gemaakt van het concept psychologisering, dat zeer vergelijkbaar is met het (waarschijnlijk meer bekende) concept medicalisering en ook als een soort 'klein broertje' van dat concept beschouwd kan worden. Psychologisering was niet enkel een nuttig referentiekader om de groei van psychologisch taalgebruik vanaf de jaren 1970 te duiden, maar ook om het *gebruik* van die taal te duiden. Het zwaartepunt van het concept lag immers op de context buiten therapiekamers of universiteiten: psychologisering was ook een opkomst van een 'alledaags' gebruik van psychologie, die zeker in de adviesrubriek zichtbaar was.

Het magazine begon zichzelf vanaf die jaren 1970 — de zogezegde 'psychoboom' — meer en meer als kennisbron over de geest te profileren, maar gaf zeker niet altijd consequent en diepgaand advies. Een eerste verklaring was hiervoor voor de hand liggend: de redactieleden die advies gaven waren vaak geen experts en moesten hun expertise dus uit maatschappelijke discoursen

halen, waardoor belangrijke nuances of inzichten gemakkelijk verloren konden gaan. Soms werd er wel degelijk expertise van buitenaf ingeroepen, zoals van klinisch psychologe Majo Van Ryckeghem. Het feit dat Van Ryckeghem zowel voor artikels als de adviesrubriek advies gaf, zorgde er ook voor dat een tweede stroom van mogelijke invloed opgespoord kon worden: het feminisme. Van Ryckeghem was immers als uitgesproken feministe actief binnen verschillende zelfhulpgroepen en oprichtster van de zelfhulpgroep Vrouwen en Hulpverlening Vlaanderen. Die link met het feminisme kan een verklaring zijn voor de continuïteit van het psychoanalytische discours in de adviesrubriek, die gedurende de hele periode tussen 1950 en 1990 geobserveerd werd.

Eenzelfde link was er ook met het feministische *Women's Health Movement* in Europa. Wanneer de adviesrubriek, onder invloed van het veranderende medische landschap in het Westen, vanaf de jaren 1980 begon te veranderen en meer een forum begon te worden, was er een duidelijke aanwezigheid van vragen over complementaire geneeskunde. Vragen over homeopathie, hydrotherapie, helende theeën of andere alternatieve therapieën kwamen in deze forum-periode regelmatig voor, vooral wanneer de 'klassieke' geneeskunde geen antwoorden meer kon bieden. Het verspreiden van kennis over deze complementaire geneeskunde was een van de missies die de bewegingen van het *Women's Health Movement* hadden. Dat deze kennis ook tot bij de lezers van *Het Rijk der Vrouw* terechtkwam is absoluut denkbaar, zeker in de wetenschap dat er ook feministen van buitenaf werden ingeschakeld om redactieleden advies te geven voor hun artikels.

Algemeen besluit

‘Uw vraag valt buiten onze bevoegdheid. Alleen een dokter zou u hierover kunnen inlichten. Pas in ieder geval op voor zweren of onnatuurlijke gezwellen aan de borst.’³⁰⁵

Met weinig woorden werd de brief van ‘Bangerik’ uit Gent op 5 januari 1950 beantwoord. Niet omdat het magazine ‘Bangerik’ niet wilde helpen, maar omdat het naar eigen zeggen simpelweg buiten hun veld van expertise viel. Het antwoord op de brief biedt de mogelijkheid om terug te koppelen naar de onderzoeksvraag die in deze masterproef centraal stond: hoe profileerde de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* zich als kennisbron over het lichaam en de geest tussen 1950 en 1990?

Hoewel de stijl en het taalgebruik met de tijd veranderden, waren de adviezen van het magazine tussen 1950 en 1980 inhoudelijk opvallend consistent. ‘Magazines depicted their female advisers’ expertise as an extension of “natural” feminine knowledge, and their advice to readers as part of an emotional relationship between women’, stelde Tracey Loughran.³⁰⁶ Ook in *Het Rijk der Vrouw* waren de adviezen niet los te interpreteren van het idee over een soort ‘vrouwelijkheid’. Zo bleef een focus op vrouwelijke schoonheid lang heel erg belangrijk: vrouwen moesten er mooi uitzien om een man te kunnen vinden en moesten die schoonheid ook behouden als ze thuis autoriteit wilden hebben. De lijn tussen schoonheid en gezondheid was ook erg dun. In de jaren 1950 werd de adviesrubriek in de inhoudstafel onder de noemer ‘Schoonheid-Gezondheid’ geplaatst en rond de jaren 1970 bestond er in de adviesrubriek ook een subcategorie met dezelfde titel. In de adviesrubriek profileerde het magazine zich als belangrijke kennisbron van een soort ‘vrouwelijke kennis’, te zien aan hoe uitgebreid de schoonheidsadviezen, relatieadviezen, huwelijksadviezen en adviezen omtrent etiquette waren.

Traditionele genderrollen bleven in het magazine lang bestaan. Adviezen aan vrouwen die klaagden over problemen thuis hadden vaak in de eerste plaats om het heteroseksuele huwelijk in stand te houden, eerder dan de vrouw haar problemen te verlichten. Net als veel feministische kritieken al aankaartten, was het ook in *Het Rijk der Vrouw* duidelijk dat de vrouw in deze periode zeer vaak alleen voor haar problemen stond. Meer dan eens werden lezers op hun verantwoordelijkheid gewezen voor hun eigen lichamelijke en geestelijke gezondheid, maar soms even goed voor die van hun gezin. Dat discours, dat vrouwen zelf hun problemen moesten oplossen, kwam in meerdere vrouwenmagazines in deze periode terug en paste eveens binnen het idee over de invulling van een ‘vrouwelijkheid’.

Het concept gender bood een nuttig kader om de adviezen volledig te kunnen interpreteren, omdat het concept sinds de jaren 1970 steeds belangrijker werd om machtsrelaties te onderzoeken. Meer dan eens was het idee van ‘relationaliteit’ in de adviesrubriek belangrijk: vrouwen en hun problemen stonden niet op zichzelf, maar in relatie tot anderen, zoals hun gezin, man, of andere vrouwen. In het hoofdstuk over zenuwen werd zo duidelijk dat ziekte en gezondheid soms situationeel en relationeel benaderd werden. Om dat te verklaren werd gewezen op het concept *female cultures of healing*, dat ziekte en gezondheid op een constructivistische manier benaderde: dat vrouwen een lange tijd zich in de private sfeer bevonden, kon zorgen voor een andere beleving van ziekte, dat meer in relatie stond met het

³⁰⁵ “Brievenbus”, *Het Rijk der Vrouw*, 5 januari 1950.

³⁰⁶ Loughran, “‘The Most Helpful Friends in the World’: Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women’s Magazines, c. 1960-1980”, 134.

huishouden. Het scheppen van een verband tussen vrouwelijkheid en huiselijkheid was ook een lange tijd een van de missies van het commerciële vrouwenmagazine.

Schoonheid en seksualiteit werden op dezelfde manier relationeel benaderd: schoonheid diende in functie van de mannelijke blik en seksualiteit werd ook in functie van de huwelijksharmonie gezien, volgend uit de katholieke opvattingen over seksualiteit in België van de jaren 1940 en 1950. Wie psychologisch advies wilde vragen, las al snel in het colofon dat ook psychologie relationeel benaderd werd. Colofons van 1970 en 1980 categoriseerden psychologische problemen als sociale, familiale of huwelijksproblemen, in plaats van problemen die vanuit de persoon zelf kwamen.

Vanaf de jaren 1970 maakte Europa een ‘psychoboom’ door: psychologische taal begon meer en meer bekend te worden en werd langzaamaan ook een belangrijk referentiekader om mentale problemen te begrijpen. Het is vanaf deze periode dat ook *Het Rijk der Vrouw* zich steeds meer als kennisbron over de geest begint te profileren. Al vanaf de jaren 1950 pakte het magazine in de adviesrubriek uit met psychologische taal, vooral met het ‘karakter’ als centrale referentiepunt. De jaren 1970 betekenden echter een stroomversnelling: er werd meer psychologisch advies gegeven en ook diepgaandere analyses gemaakt. Omdat de redactieleden die de adviesrubriek schreven geen experts waren, waren de adviezen echter vaak niet consequent of even diepgaand.

De autoriteit van het magazine stoelde vooral op wat Tracey Loughran een ‘affectieve autoriteit’ noemde, een autoriteit die stoelde op een emotionele band met de lezer, in plaats van op expertise.³⁰⁷ Mary Talbot sprak in dezelfde context van een ‘synthetisch zusterschap’: het magazine zette in op een emotionele binding met de lezer door het gebruiken van persoonlijk taalgebruik.³⁰⁸ Verschillende voorbeelden in deze masterproef toonden aan dat deze concepten ook op *Het Rijk der Vrouw* toepasbaar waren.

Hoewel het magazine zich steeds als bron van een soort ‘vrouwelijke kennis’ bleef profileren, begon de adviesrubriek rond de jaren 1980 inhoudelijk te veranderen. Seksualiteit was niet langer louter in functie van het huwelijk, maar moest ook voor beide partners plezierig zijn en ook homoseksualiteit werd een bespreekbaar thema. Schoonheidsadviezen werden nog steeds veelvuldig gegeven, maar veel meer in functie van de lezers zelf: de mannelijke blik werd gedecentraliseerd en het waren in de eerste plaats de lezers zelf die tevreden moesten zijn met hun uitstraling. Wanneer het ernstige ziekten betrof, werd de adviesrubriek in deze periode ook een soort forum, hoogstwaarschijnlijk omdat het Westerse medische landschap ingrijpend begon te veranderen (patiënten werden steeds meer consumenten) en het magazine ook met dalende verkoopcijfers te maken had. Het magazine begon contacten tussen lezers expliciet mogelijk te maken, wat soms ook tot echte oplossingen leidde. Vanaf dat punt was het magazine niet meer de enige kennisbron over het lichaam en de geest, maar werd er soms ook autoriteit aan lezers toebedeeld. In deze context werd de feministische kritiek die stelde dat adviesrubrieken van vrouwenmagazines vrouwen van elkaar vervreemdden eerder dan verbonden, genuanceerd.

Wat in dit onderzoek opviel, is dat *Het Rijk der Vrouw*, hoewel een spiegel van de maatschappij, veelal traag op maatschappelijke veranderingen reageerde. Ongetwijfeld de belangrijkste verklaring is het magazine haar commerciële karakter. *Het Rijk der Vrouw* moest verkocht worden, dus was het essentieel dat het magazine het gehele lezerspubliek tevreden hield. Om dat zo goed mogelijk te doen, kon *Het Rijk der Vrouw* best geen risico’s nemen. Homoseksualiteit werd bijvoorbeeld al voor de jaren 1980 in andere Belgische magazines, zoals het toen pas

³⁰⁷ Loughran, 134.

³⁰⁸ Talbot, “A Synthetic Sisterhood: False Friends in a Teenage Magazine”, 154-60.

opgerichte *Flair*, besproken. Wanneer de verkoopcijfers van *Het Rijk der Vrouw* vanaf de jaren 1980 begonnen te dalen, moest het magazine ook nieuwe lezers proberen aan te spreken, wat ongetwijfeld ook voor veranderingen in de adviesrubriek zorgde.

Het magazine was ook een duidelijke weerspiegeling van de katholieke zuil in België. Dat werd onder andere duidelijk door de aanwezigheid van het harmonie-ideaal en door de vele doorverwijzingen naar katholieke hulporganisaties. Wanneer de katholieke zuil veranderde, veranderde de adviesrubriek mee. Dat het magazine zichzelf al aan het begin van de jaren 1970 als voorstander van artificiële anticonceptie toonde, had alles te maken met het feit dat de katholieke zuil in België ook vrij progressief tegenover deze vernieuwing stond. Brieven uit het archief van priester Frans-Bertrand Janssens, een belangrijk figuur binnen de katholieke persactie, toonden aan dat het de expliciete missie was van het magazine om een katholiek blad te zijn. Vanaf 1953 genoot *Het Rijk der Vrouw* de goedkeuring van de kerk.

Hoewel *Het Rijk der Vrouw* zeker geen feministisch blad was, had ook het feminisme haar invloed gehad. Vragen over complementaire geneeskunde in de adviesrubriek van de jaren 1980 werden zo gelinkt aan de opkomst van de *Women's Health Movement* in Europa. Soms kreeg het blad ook advies van externe experts die tegelijk ook actief waren binnen het Belgisch feminisme, zoals klinisch psychologe Majo Van Ryckeghem, waardoor het blad ook via die weg beïnvloed kon zijn. Verder bood het blad in haar adviesrubriek ook ruimte voor onder andere dit soort stemmen in de subcategorie 'Lezeressen en lezers reageren'.

Met deze masterproef heb ik een bijdrage kunnen leveren aan het veld van de Belgische genderschiedenis. Door de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* als studieobject te nemen en binnen een *gendered* kader te beschouwen werd duidelijk dat het lichaam en de geest in en door het magazine allebei gezien werden als onlosmakelijk verbonden aan de lezers hun vrouwelijkheid, zowel expliciet als impliciet. Door specifiek te focussen op de adviesrubriek, in plaats van op het gehele magazine of een aantal artikels, was het mogelijk om te onderzoeken hoe deze 'lessen in het vrouw-zijn' die het magazine in haar adviezen gaf, ook effectief door lezers geïnternaliseerd werden. Door te kijken naar ziekte en gezondheid als (gedeeltelijke) sociale constructies in het derde hoofdstuk, heb ik met deze masterproef ook gepoogd een bijdrage te leveren aan het onderzoeksveld van de *health humanities*, aangezien de populaire omgang met geneeskunde in een Belgische context nog te weinig was onderzocht.

Het is mijn hoop om met deze masterproef ook aan te zetten tot verder onderzoek naar het Belgisch vrouwenmagazine. De uitwisseling tussen feministische bewegingen en populaire vrouwenmagazines, bijvoorbeeld, viel grotendeels buiten het bereik van deze masterproef. *Het Rijk der Vrouw* was binnen de katholieke zuil te situeren, dus zou verder onderzoek misschien ook kunnen focussen op een vergelijking tussen adviesrubrieken die uit verschillende zuilen kwamen.

Samenvatting

Deze masterproef onderzoekt de rol van de adviesrubriek van *Het Rijk der Vrouw* als kennisbron over het lichaam en de geest tussen de jaren 1950 en 1990. De laatste decennia kregen vrouwenmagazines en hun adviesrubrieken meer historiografische aandacht. De adviesrubriek vormde voor veel vrouwen een belangrijke bron van kennis, maar werd binnen een Belgische context nog maar weinig onderzocht. Voor dit onderzoek werd een steekproef gemaakt van telkens vier edities van adviesrubriek *De Brievenbus van Het Rijk der Vrouw* voor elk jaar tussen 1950 en 1990 en zowel op taalgebruik als op inhoud onderzocht. De masterproef valt uiteen in twee thematische delen. Het eerste deel bespreekt brieven over seksuele en relationele problemen, het tweede deel bespreekt brieven over ziekte en gezondheid. Uit het onderzoek komt naar voren dat het magazine adviezen gaf die duidelijk binnen het idee van 'vrouwelijkheid' pasten en het magazine zichzelf als belangrijke kennisbron van dit soort 'vrouwelijke' kennis profileerde. De autoriteit van het magazine stoelde vooral op een emotionele band met de lezer, eerder dan op echte expertise. Het magazine was verbonden met de katholieke zuil, wat vooral zichtbaar was wanneer het magazine adviezen gaf over seksualiteit. Veranderingen binnen de katholieke zuil werden ook in het magazine weerspiegeld. In de adviesrubriek werden veel adviezen gegeven die de traditionele genderrollen bevestigden en ook in andere Europese vrouwenmagazines gegeven werden. Zo hadden veel adviezen tot doel om het heteroseksuele huwelijk in stand te houden, moest de vrouw er zo goed mogelijk uitzien om een partner te vinden of haar partner terecht te kunnen wijzen wanneer er thuis ruzie ontstond. De vrouw stond in de adviesrubriek bijna altijd helemaal alleen in voor zowel haar eigen lichamelijke en geestelijke gezondheid, als die van haar gezin. Wanneer psychologische taal rond de jaren 1970 in de volksmond een belangrijk referentiekader begon te worden, begon het magazine zichzelf ook explicieter als kennisbron over geestelijke gezondheid te profileren. Vanaf de jaren 1980 begon het magazine in de adviesrubriek af te stappen van veel traditionele genderopvattingen en begon het magazine ook meer in te zetten op contacten tussen lezers. Maatschappelijke veranderingen werden dus vaak traag weerspiegeld, want veel progressievere discoursen hadden vaak al eerder hun ingang gevonden in andere media. Om dat te verklaren werd gewezen op het magazine als commercieel product, dat zowel een ouder en conservatiever als een jonger en progressiever publiek moest behouden. Het dalen van de verkoopcijfers rond 1980 was waarschijnlijk een belangrijke katalysator voor deze veranderingen.

Bibliografie

Bronnen

1. Uitgegeven bronnen

Het Rijk der Vrouw, 1946-1990

Peeters, Mieke, Majo Van Ryckeghem, en Myriam Steenackers. *Huisvrouw: een beroep met risico's: zenuwen en depressies bij thuiswerkende vrouwen*. 3e dr. Leuven: Acco, 1989.

“Huwelijks- en Gezinsraden Centrum Turnhout”. *Ons Parochieklokje. Parochiaal weekblad van O.L.V. Middelaars te Turnhout*, 27 september 1959.

Jaarboek van de Katholieke Pers in België. Antwerpen: Studiecentrum voor Zielzorg en Predicatie, 1953.

2. Archivalische bronnen

Brussel. AVG-Carhif. Majo Van Ryckeghem, BE-A4013-75-MVR, 5.6, omslagen 75-79.

Leuven. KADOC. Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/19.1: Brief van Honoré Van Waeyenbergh aan Frans-Bertrand Janssens, 1953.

Leuven. KADOC. Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/11.18: Verslag van een vergadering, 1952.

Leuven. KADOC. Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/11.18: Brief van G. Defosse aan Frans-Bertrand Janssens, 29 december 1954.

Leuven. KADOC. Archief Frans-Bertrand Janssens (1946-1977), BE/942855/327/11.18: Antwoord van Frans-Bertrand Janssens op R. De Hertogh, 28 mei 1956.

3. Persoonlijke communicatie

Majo Van Ryckeghem, “Vragen i.v.m. Het Rijk der Vrouw.”, persoonlijke communicatie, 22 april 2026.

Werken

- Abrahamson, David. "Introduction". In *The Routledge Handbook of Magazine Research: The Future of the Magazine Form*, onder redactie van David Abrahamson en Marcia R. Prior-Miller. Routledge Handbooks. New York: Routledge, 2018.
- Ballaster, Ros, Margaret Beetham, en Elizabeth Frazer. *Women's Worlds: Ideology, Femininity and the Women's Magazine*. *Women in Society: A Feminist List*. Basingstoke: Macmillan, 1991.
- Billiet, Jaak. "Verzuiling en ontzuiling in België". In *De geschiedenis van België na 1945*, onder redactie van Els Witte, Alain Meynen, Jacques Billiet, Hilde Coffé, Lieven De Winter, Patrick Dumont, Stefaan Fiers, e.a. Standaard Uitgeverij; Antwerpen, 2006.
- Bingham, Adrian. "Newspaper Problem Pages and British Sexual Culture since 1918". *Media History* 18, nr. 1 (2012): 51-63. <https://doi.org/10.1080/13688804.2011.632187>.
- Boffin, Marie. "Het buitenland op je bord, de opkomst van etnisch koken in vrouwenmagazines 'Bij de Haard' en 'Rijk der Vrouw' van 1960- 1990". Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2017.
- Borghs, Paul. "In beweging". In *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Wannes Dupont, Elwin Hofman, en Jonas Roelens. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- Bresson, Maryse. "La psychologisation de l'intervention sociale : paradoxes et enjeux". *Informations sociales* 169, nr. 1 (mei 2012): 68-75. <https://doi.org/10.3917/inso.169.0068>.
- Buhle, Mari Jo. "Feminism, Freud, and Popular Culture". *The Chronicle of Higher Education* (Washington, United States) 45, nr. 22 (februari 1999): B4-5.
- Burke, Peter. *Wat is cultuurgeschiedenis?* Vertaald door Alwin van Ee en Bastiaan Bommeljé. Cambridge: Polity Press, 2007. Derde druk. Utrecht: Erven J. Bijleveld, 2018.
- Busfield, Joan. "The Concept of Medicalisation Reassessed". *Sociology of Health & Illness* 39, nr. 5 (2017): 759-74. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12538>.
- Butler, Judith. "Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory". *Theatre Journal* (Washington, D.C.) 40, nr. 4 (december 1988): 519.
- Celis, Tinne. "Het kind in Het Rijk der Vrouw: Tijdschriftadviezen rond opvoeding in 1950 tot 1990". Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 2023.
- Claes, Tinne, en Katrin Pilz. "Medicine, media and the public". In *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Manchester University Press; Manchester, 2021.
- Connor, Henry. "Doctors and 'Educational Overpressure' in Nineteenth-Century Britain: A Fatigue State That Divided Medical Opinion". *European Journal for the History of Medicine and Health* 80, nr. 1 (oktober 2022): 3-38. <https://doi.org/10.1163/26667711-bja10026>.
- Conrad, Peter. "The Shifting Engines of Medicalization". *Journal of Health and Social Behavior* 46, nr. 1 (maart 2005): 3-14. <https://doi.org/10.1177/002214650504600102>.

- Courtens, Ien. *Restoring the Balance: Performing Healing in West Papua*. Verhandelingen van Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- En Volkenkunde 241. Leiden: KITLV Press, 2008.
- Crawford, Paul, Brian Brown, Victoria Tischler, en Charley Baker. "Health Humanities: The Future of Medical Humanities?" *The Mental Health Review* (Brighton, United Kingdom) 15, nr. 3 (2010): 4-10. <https://doi.org/10.5042/mhrj.2010.0654>.
- Crosetti, Anne-Sophie. "The 'Converted Unbelievers': Catholics in Family Planning in French-Speaking Belgium (1947–73)". *Medical History* (England) 64, nr. 2 (2020): 267-86. <https://doi.org/10.1017/mdh.2020.6>.
- Daum, Moritz M., en Mirella Manfredi. "The History of Developmental Psychology". Preprint, PsyArXiv, 14 juli 2021. <https://doi.org/10.31234/osf.io/s2ckp>.
- Davis, Natalie Zemon. "'Women's History' in Transition: The European Case". *Feminist Studies* 3, nr. 3/4 (1976): 83-103. <https://doi.org/10.2307/3177729>.
- De Blécourt, Willem, en Cornelia Usborne. "Women's medicine, women's culture: abortion and fortune-telling in early twentieth-century Germany and The Netherlands." *Medical History* 43, nr. 3 (juli 1999): 376-92. <https://doi.org/10.1017/s0025727300065418>.
- De Tavernier, Johan. "The Historical Roots of Personalism: From Renouvier's *Le Personnalisme*, Mounier's *Manifeste au service du personnalisme* and Maritain's *Humanisme intégral* to Janssens' *Personne et Société*". *Ethical Perspectives* 16, nr. 3 (september 2009): 361-92.
- De Vos, Jan. *Psychologisering in tijden van globalisering: een kritische analyse van psychologie en psychologisering*. Leuven: Acco, 2011.
- Debroyer, Tim. "Op zoek naar de geschiedenis van Belgische patiëntenverenigingen". *Brood en Rozen: Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen* 29, nr. 4 (2024): 34-53.
- Dellasega, Cheryl, Paula Milone-Nuzzo, Katherine M. Curci, J. O. Ballard, en Darrell G. Kirch. "The Humanities Interface of Nursing and Medicine". *Journal of Professional Nursing* 23, nr. 3 (mei 2007): 174-79. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2007.01.006>.
- Delwit, Pascal. *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours*. Brussel: L'Université de Bruxelles, 2022.
- Depaepe, Marc. "De markt van het kind". In *De zieke natie: over de medicalisering van de samenleving 1860-1914*, onder redactie van Liesbet Nys, Henk De Smaele, Jo Tollebeek, en Kaat Wils. Groningen: Historische Uitgeverij, 2002.
- Desnerck, Greetje, Sigrid Bosteels, en Stefan Hardonk. "Mensen met een handicap: over medicalisering en sociologisering". *Tijdschrift voor Sociologie* 29, nr. 2-3 (mei 2008). <https://doi.org/10.21825/sociologos.86705>.
- Duby, Georges en Michelle Perrot, red., *Histoire des Femmes en Occident*, 5 delen. Parijs: Plon, 1990-1992.
- Dupont, Wannes. "Catholics and Sexual Change in Flanders". In *Sexual Revolutions*, onder redactie van Gert Hekma en Alain Giami. *Genders and Sexualities in History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
- . "Of Human Love: Catholics Campaigning for Sexual Aggiornamento in Postwar Belgium". In *The Schism of '68: Catholicism, Contraception and "Humanae Vitae"* in

- Europe, 1945-1975, onder redactie van Alana Harris. *Genders and Sexualities in History*. Cham: Palgrave, 2018.
- Eeckhout, Bart. "Puur en ongezoet". In *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Wannes Dupont, Elwin Hofman, en Jonas Roelens. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- Ferguson, Marjorie. *Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity*. London: Heinemann, 1983.
- Flour, Els, Leen Van Molle, Catherine Jacques, Claudine Marissal, en Eliane Gubin. *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België: deel 2: Repertorium van de feministische en de vrouwenpers 1830-1994*. Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995.
- . *Répertoire des sources pour l'histoire des femmes en Belgique: tome 1: Répertoire de la presse féminine et féministe en Belgique 1830-1994*. Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling, 1995.
- Forster, Laurel. "Introduction: Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940's-2010's". In *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940s - 2000s : The Postwar and Contemporary Period*, door Laurel Forster en Joanne Hollows, 1-26. *Edinburgh History of Women's Periodical Culture in Britain*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.
- . *Magazine Movements: Women's Culture, Feminisms and Media Form*. New York: Bloomsbury Academic, 2015.
- Friedan, Betty. *The Feminine Mystique*. New York: W. W. Norton, 1963.
- Gevers, Lieve. "The Church in Belgium at a Turning Point. Times of Hope, Protest and Renewal (1945-1980)". *Histoire@Politique* 30, nr. 3 (2016): 25. <https://doi.org/10.3917/hp.030.0025>.
- Gill, Rosalind. *Gender and the Media*. Cambridge: Polity, 2015.
- . "Mediated Intimacy and Postfeminism: A Discourse Analytic Examination of Sex and Relationships Advice in a Women's Magazine". *Discourse & Communication* 3, nr. 4 (november 2009): 345-69. <https://doi.org/10.1177/1750481309343870>.
- Goldner, Melinda. "Women's Health Social Movements". In *The Oxford Handbook of U.S. Women's Social Movement Activism*, onder redactie van Holly J. McCammon, Verta Taylor, Jo Reger, en Rachel L. Einwohner. Oxford: Oxford University Press, 2017. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190204204.013.14>.
- Gordo, Ángel, en Jan De Vos, red. *Psychologisation under Scrutiny. Annual Review of Critical Psychology* 8. Discourse Unit, 2010.
- Hafferty, Frederic W. "Medicalization Reconsidered". *Society* 43, nr. 6 (september 2006): 41-46. <https://doi.org/10.1007/BF02698484>.
- Haire, Georgia. "When the Body Says No: The Experience of Vaginismus and the Validity of Female Pain". *Brief Encounters* 1, nr. 5 (juli 2021). <https://doi.org/10.24134/be.v5i1.262>.
- Hekma, Gert, en Alain Giami, red. "Sexual Revolutions: An Introduction". In *Sexual Revolutions. Genders and Sexualities in History*. Basingstoke (GB) New York, NY: Palgrave Macmillan, 2014.
- Hermes, Joke. *Reading Women's Magazines: An Analysis of Everyday Media Use*. Cambridge: Polity Press, 1995.

- Herzog, Dagmar. *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History. New Approaches to European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511997075>.
- Huisman, Frank. "Including all citizens of Belgium: narratives beyond the profession and the state". In *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, onder redactie van Joris Vandendriessche en Benoît Majerus. Manchester University Press; Manchester, 2021.
- Hülsken, Marloes. *Kiezen voor kinderen?: vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven, 1950-1975*. Hilversum: Verloren, 2010.
- Hyde, Pamela. "Managing Bodies—Managing Relationships: The Popular Media and the Social Construction of Women's Bodies and Social Roles from the 1930s to the 1950s". *Journal of Sociology* 36, nr. 2 (augustus 2000): 157-71.
- Jackson, Mark, en Martin D. Moore, red. "Introduction". In *Balancing the Self: Medicine, Politics and the Regulation of Health in the Twentieth Century. Social Histories of Medicine*. Manchester, UK: Manchester University Press, 2020.
- Kelly, Joan. *Women, History and Theory: The Essays of Joan Kelly*. Chicago: University of Chicago press, 1984.
- Kirkman, Allison. "Productive Readings: The Portrayal of Health 'Experts' in Women's Magazines". *Qualitative Health Research* 11, nr. 6 (november 2001): 751-65.
<https://doi.org/10.1177/104973230101100605>.
- Kohler Riessman, Catherine. "Women and Medicalization: A New Perspective". In *The Politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance and Behavior*, onder redactie van Rose Weitz. New York: Oxford University Press, 1998.
- Loudon, Irvine. "A Brief History of Homeopathy". *Journal of the Royal Society of Medicine* 99, nr. 12 (december 2006): 607-10. <https://doi.org/10.1177/014107680609901206>.
- Loughran, Tracey. "Sex, Relationships and 'Everyday Psychology' on British Magazine Problem Pages, c. 1960–1990". *Medical Humanities* 49, nr. 2 (2023): 203-13.
- . "'The Most Helpful Friends in the World': Letters Pages, Expertise and Emotion in British Women's Magazines, c. 1960-1980". In *Women's Periodicals and Print Culture in Britain, 1940s - 2000s : The Postwar and Contemporary Period*, door Laurel Forster en Joanne Hollows, 133-49. *Edinburgh History of Women's Periodical Culture in Britain*. Edinburgh: University Press, 2020.
- Marck, Hanne-Lore. "Het Beeld van de Man als Partner in het Rijk der Vrouw van 1950 tot 1990". Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 2024.
- Marissal, Claudine. *Moeders en vaders: geen vanzelfsprekende gelijkheid: België, 19de-21ste eeuw*. Vertaald door Els Flour. Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2018.
- Masquelier, Juliette. "'Dear Lord, If It Were Up to Me, It Wouldn't Happen': Marital Duty, Consent, and Catholic Women's Sexual Agency in 1950s French-Speaking Belgium." *Journal of the History of Sexuality* 33, nr. 2 (mei 2024): 235-57.
<https://doi.org/10.7560/IHS33204>.

- McLaughlin, Matthew J. "Remedies for the Housewife's Nervousness: Life Advice in Abraham Myerson's Popular Self-Help Texts, 1920–1930". *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 59, nr. 4 (2023): 380-98. <https://doi.org/10.1002/jhbs.22250>.
- Moskowitz, Eva. "'It's Good to Blow Your Top': Women's Magazines and a Discourse of Discontent, 1945-1965". *Journal of Women's History* (Bloomington) 8, nr. 3 (Fall 1996): 66-98.
- Mündschau, Laurence. "Autoreprésentation de la profession de journaliste dans les magazines féminins belges francophones". In *Le journalisme au féminin: Assignations, inventions, stratégies*, onder redactie van Béatrice Damian-Gaillard, Cégolène Frisque, en Eugénie Saitta. Presses universitaires de Rennes, 2010.
- Mussell, James. "Cohering Knowledge in the Nineteenth Century: Form, Genre and Periodical Studies". *Victorian Periodicals Review* (Baltimore) 42, nr. 1 (2009): 93-103.
- Nathoo, Ayesha. "Your Life in Your Hands: Teaching 'Relaxed Living' in Post-War Britain". In *Balancing the Self: Medicine, Politics and the Regulation of Health in the Twentieth Century*, onder redactie van Mark Jackson en Martin D. Moore. *Social Histories of Medicine*. Manchester, UK: Manchester University Press, 2020.
- "Nerves". In *Mad, Bad and Sad: A History of Women and the Mind Doctors from 1800 to the Present*, door Lisa Appignanesi. London: Virago, 2008.
- Nobus, Dany, en Katrien Libbrecht. "De Franse connectie: een geschiedenis van de psychoanalyse in België". *Tijdschrift voor Psychoanalyse* (Amsterdam) 3, nr. 3 (1997): 132-49.
- Payling, Daisy. "Selling Shame: Feminine Hygiene Advertising and the Boundaries of Permissiveness in 1970s Britain". *Gender & History* 35, nr. 3 (2023): 1089-110. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.12617>.
- Payling, Daisy, en Tracey Loughran. "Nude Bodies in British Women's Magazines at the Turn of the 1970s: Agency, Spectatorship, and the Sexual Revolution". *Social History of Medicine* 35, nr. 4 (november 2022): 1356-85. <https://doi.org/10.1093/shm/hkac032>.
- Peelo, Moira, en Keith Soothill. "Personal Power and Public Control: Sex Crimes and Problem Pages". *The Howard Journal of Criminal Justice* (Oxford, UK) 33, nr. 1 (1994): 10-24. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2311.1994.tb00791.x>.
- Pilcher, Jane, en Imelda Whelehan. "Psychoanalytical Feminism". In *Key Concepts in Gender Studies*. Londen: SAGE Publications Ltd, 2017.
- "Pleasure and Rebellion 1965-1980". In *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, door Dagmar Herzog. *New Approaches to European History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511997075>.
- Riegel, Christian, en Katherine M. Robinson. "Interdisciplinarity, Transdisciplinarity, and Health Humanities: Eye Tracking, Ableism, Disability, and Art Creation". In *Health Humanities in Application*, onder redactie van Christian Riegel en Katherine M. Robinson, 175-93. Cham: Springer International Publishing, 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08360-0_8.
- Roberti-Lintermans, Margaux. "Créer du lien avec le (futur) enfant : une évolution entre psychologisation et médicalisation (1945-1990)". *Périnatalité* 17, nr. 1 (juni 2025): 31-37. <https://doi.org/10.3166/rmp-2025-0238>.

- Rose, Nikolas. "Beyond medicalisation". *The Lancet* 369, nr. 9562 (februari 2007): 700-702. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)60319-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60319-5).
- Rose, Sonya O. *What Is Gender History?* Cambridge: Polity, 2010.
- Ruben Mantels en Nele Bracke. "Het Laatste Nieuws". In *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. 2023. <https://devb.be/id/pub-000248>.
- Ruck, Nora, Vera Luckgei, Barbara Rothmüller, Nina Franke, en Emelie Rack. "Psychologization in and through the Women's Movement: A Transnational History of the Psychologization of Consciousness-raising in the German-speaking Countries and the United States". *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 58, nr. 3 (2022): 269-90.
- Saugstad, Per. *A History of Modern Psychology*. New York: Cambridge University press, 2018.
- Scott, Joan W. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis". *The American Historical Review* 91, nr. 5 (december 1986): 1053. <https://doi.org/10.2307/1864376>.
- Segers, Rebecca. "'In naam van de vader'. Katholieke ideeën over vaderschap in het België van de jaren 1950." Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2021.
- Sengoopta, Chandak. "'A Mob of Incoherent Symptoms'? Neurasthenia in British Medical Discourse, 1860-1920". In *Cultures of Neurasthenia: From Beard to the First World War*, onder redactie van Marijke Gijswijt-Hofstra en Roy Porter. Brill, 2016.
- Sieben, Anna. "Psychologization". In *Cultural Psychology: An Introduction*, onder redactie van Uwe Wolfradt, Lars Allolio-Näcke, en Paul Sebastian Ruppel, 347-57. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-658-45155-4_34.
- Soen, Violet. *Geschiedenis is een werkwoord: een inleiding tot historisch onderzoek*. 2016. Tweede gewijzigde druk. Leuven: Universitaire Pers, 2021.
- Strober, Elizabeth. "Traditional Healing". In *Encyclopedia of Gender and Society*, door Jodi O'Brien. Californië: SAGE Publications, 2009. <https://doi.org/10.4135/9781412964517.n422>.
- Tafuro, Azzurra. "Feminist Circulations: Towards a Translocal and Transnational History of the Women's Health Movement in 1970's Italy". In *Transnational Feminism in Non-English Speaking Europe, c.1960-1990*, onder redactie van Agnes Andeweg en Heidi Kurvinen, 83-106. *Genders and Sexualities in History*. Cham: Springer Nature Switzerland, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-69138-6_5.
- Talbot, Mary. "A Synthetic Sisterhood: False Friends in a Teenage Magazine". In *Gender Articulated: Language and the Socially Constructed Self*, onder redactie van Kira Hall en Mary Bucholtz, 143-65. New York: Routledge, 1995.
- Tändler, Maik. *Das therapeutische Jahrzehnt: der Psychoboom in den siebziger Jahren. Veröffentlichungen des Zeitgeschichtlichen Arbeitskreises Niedersachsen, Bd. 30*. Göttingen: Wallstein, 2016.
- Temmerman, Martina, en Maaïke Van de Voorde. "Absent husbands and whispering voices: a critical analysis of the representation of men in two popular Flemish women's magazines". *Journal of Gender Studies* 24, nr. 1 (januari 2015): 3-17.
- Thomson, Mathew. *Psychological Subjects: Identity, Culture, and Health in Twentieth-Century Britain*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

BIBLIOGRAFIE

- Van Kerckhove, Antje. "Aching Intimacy: Women's Understanding of Sexual Pain in Belgium (1968-present)". In *Journal for the History of Sexuality*. Texas: University of Texas Press, in druk (geaccepteerd voor publicatie, september 2026).
- Van Maele, Sarah. "'Je mag je niet zo laten gaan, kind.' Een kritische discoursanalyse van de evolutie van adviesrubrieken in Vlaamse vrouwenmagazines". Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Sociale Wetenschappen, 2020.
- Vandebroek, Hannelore, en Leen Van Molle. "The era of the housewife? The construction of 'work' and the 'active' population in the Belgian population census (1947, 1961 & 1970)". *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (Brussel) 1-2 (2010): 51-83.
- Vandendriessche, Joris, en Benoît Majerus, red. "Introduction". In *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Manchester University Press; Manchester, 2021.
- Vandendriessche, Joris, en Tine Van Osselaer. "Medicine and religion". In *Medical Histories of Belgium. New Narratives on Health, Care and Citizenship in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, onder redactie van Joris Vandendriessche en Benoît Majerus. Manchester University Press; Manchester, 2021.
- Vantilt, Maarten. "Van de doofpot naar het kraambed: de holebi in veertig jaar Vlaamse geschreven pers (1966-2005)." Onuitgegeven masterproef, KU Leuven Faculteit Letteren, 2006.
- Verleyen, Trees en Berty Goudriaan. *PMV: printmedia in Vlaanderen*. Mechelen: Wolters Plantyn, 2005.
- Vijselaar, Joost. "Neurasthenia in the Netherlands". In *Cultures of Neurasthenia: From Beard to the First World War*, onder redactie van Marijke Gijswijt-Hofstra en Roy Porter. Brill, 2016.
- Wadia, Khursheed. "Women's Magazines: Coming to Terms with Feminism Post-May 1968". *French Cultural Studies* 2, nr. 6 (oktober 1991): 261-74.
- Willemsen, Noëmi. "Voor meiden die alles willen weten: seksuele vertogen, discipline en biomacht in jongerenbladen (1974-2000)." Onuitgegeven masterproef, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2007.
- Wils, Kaat, red. "Inleiding". In *Het lichaam (m/v)*. Leuven: Universitaire Pers, 2001.
- Winship, Janice. *Inside Women's Magazines*. Pandora Press Popular Culture. London: Pandora, 1987.

Digitale informatie

Castro Cardena, Elisa. “Frans-Bertrand Janssens”. In ODIS. 19 januari 2018.
http://www.odis.be/lnk/PS_60296.

Femma. “Geschiedenis”. Geraadpleegd 11 maart 2026.
<https://www.femma.be/nl/geschiedenis>.

Groep Humane Wetenschappen KU Leuven. “The Leuven Centre for Health Humanities”.
Geraadpleegd 19 mei 2026. <https://ghum.kuleuven.be/LCHH>.

Michals, Debra. “Betty Friedan”. National Women’s History Museum, 2017.
<https://www.womenshistory.org/education-resources/biographies/betty-friedan>.